

Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen
Academiejaar 2011-2012
Tweede Examenperiode

Het concept empowerment opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk.

Promotor: Prof. Dr. Geert Van Hove

Niels Heynderick

Masterproef neergelegd tot het behalen van de graad van Master in de
Pedagogische Wetenschappen, optie Orthopedagogiek

**Ondertekende, Niels Heynderick, geeft toelating tot het raadplegen van de
masterproef door derden.**

Abstract

Vanwege het bestaan van beperkingen wordt er over empowerment nagedacht (Friele, 1998). Kwetsbaarheid en empowerment zijn niet elkaars tegengestelden, maar onlosmakelijk met elkaar verweven (Van Regenmortel, 2009). Empowerment is een mensbeeld. Het benadrukt het proces waarbij mensen eigen krachten ontwikkelen om vorm en inhoud te geven aan het eigen leven (Van Hove, 2007). De opkomst van het neoliberalisme doet echter onrecht aan deze oorspronkelijke bestaansredenen. Empowerment gaat zo meer en meer als een *achievement verb* verschijnen (Price, 1990). Toch worden er hier geen oplossingen aangeboden. Het concept empowerment wordt hier opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk waarbij op zoek gegaan wordt naar een ander perspectief op onze huidige problemen (Dreyfus en Rabinow, 1983). Hierbij staat de vraag centraal hoe vrijheid in praktijk te brengen, in het volle besef dat situaties van overheersing blijven lonken (Fornet-Betancourt et al., 1998). Dit nieuwe perspectief gaat daarom niet langer in op het vertoog waarin men de waarheid over het subject kan spreken, maar werpt een licht op het vertoog van de waarheid die het subject in staat is over zichzelf te spreken. Deze moed om de waarheid over zichzelf te vertellen (de parrhêsia) wordt mogelijk gemaakt door de zorg voor zichzelf (Foucault, 2011).

Uit de onderzoeksresultaten blijkt evenzeer dat we empowerment in verband dienen te brengen met medezeggenschap. Men streeft niet zomaar naar een zo zelfstandig mogelijk leven, maar stelt de vraag wat een kwaliteitsvol leven voor deze persoon mag omarmen. Het streven naar empowerment kan niet plaatsvinden zonder recht te doen aan het noodzakelijk tegen-weten van de cliënt (Pease, 2002). Dit omvat ook het werkelijke kunnen een plaats gunnen. Het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen moet de persoon helpen streven naar levenskunst (Foucault, 1983), maar is ook een oefenen in samenleven (Fornet-Betancourt et al., 1998).

Het concept empowerment opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk.

Niels Heynderick
Promotor: Prof. Dr. Geert Van Hove

Academiejaar 2011-2012
Afstudeerrichting: Orthopedagogiek

Dankwoord

Het schrijven van deze masterproef was een werk van lange adem. Zo nu en dan was het een staren naar prangende vragen, waarna ik gegijzeld werd door aarzeling. Het opzoeken en aftasten van de eigen grenzen was gelukkig geen eenzame onderneming, maar dankzij anderen steeds een veerkrachtig ontmoeten. Ik onderschrijf dan ook wat Michel Foucault zo treffend verwoordt:

Ten slotte brengt de zorg voor zichzelf ook een verhouding tot anderen met zich mee doordat men, wil men op een goede manier voor zichzelf zorg dragen, naar de lessen van een meester moet luisteren. Je hebt een gids, een raadgever, een vriend nodig, iemand die je de waarheid vertelt. (Fornet-Betancourt, 1998, p. 91)

Tal van mensen stonden me in mijn zoeken bij, door mij uit te nodigen de hindernissen te verwoorden. Zij herinnerden mij er bovenal aan dat ik onderweg goed zorg diende te dragen voor mijzelf. Zij daagden mijn denken uit, waarna ik in een niet aflatende roes verkeerde om mijn masterproef uit te diepen en op zoek te gaan naar de grenservaringen die het concept empowerment omarmt. Daarom wil ik hierna zij bedanken die me niet enkel lieten grasduinen in de aanhalingstekens, maar ook hielpen op zoek te gaan naar een wezenlijk open einde. Met deze masterproef beëindig ik immers vijf boeiende jaren die me vormden tot wie ik nu ben, in het volle besef dat dit einde pas het begin is.

Ten eerste wens ik de man (hij wenste anoniem te blijven) te bedanken met wie ik samen een levensverhaal geschreven heb. Zijn ervaringsdeskundigheid, het eigen antwoord onderweg, liet een diepe indruk op mij na. Het waren wijze zaterdagmiddagen.

Vervolgens wil ik Prof. Dr. Geert Van Hove bedanken voor zijn niet aflatend vertrouwen in het succesvol beëindigen van deze masterproef. Hij wees me in verschillende richtingen en prikkelde mijn gedachten door het geven van zinvolle raad. Bovenal inspireerde hij mij en sterkte hij mij in de overtuiging dat ik met orthopedagogiek werkelijk mijn passie heb gevonden.

Ik wil ook alle orthopedagogen en begeleid(st)ers van de deelnemende Diensten Begeleid Wonen bedanken voor hun tijd, moeite en geduld, maar bovenal voor het delen van hun inzichten. Wat hen sierde was hun open en kritische houding waarmee zij het engagement met de werkelijkheid blijven aangaan.

Ik wil mijn ouders, Heidi en Erwin, bedanken om mij te oefenen in de zorg voor mijzelf. Doorheen dit proces hielpen zij mij relativeren en herkaderen. Bovenal bleven zij in mij geloven. Ook mijn zus, Sophie, ben ik dank verschuldigd, daar zij zo nu en dan mijn masterproef deed vergeten. Ik dank mijn oma, Valentine, voor haar vele lieve woorden en me te oefenen in de kunst van het onthaasten.

Ik wil mijn ganggenoten, studievrienden, de begeleiders van de bewegingschool, Miek en Hilde (mijn twee stagebegeleidsters), de homeraad, de vrienden uit Roeselare en Gent, en vele anderen bedanken om in mij te geloven!

Voor opa, die me er steeds aan herinnerde dat ik in dit leven zorg moet dragen voor mezelf.

Inhoudsopgave

DEEL I: Literatuurstudie	1
1. Hoofdstuk I: Empowerment oftewel de moed zich te oefenen in vrijheid	1
1.1 Het buzzwoord empowerment: veel fuzz, maar waar gaat het nu eigenlijk om? ...	1
1.1.1 De wortels van het concept empowerment: prille beschouwingen	1
1.1.2 Empowerment, empowerment, empowerment	2
1.1.3 Een nomadisch en complex begrip of slechts een containerbegrip?.....	4
1.2 Verstregelen met empowerment of het concept omarmen?	4
1.2.1 Een pamflet met tal van kritische voetnoten	4
1.2.2 To empower others of beter spreken over to enable the process?	6
1.2.3 Veranderen zonder een strak keurslijf opgespeld te krijgen.....	7
1.2.4 Het multilevel construct diepgang verlenen	9
1.2.5 Empowerment van de cliënt en de begeleider	11
1.2.6 Gij zult empowered worden	14
1.3 Empowerment opgevat als een bevrijdingsproces en vrijheidspraktijk	16
2. Hoofdstuk II: Empowerment begrepen als het veerkrachtige ontmoeten	20
2.1 Burgerschap onder druk: de vervlechting van empowerment met het neoliberalisme	20
2.1.1 Is iedere interpretatie dan een verlieservaring?	20
2.1.2 Dus, hoe laten we de aanhalingstekens open?	23
2.1.3 De neoliberale bestuurlijkheid en sites van weerstand	28
2.2 Empowerment opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk.....	37
2.2.1 Sturen en gestuurd worden, vormen en gevormd worden	37
2.2.2 Het veerkrachtige ontmoeten	41
DEEL II: Het onderzoek.....	49
3. Hoofdstuk III: Opzet en methodologie	49
3.1 Probleemstelling en onderzoeksvragen	49
3.2 Methodologie.....	51
3.2.1 Het verloop van het onderzoek: proces en participanten	51
3.2.2 Een noodzakelijk engagement met de werkelijkheid.....	55
3.2.2.1 De kwaliteitscriteria	56
3.2.2.2 Methodologisch relevant: de rol van de onderzoeker	57
3.2.3 Het levensverhaal en the life story interview.....	59
3.2.3.1 Ethische overwegingen bij het vertellen van een levensverhaal	61
3.2.4 Het semi-gestructureerde interview en de focusgroepmethode	62
3.2.5 Verwerking en analyse van de kwalitatieve gegevens.....	64

4. Hoofdstuk IV: De resultaten.....	65
4.1 Onderzoeksvraag (1).....	65
4.1.1 Duiding.....	65
4.1.2 Het levensverhaal van Peter: De klok tikt verder.....	66
4.1.3 Het levensverhaal als een aanzet tot iets wezenlijk nieuws.....	78
4.2 Onderzoeksvraag (2).....	80
4.2.1 Duiding.....	80
4.2.2 De ambivalentie ten aanzien van het concept empowerment.....	80
4.2.3 Het vanzelfsprekende loslaten.....	81
4.2.4 Empowerment, meerzijdige partijdigheid en vrijmoedig spreken.....	85
4.2.5 Het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen.....	88
4.3 Onderzoeksvraag (3).....	92
4.3.1 Duiding.....	92
4.3.2 Als overleven het voornaamste is.....	92
4.3.3 Hoe zich open te stellen voor het zoekende?.....	95
5. Hoofdstuk V: Discussie.....	105
5.1 Onderzoeksvraag (1A) en (1B).....	105
5.1.2 Duiding.....	105
5.1.2 Onderzoeksvraag (1B).....	105
5.2 Algemene bevindingen onderzoek.....	107
5.2.1 Antwoord op onderzoeksvraag (1).....	107
5.2.1.1 Onderzoeksvraag (1A).....	107
5.2.1.2 Onderzoeksvraag (1B).....	108
5.2.2 Antwoord op onderzoeksvraag (2).....	108
5.2.3 Antwoord op onderzoeksvraag (3).....	111
5.3 Beperkingen en meerwaarde onderzoek.....	114
5.3.1 De beperkingen van het onderzoek.....	114
5.3.2 De meerwaarde van het onderzoek.....	115
5.4 Theorie en praktijk ontmoeten elkaar.....	117
5.5 Implicaties voor theorie en praktijk.....	120
5.6 Conclusie.....	122
6. Referenties.....	123
7. Bijlagen.....	133
Bijlage I: contactbrief.....	133
Bijlage II: “Gezocht: jouw levensverhaal”.....	135

Bijlage III: Informed consents interview en focusgroep	136
Bijlage IV: Informed consents levensverhaal	140

Inleiding

Deze masterproef handelt over empowerment. Een concept dat zich niet zomaar laat ontsluiëren en maar al te vaak ten prooi valt aan taalvervuiling (Van Hove en Roets, 2003). Het concept is het slachtoffer geworden van zijn eigen succes. Als concept maakt het dan ook een identiteitscrisis door. Het is immers geen evidentie om het concept te verwerkelijken in een neoliberale context. Michel Foucault (1983) stelt het dan ook scherp:

You see, what I want to do is not the history of solutions, and that's the reason why I don't accept the word "alternative". I would like to do genealogy of problems, of *problématiques*. My point is not that everything is bad, but that everything is dangerous, which is not exactly the same as bad. If everything is dangerous, then we always have something to do. So my position leads not to apathy but to a hyper- and pessimistic activism. I think that the ethico-political choice we have to make every day is to determine which is the main danger. (Foucault, 1983, p. 231-232)

Het concept empowerment kan immers veeleer als een containerbegrip, dan als een nomadisch concept verschijnen dat recht doet aan de werkelijkheid. Om die reden willen wij anno 2012 beschrijven wat op het spel staat in de hulpverlening en hoe we op zoek kunnen gaan naar sites van weerstand (Devos, 2004). Deze masterproef wil het concept terug verbeelden, veeleer dan het losjes verwoorden. Dreyfus en Rabinow (1983) menen dat Foucaults werk een interpretatieve diagnose van onze huidige samenleving is:

We maintain that he is performing an interpretive act which focuses and articulates, from among the many distresses and dangers which abound in our society, those which can be seen as paradigmatic. The resulting interpretation is neither a subjective invention nor an objective description, but it is an act of imagination, analysis, and commitment. (Dreyfus en Rabinow, 1983, p. 253)

Foucault is not interested in telling a story of decline. What is important for Foucault is not that some particular danger is the culmination of our history; rather, he seeks to diagnose and confront whatever the danger is at the time. (Dreyfus en Rabinow, 1983, p. 264)

Van Regenmortel (2009) haalt aan dat empowerment geen pasklare antwoorden levert, maar wel onze manier van kijken, denken en handelen stuurt. Van Hove en Roets (2003) beamen dat empowerment inderdaad een onvoltooid einde kent. Foucault biedt dan wel geen alternatieven of een oplossing, maar gaat op zoek naar een nieuw, een ander perspectief op onze huidige problemen (Dreyfus en Rabinow, 1983). In deze masterproef wensen wij daarom na te gaan wat het betekent empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk. Hier willen wij reeds onze keuze voor het interpretatieve toelichten:

But as Foucault has been showing in greater and greater detail, this new "solution" carries its own dangers. Likewise, any new ethical system will presumably bring new dangers which it will be the job of interpretive analytics to discover and resist. (Dreyfus en Rabinow, p. 263)

Dit accentueert hoe bepaalde antwoorden – ook deze die gegeven worden in de masterproef – moeten bevestigd worden op hun actualiteit. We kunnen ons niet schuldig maken aan het opwerpen van systemen, maar dienen net recht te doen aan de persoonlijke ervaring (ten Kate en Manschot, 1998). Stelt empowerment immers niet de vraag centraal hoe van het eigen leven een kunstwerk te maken (Foucault, 1983)?

Q: So, what kind of ethics can we build now, when we know that between ethics and other structures there are only historical coagulations and not a necessary relation?

A: What strikes me is the fact that in our society, art has become something which is related only to objects and not to individuals, or to life. That art is something which is specialized or which is done by experts who are artists. But couldn't everyone's life become a work of art? Why should the lamp or the house be an art object, but not our life? (Foucault, 1983, p. 236)

De masterproef bestaat uit twee delen. Het eerste deel omvat de literatuurstudie. Het tweede deel beschrijft het onderzoek.

Deel I omvat de volgende hoofdstukken:

Hoofdstuk I werpt een licht op wat nagestreefd wordt bij empowerment in het huidige discours. Het concept wordt aldus niet in een vacuüm beschouwd. Hierbij stellen we de vraag of het concept ook de grenservaring kan opzoeken en zich losweken van wat het toegedicht wordt.

Hoofdstuk II zoekt de spanningsvelden op. Het belicht hoe het concept vervlecht is met de effecten van de neoliberale bestuurlijkheid (Foucault, 1978, 2008). Teneinde het concept als een veerkrachtig ontmoeten te laten verschijnen, wensen we stil te staan bij wat het betekent het op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk.

Deel II omvat de volgende hoofdstukken:

Hoofdstuk III beschrijft naast de probleemstelling en onderzoeksvragen ook de methodologie die ons moet toelaten het engagement met de werkelijkheid aan te gaan.

In hoofdstuk IV wordt een antwoord gegeven op de drie onderzoeksvragen. In dit deel kunt u ook het levensverhaal lezen.

Hoofdstuk V is de discussie. Hierin worden de belangrijkste bevindingen van het onderzoek beschreven, waarna een kritische reflectie volgt die toelaat de meerwaarde van dit onderzoek te beschrijven.

In hoofdstuk VI vindt u alle geraadpleegde literatuur.

Hoofdstuk VII ten slotte geeft u een zicht op enkele bijlagen.

DEEL I: LITERATUURSTUDIE

1. Hoofdstuk I: Empowerment oftewel de moed zich te oefenen in vrijheid.

Hierna wordt het concept empowerment uitgelicht. De populariteit van dit nomadische concept wordt uit de doeken gedaan. De talloze definities, maar ook de verwerkelijking ervan tot een zinvol construct, werpen een licht op wat nagestreefd wordt bij empowerment in het huidige discours. Zodoende kunnen ook andere (onderbelichte) wetenswaardigheden in de schijnwerpers geplaatst worden. De intentie is empowerment niet in een vacuüm te beschouwen. Door het in relatie te zien met de context waarmee het onlosmakelijk verstrengeld is, laat het ons toe de grenservaring op te zoeken waar het zichzelf verplicht mee dient te verbinden.

1.1. Het buzzwoord empowerment: veel fuzz, maar waar gaat het nu eigenlijk om?

1.1.1. De wortels van het concept empowerment: prille beschouwingen

De wortels van het concept *empowerment* gaan (mogelijks) terug naar de Verenigde Staten in de jaren zestig. Het begrip put uit de lange traditie van emancipatiebewegingen, maar kan zijn inhoud er niet louter aan ontleenen. Empowerment biedt als concept ruimte voor iets wezenlijks nieuws (Friele, 1998). De idee van empowerment heeft zijn roots in de sociale actie-ideologie van de jaren zestig en de zelfhulpinitiatieven in de jaren zeventig (Gibson, 1991). De invloed van bevrijdingspedagoog Paulo Freire (1972) op een concept als empowerment kan moeilijk onderschat worden. Opvoeding is immers nimmer neutraal. De pedagogische werkwijze is afhankelijk van het standpunt dat de begeleider inneemt. Het is een middel tot bevrijding, of het is een instrument tot onderdrukking. Daarom volgen wij Van Hove en Roets (2003) daar zij Paulo Freire erkennen als één van de belangrijke grondleggers die het concept empowerment levensvatbaar maakte. Ook in de jaren tachtig en de vroege jaren negentig ontfermden enkele 'peetvaders' zich over het concept (Price, 1990; Rappaport, 1995; Shor en Freire, 1987; Zimmerman, 1990a, 1990b). Rappaport (1984, in De Ree, 1998) stelt dat:

Het begrip is belangrijker dan wat de essentie ervan is. We weten niet wat empowerment is, maar net als obsceniteit, herkennen we het als we het zien. Het begrip stimuleert tot pogingen om het te creëren. Die pogingen zijn niet volmaakt, maar beelden het begrip op bruikbare wijze uit. (De Ree, 1998, p. 13)

Lord en Hutchison (1993) waarschuwen er echter voor dat het gevaar er steeds is dat empowerment een *technique trap* wordt, wanneer het niet bewust in praktijk gebracht wordt. Rappaport (1984, in De Ree, 1998) heeft hier een antwoord op. Empowerment laat zich

eenvoudiger kennen door het ontbreken er van. Zeer concreet toont dit zich in het fenomeen van aangeleerde hulpeloosheid en een verlies van controle over het eigen leven. De voorwaarden opdat mensen terug controle verwerven over het eigen leven zijn minder gekend. Hij stelt dan ook dat complexe sociale problemen een verscheidenheid van benaderingen dienen toe te laten, wat betekent dat er niet naar één oplossing dient gestreefd te worden. Dit houdt in dat de ideeën, oplossingen en meningen van cliënten evenwaardig zijn aan die van de begeleider.

Deze prille beschouwingen van het concept empowerment, leidden er echter toe dat empowerment vervolgens vaste grond vond in talloze vakgebieden die al dan niet bij elkaar aanleunen, gaande van onderwijs (Freire, 1972), disability studies (Van Hove en Roets, 2003) en sociaal werk (Tanner, 1997; Van Regenmortel, 2009) tot sociale psychologie (Perkins en Zimmerman, 1995; Rappaport, 1995; Wallerstein, 2002; Zimmerman, 1990a, 1990b) en verpleegkunde (Chambers en Thompson, 2008; Feste en Anderson, 1995; Gibson, 1991; Koelen en Lindström, 2005; Rodwell, 1996). Ook in de vakgebieden bedrijfspsychologie (Hardy en Leiba-O'Sullivan, 1998), vrouwenstudies (Deveaux, 1994) en derdewereldstudies (Cornwall en Brock, 2005) is empowerment een modewoord geworden. Patton (1997) stelt dat empowerment het woord van de jaren 1990 is, waar Hardy en Leiba-O'Sullivan (1998) het einde van de 20ste eeuw zowaar bestempelen als het empowerment-decennium. Sindsdien is de aandacht niet afgezwakt. Dat staat niet ter discussie.

1.1.2. Empowerment, empowerment, empowerment...

Ondanks dat empowerment in de schijnwerpers staat, is het een lastig begrip. Net vanwege het bestaan van beperkingen, wordt er nagedacht over empowerment. Mensen met een beperking zijn aangewezen op de ondersteuning van anderen, wat in vele gevallen er toe kan leiden dat zij zich wentelen in een afhankelijkheidspositie, daar dit voordelen biedt. Anderzijds kan deze relatie verstarren waardoor de regie over het eigen leven beknot wordt. Dit is geen klein detail. Net het gegeven dat een beperking afhankelijkheidsrelaties met zich meebrengt, maakt van empowerment een lastige onderneming (Friele, 1998).

Dit verklaart mogelijks waarom empowerment zo wijdverspreid is in de literatuur en men in de praktijk hunkert naar de verwerkelijking ervan. Gaandeweg verleide het echter ook (internationale) organisaties, beleidsmakers en overheden.

Het is een nomadisch concept, maar deze exodus droeg er volgens Dempsey en Foreman (1997) niet toe bij dat het zijn betekenis ontsluitte. Niet alleen de oorsprong van het concept blijft een vaag gegeven, het blijkt bovenal moeilijk te concretiseren tot een theoretisch en te onderzoeken construct, wat gezien het toenemende gebruikmaken van de term in de hulpverlening (en elders) toch belangrijk is. Empowerment kan omschreven worden als een proces, maar ook als een uitkomst. Het is een concept dat zich in verschillende settings op een andere manier zal manifesteren. Empowerment, zo menen Dempsey en Foreman, zal dan ook in de literatuur te gemakkelijk in de mond genomen worden.

Eenzijds merken we op dat empowerment zich niet laat verleiden tot een eenduidige betekenis. Anderzijds is empowerment een begrip geworden, zodanig dat het dreigt een statement te worden. Steeds is er het gevaar dat het een middel tot iets anders dan bevrijding en vrijheid wordt. Dat is niet zo verwonderlijk, maar dreigt het potentieel van het

concept te ontkennen. Het concept straalt dan eerder een verwachting uit, een voorwaarde om aan te voldoen.

Een voorbeeld kan dit duidelijk maken. Cornwall en Brock (2005) wijzen er op hoe complexe concepten makkelijk in te passen zijn in lineaire beleidsprogramma's. Woorden als empowerment, participatie en armoedebestrijding geraken zo vervlecht met de nieuwe consensus die zich wil verwerklijken, in dit geval het neoliberale model. Wat de woorden zo aantrekkelijk maakt voor beleidsmakers is dat ze alle drie een positieve connotatie met zich meedragen en zodoende het geloof sterken in een andere werkelijkheid. Ze hebben de kracht om te overtuigen, maar:

Harnessed in the service of 'poverty reduction' and decorated with the clamours of 'civil society' and 'the voices of the poor', they speak of an agenda for transformation that combines no-nonsense pragmatism with almost unimpeachable moral authority. It is easy enough to get caught up in the emotive calls for action, to feel that, in the midst of all the uncertainties of the day, international institutions are working together for the good, and that they have got the story right and are really going to make a difference. (Cornwall en Brock, 2005, p. 1043)

Het concept dreigt op deze manier oude wijn in nieuwe vaten te presenteren onder de sluier van emancipatorische beweegredenen. Wat in stand gehouden wordt is de eigen logica van bestaande praktijken, hoewel ze pretenderen het verschil te maken.

Cornwall en Brock (2005) menen zo dat het duurzame van empowerment, participatie en armoedebestrijding (voor beleidsmakers) er net in ligt dat ze meer dan een richting aangeven, maar evenzeer bepaalde interventies legitimeren. Wallerstein (2002) betreurt hoe in de media en het publieke discours de betekenis van empowerment afzwakte, wegebde en gelijkgesteld werd met zelfwaarde en zelfstandigheid/zelfredzaamheid, teneinde consumentisme te verheerlijken of de mythe van (verantwoorde) keuzes te moeten maken in leven te houden. Ze hekelt dan ook een top-down benadering en pleit voor het bewust worden van de waarden teneinde het concept een ethische basis toe te kennen en ongelijkheid in bestaande interventies via deze weg in vraag te stellen. Wat centraal staat is partnerschap en samenwerking. Toch menen Cornwall en Brock (2005) dat dit mogelijks onvoldoende is daar empowerment, participatie en armoedebestrijding net vervlecht geraakten met *governance* en partnerschap, gelieerd aan het neoliberale model dat nagestreefd wordt. Net de betekenis die gegeven wordt aan de woorden is problematisch. Er is echter hoop. Concepten dragen multipеле, situationele en relationele betekenissen met zich mee, die ze zoals de filosoof Gallie (1956, in Cornwall en Brock, 2005) het verwoordt, tot *contested concepts* maakt. Er weerklinken steeds dissidente geluiden, ondanks de "utopische" verhaallijn en normatieve blauwdruk die zich wil verwerklijken. Het concept dient niet verlaten te worden, en al evenmin dient een nieuwe term bedacht te worden. Ieder modewoord draagt immers de tendens in zich om hetzelfde lot te ondergaan. Wij volgen Cornwall en Brock (2005) en menen eerder dat het concept empowerment net vanwege zijn verbindende kracht, verbeeld dient te worden met andere woorden. Dit laat toe dissidente betekenissen te recupereren en het engagement met de werkelijkheid te herstellen.

Er is geen sprake van de ondergang van het concept empowerment. Het concept blijft inspireren, verbeelden, beroeren, maar werd ook het slachtoffer van het eigen succes. In zijn streven afhankelijkheidsrelaties te beperken (Friele, 1998), dreigt het nu bepaalde (disciplinerende) interventies (Cornwall en Brock, 2005) te rechtvaardigen. In praktijk

verandert er dan weinig. Empowerment bevindt zich als concept in een tweestrijd en maakt een identiteitscrisis door. Bevinden we ons in een impasse? Dienen we het concept opnieuw te verbeelden? Helpt het om te streven naar een eenduidige betekenis, of dienen we zoals Steenbrink (1992, in De Ree, 1998) en Van Regenmortel (2009) het te beschouwen als een open begrip?

1.1.3. Een nomadisch en complex begrip of slechts een containerbegrip?

Empowerment is een complex en nomadisch concept. Chamberlin (1997) hekelt dat het uitblijven van heldere definities leidde tot het inpassen van empowerment in een politiek retorisch spelletje dat zowel links als rechts verleidt. Het staat empowerment in de weg een betekenisvol concept te worden. Empowerment wordt ook veelal niet vertaald, in de hoop dat het betekenis krijgt in de context. Koelen en Lindström (2005) stelden vast dat het concept zich niet laat verleiden tot een eenduidige definitie en vaak eerder als een principe dan als een theoretisch construct gezien wordt. Perkins en Zimmerman (1995) halen hierbij aan dat het noodzakelijk is om het construct diepgaander te onderzoeken. Zij vrezen immers dat *“it will remain a warm and fuzzy, one-size-fits-all, concept with no clear or consistent meaning.”*(p. 572). De populariteit die het concept geniet heeft er toe geleid dat de beschrijving van het concept veelal losjes verwoord werd. Toch stellen zij dat een standaardinstrument om het concept “empowerment” te meten niet aangewezen of mogelijk is. Het concept zal immers in diverse omgevingen een andere invulling krijgen. Zimmerman (1990a) gaat zelfs zo ver dat hij de theoretische funderingen van het concept empowerment als een enigma beschrijft. Empowerment kan immers op verschillende niveaus onderzocht worden en de betekenis er van zal ook doorheen de tijd onderhevig zijn aan verandering. Het concept empowerment dient dus als het ware “ontsluierd” te worden (Perkins en Zimmerman, 1995; Rappaport, 1995; Zimmerman, 1990a). Ook al dient dit eerder begrepen te worden als dissidente geluiden toelaten in de theorievorming omtrent empowerment (Cornwall en Brock, 2005). Het is dus geen zaak van per se nieuwe concepten te bedenken om recht te doen aan de werkelijkheid, maar net *“vuile handen durven maken om die emancipatie te bereiken.”* (van Genneep, 1980, p. 104).

1.2. Verstrengelen met empowerment of het concept omarmen?

1.2.1. Een pamflet met tal van kritische voetnoten.

De vertaling naar de praktijk blijkt geen evidentie. We dienen de vraag te stellen of empowerment in de praktijk wordt verward met een streven naar effectiviteit, dan wel werkelijk empowerment wordt nagestreefd (Patton, 1997)? Van Regenmortel (2009) beseft dat empowerment reeds sterk wetenschappelijk verkend is, maar zijn doorvertaling naar de praktijk mist. Empowerment is geen methodiek of theorie, maar een metaparadigma. Het sluit het participatieparadigma, het diversiteitsparadigma, het relatieparadigma en het vraaggericht paradigma in. Het stuurt dan wel onze manier van kijken, denken en handelen, maar de invulling er van gebeurt op maat. Empowerment levert geen pasklare antwoorden. Van Hove en Roets (2003) beschouwen empowerment als een proces van geven en nemen. Empowerment heeft een onvoltooid einde. Rappaport (1995) benadrukt dat empowerment

een zeer complex, maar evenzeer sterk genuanceerd idee is. Het is een open construct, maar dient betekenis te krijgen in de specifieke context waarin het wordt gebruikt.

We dienen hierbij op te letten dat het concept er zich niet toe leent bepaalde *policies and procedures* te steunen. Dan is empowerment immers niet door de betrokkenen zelf vorm gegeven (Chambers en Thompson, 2008). Dit bemoeilijkt het werken aan empowerment. We dienen te erkennen dat empowerment van bovenaf geen empowerment is. Empowerment past zodanig in een nieuw en kritisch paradigma waarbij de hiërarchische (top-down) relaties tussen professionals en 'doelgroepen' worden ingeruild voor de participatieve en dialogische (bottom-up) benadering. In het eerste paradigma worden behoeften en problemen op een 'objectieve' wijze door professionals vastgesteld, waar het nieuwe paradigma resoluut kiest voor empowerment van cliënten. Maar het werkveld is er één van tegenstellingen. Het 'oude' en het 'nieuwe' paradigma, paternalisme en empowerment, zijn met elkaar verstrengeld. De bottom-up benadering staat op gespannen voet met de bureaucratische controle. Dit betekent dat van een 'zuivere' bottom-up benadering geen sprake kan zijn. Niettemin dient dit ideaal niet verlaten te worden. Net deze spanningen en botsingen als vertrekpunt nemen, laat toe op zoek te gaan naar creatieve manieren om participatie en empowerment in de praktijk te brengen (Jacobs, 2005). Rowlands (1995) voegt hieraan toe dat een top-down benadering slechts leidt tot verdere afhankelijkheid. Het kan hoogstens de nodige hulpbronnen faciliteren. De werkelijkheid is echter dat heel wat organisaties de focus leggen op het behalen van resultaten. Nochtans is het een concept dat zich laat kennen als een proces dat zich gaandeweg onvermijdelijk aanpast aan de huidige situatie. Het gevaar bestaat dan dat de meest gemarginaliseerden uitgesloten worden van dit proces. Perkins en Zimmerman (1995) stellen dat empowerment dan verward wordt met competentie, zelfwaarde en zelfredzaamheid, terwijl het concept meer is dan deze psychologische constructen. Het wordt veeleer in verband gebracht met een streven naar een verhoogde kwaliteit van bestaan in de samenleving. Rowlands (1995) besluit:

The concept of 'empowerment', if it is used precisely and deliberately, can help us to focus thought, planning, and action in development. However, when its use is careless, deliberately vague, or sloganising, it risks becoming degraded and valueless. (p. 106)

We dienen te erkennen dat empowerment met uitholling wordt bedreigd. Niet alleen wordt zo de veerkracht bij mensen met een verstandelijke beperking ontkend, het betekent vaak ook een vastklampen aan een eenzijdig lineair proces richting onafhankelijkheid (Van Hove en Roets, 2003). Goodley (2000, in Van Hove en Roets, 2003) stelt dat er zaken verheerlijkt worden waar mensen die "geen" beperking hebben ook niet aan kunnen voldoen. Hij stelt de kritische vraag of er werkelijk volkomen zelfstandige mensen bestaan. Van Hove (1999, in Van Hove en Roets, 2003) waarschuwt voor een tweedeling van de groep mensen met een verstandelijke beperking. De denkbeelden over empowerment mogen niet slechts weggelegd zijn voor *de happy few* die beantwoorden aan bepaalde verwachtingen. Van Gennep (2003a) beklemtoont dit. Hij waarschuwt hierbij voor de verbreding van het begrip 'zorg'. 'Totale zorg' is een feit wanneer we de persoon met een ernstig verstandelijke beperking in de praktijk niet meer zien als iemand met ontwikkelingsmogelijkheden, wanneer deze persoon niet meer 'ontvankelijk' zou zijn voor empowerment. Zorg is echter maar één aspect van de begeleiding. Begeleiding dient steeds het karakter van ondersteuning en empowerment te krijgen. Zimmerman (1990b) zou zich hier goed in kunnen vinden. Hij zet zich af tegen het paradigma waar aangeleerde hulpeloosheid prevaleert. Hij verkondigt de

idee van *learned helpfulness* en erkent het als een proces dat beweegt richting (persoonlijk) empowerment. De focus ligt niet op de gevolgen van controleverlies, maar veeleer op het verwerven van controle via ervaringsleren en het aanwenden van probleemoplossende vaardigheden. Dit betekent niet een eenzijdig accentueren van cognitieve vaardigheden en zelfcontrole, maar net oog hebben voor proactief gedrag en motivatie. Ook participatie en (*social*) *support* acht hij belangrijke mediërende variabelen die een gevoel van controle kunnen prikkelen. Dit dient er toe te leiden dat de persoon zich verbonden voelt met de (ruimere) omgeving.

1.2.1 maakt duidelijk dat werken aan empowerment niet het afwerken is van een checklist. We kunnen het ook niet zomaar als een pamflet scanderen. Een concept verwerklijken, daagt ons uit de vele voetnoten van dichterbij te bekijken. Slechts zo kunnen we het verheffen tot een betekenisvol concept. We botsen bij het concept empowerment op tegenstellingen en spanningsvelden. Maar wat belichaamt empowerment nu? Dit de vraag die beantwoord wordt in de volgende onderdelen. In 1.2.2 beantwoorden we alvast de vraag hoe we “to empower” dienen op te vatten.

1.2.2. To empower others of beter spreken over to enable the process?

Israel, Checkoway, Schulz en Zimmerman (1994) vonden dat empowerment naargelang het door het leven gaat als een werkwoord of zelfstandig naamwoord naar iets anders zal verwijzen.

Als werkwoord verwijst het eerder naar een proces. “*To empower*” betekent dan dat men macht geeft aan anderen. Het heeft echter een tweede, belangrijker en meer zinvolle betekenis. Namelijk dat men een proces faciliteert waarbij de persoon zelf kracht verwerft via de eigen inspanningen (Swift en Levin, 1987, in Israel et al., 1994). In het streven naar empowerment kan men anderen geen “macht geven”. De begeleider kan de persoon wel in staat stellen eigen vaardigheden en aanwezige hulpbronnen aan te wenden. Zodoende worden de eigen krachten aangesproken en verwerft men controle over het eigen leven (Zimmerman en Rappaport, 1988, in Israel et al., 1994). Perkins (1995) stelt echter vast dat empowerment vaak vrij strikt geïnterpreteerd wordt. Er wordt dan vaak teruggesproken naar de oorspronkelijke, letterlijke betekenis van “*to empower*”, namelijk toestaan, macht geven, autoriteit vergunnen. “*To empower*” heeft volgens Price (1990) de tendens in zich begrepen te worden als een *achievement verb*, wat niet zinvol is willen we de antecedenten, het proces en de uitkomsten van empowerment duiden. De vraag of we iedereen willen empoweren die nu geen “macht” hebben in de samenleving, blijft daarmee onbeantwoord. Wat eveneens onderbelicht blijft is waaraan zij zich wagen eens ze participeren in dit proces.

Het kan vreemd toeschijnen dat deze vragen gesteld worden. Als zelfstandig naamwoord verwijst empowerment echter naar een bepaalde uitkomst (Israel et al., 1994). Dit kan problematisch zijn, gezien Riger (1993) vond dat het concept empowerment vaak samenvalt met een gevoel van zelfredzaamheid en zelfwaarde, eerder dan werkelijk controle hebben over de eigen keuzes en hulpbronnen. Is er een uitweg uit deze tegenstelling (proces – uitkomst) en welke betekenis dienen we te omarmen wanneer we spreken over “*to empower*” bij empowerment?

Israel et al. (1994) menen dat het beter is empowerment te beschouwen als een proces en een uitkomst. Hierbij is het belangrijk om op te merken dat een gevoel van empowerment essentieel is, maar dat het streven naar empowerment een open einde kent

zolang de feitelijke situatie niet veranderd is. Empowerment is geen zaak van korte termijn doelstellingen verwoorden, maar een complex proces van lange adem. Doorheen de tijd zal het ook voortdurend een andere gedaante aannemen. Van Regenmortel (2009) beschouwt empowerment echter resoluut als een *open ended* construct. Zij stelt dat het geen zaak is van al dan niet te beschikken over empowerment. Het groeiproces kent geen einde. Zij zet zich zoals Riger (1993) en anderen (Chamberlin, 1997; Van Hove en Roets, 2003) af tegen de radicaal liberale opvatting over autonomie. Zij meent dat empowerment zich wezenlijk onderscheidt van het begrip zelfredzaamheid/zelfbeschikking. Empowerment verbindt zich met het begrip ontplooiing. Het zijn de ideeën van maakbaarheid die het concept empowerment voorstellen en perverteren tot deze uitkomst. Maar men kan anderen niet empoweren en het al zeker niet plannen. De kracht dient van binnenin te komen. Dit is de paradox van empowerment. Volgens haar is het dan ook beter bij empowerment te spreken over “to enable”. Wij onderschrijven dit.

Op het eerste zicht kan het vreemd klinken dat niet de voorkeur gegeven wordt aan *to empower*, maar veeleer aan *to enable*. Maar zoals Jacobs et al. (2005, in Van Regenmortel, 2009) er op wijzen heeft power net die dubbele betekenis, namelijk die van “macht” en “kracht”. Het is daarom belangrijk na te gaan wat “power” betekent op de verschillende niveaus van empowerment:

- Op individueel vlak betekent power het aanspreken van de eigen kwaliteiten en krachten (power from within).
- Op collectief vlak betekent power het aanwenden van hulpbronnen in de omgeving (power with/over).
- Het breder politiek-maatschappelijke niveau omarmt dan wel weer macht (power to), daar het terugvalt op de macht om veranderingen door te voeren, door te drukken.

1.2.2 accentueert dat anderen (sociaal netwerk en sociaal vangnet) slechts dit proces kunnen faciliteren. *To enable the process* en niet *to empower others* doet dus meer recht aan de werkelijkheid van empowerment (Israel et al., 1994; Perkins, 1995; Price, 1990; Riger, 1993; Van Regenmortel, 2009). De cliënt neemt de touwtjes in handen en wordt hierin ondersteund door de begeleider wanneer dat nodig is. 1.2.3 benadrukt het persoonlijke karakter van empowerment. Twee activisten zetten het belang van veranderen in de verf, maar met respect en behoud van wie zij zijn (Chamberlin, 1997; Martin, 2006).

1.2.3. Veranderen zonder een strak keurslijf opgespeld te krijgen

Niet toevallig drukken twee activisten zich heel helder uit over wat empowerment voor hen betekent (Chamberlin, 1997; Martin, 2006). Judi Chamberlin (1997) erkent het problematische karakter van empowerment. Er is onenigheid over wat empowerment betekent in de praktijk. Tegelijkertijd geraakte het vervlecht met het politieke discours dat zelfredzaamheid/zelfbeschikking hoog in het vaandel draagt. Empowerment dient zich hiervan te onderscheiden. Zij stelt dat empowerment de volgende kwaliteiten omvat: keuzevrijheid hebben, toegang hebben tot informatie en hulpbronnen, alle keuzemogelijkheden kunnen beschouwen, assertief zijn, een verschil kunnen maken, de zaken in een ander perspectief mogen plaatsen (zichzelf en wat men doet herdefiniëren, de hulpverlenersrelatie herbeschouwen, een eigen stem hebben), een gevoel van verbondenheid hebben, eigen rechten kennen en hebben, veranderingen tastbaar maken, vaardigheden leren die de persoon zelf wenselijk of belangrijk acht, zichzelf kenbaar maken, anderen hun perceptie omtrent het eigen kunnen veranderen en stigma overstijgen en een

positief zelfbeeld opbouwen. Zij maakt duidelijk dat empowerment een complex, multidimensioneel concept is, dat zich beter laat omschrijven als een proces dan als een bepaalde uitkomst of gebeurtenis. Het is eerder een op weg zijn, daar niet van al deze kwaliteiten sprake dient te zijn alvorens er sprake kan zijn van empowerment. In de woorden van Robert Martin:

Let me talk about what empowerment means for those of us who have chosen to call ourselves advocates. We define empowerment as having a real say in decisions that affect our lives. Empowerment is not something you suddenly have one day. It takes time to learn how to make decisions. You start with the small things. What clothes will I wear today? What do I want to eat? What television program do I want to watch? As we learn to make decisions, we grow as people. As our confidence grows, we learn to make the bigger decisions in life. Where do I want to live? Who do I want to live with? What work do I want to do? Do I want to get married? I soon learned that when you make decisions you also have responsibilities. There are consequences and some of these are good while others are bad. Other people, including our family, often think we will never be responsible. They think we have to be protected. I had to learn to be responsible for myself and it was not an easy thing to do. I made mistakes and often got myself into trouble. In time, I did learn to be responsible, even though few people believed I could. (Martin, 2006, p. 126)

Martin (2006) stelt het duidelijk. Hij wil leven in een samenleving die hem niet tracht te veranderen of net hetzelfde te maken als anderen. Hij stelt en weet dat mensen met een (verstandelijke) beperking evenzeer unieke individuen zijn. De eigen krachten aanspreken om zodanig controle te verwerven betekent dus niet verwachtingen opleggen aan de persoon, maar net het unieke in deze persoon erkennen. Ook Burr (1973, in Gibson, 1991) waarschuwt hier voor. Bepaalde mensen willen niets te maken hebben met empowerment, net omdat het vaak normatief definieert wat dient gedaan te worden in diverse situaties. Empowerment zal echter in iedere situatie een andere invulling krijgen. Rappaport (1984, in Gibson, 1991) stelt dat empowerment zich niet kan vastpinnen op één uitkomst. Het dient vormgegeven te worden door zij wiens bestaan er mee verbonden wordt. Empowerment is een transactioneel concept daar het een relatie veronderstelt met anderen. Empowerment focust meer op oplossingen dan op problemen, doet beroep op mensen hun sterktes, rechten en capaciteiten, eerder dan op hun beperkingen. Lord en Hutchison (1993) merken hierbij op dat werken aan empowerment iets persoonlijks is. Het is daarnaast moeilijk om te spreken over een werkelijke start. Empowerment mag niet opgevat worden als het bereiken van een bepaald eindpunt. Het is een cyclisch proces. Bepaalde situaties of factoren werken als een katalysator in het streven naar regie over het eigen leven, waar andere ervaringen net het geloof in empowerment belemmeren. Toch kan het doormaken van een crisis(moment) een belangrijk keerpunt zijn, daar het nieuwe inzichten en net opportuniteiten (om het anders te doen) met zich meebrengt. Zimmerman (1990a) besluit dat er inderdaad geen magische drempel overschreven dient te worden alvorens empowerment werkelijkheid is. Empowerment zal doorheen de tijd veranderen en een verschillende intensiteit hebben. Het omvat immers een interactie tussen de persoon en zijn/haar omgeving (de culturele context).

1.2.3 zette in de verf dat empowerment een levenslang proces van worden omarmt (met vallen en opstaan), waarbij het tempo en het unieke van de cliënt wordt gerespecteerd

(Chamberlin, 1997; Lord en Hutchison, 1993; Martin, 2006). 1.2.4 concretiseert dit proces en omschrijft meer in detail de diepgang en betekenis van het concept empowerment.

1.2.4. Het multilevel construct diepgang verlenen

Speer en Hughey (1995) vonden dat empowerment vaak eng geïnterpreteerd wordt als een streven naar zelfredzaamheid. Vera Van Hove (2007) meent dat het autonomiebegrip aan betekenis inboet wanneer we het in termen van onafhankelijkheid begrijpen. Hierdoor ontstaat de verkeerde veronderstelling dat ook mensen met een ernstige verstandelijke beperking die afhankelijk zijn, zo onafhankelijk mogelijk bejegend dienen te worden. Het concept interdependentie of interafhankelijkheid heft deze valse tegenstelling op. Onafhankelijkheid is dan ingebed in afhankelijkheid en omgekeerd. Ook Riger (1993) problematiseert dat empowerment baadt in een sfeer van individualisme die aanzet geeft tot competitie en conflict. Meesterschap en macht worden hierbij een belangrijke plaats toegekend. Hierdoor gaat empowerment niet hand in hand met coöperatie en een gevoel van gemeenschap. Dit verbindende, het gegeven van interdependentie, wordt hiermee ontkend.

Zimmerman (1990a) maakt daarom een belangrijk onderscheid tussen persoonlijk empowerment en de tendens die het concept doet baden in een sfeer van individualisme. Deze tendens negeert de context en aanziet empowerment als een persoonlijke variabele. Persoonlijk empowerment verwijst naar het individuele niveau van empowerment, maar negeert niet de omgevingsfactoren en culturele, politieke invloeden. *Psychological empowerment* is dus gediend met een contextueel georiënteerde opvatting van empowerment die de notie van *person-environment fit* essentieel acht. De uitdaging ligt er in, ook bij het beschouwen van één niveau, de andere niveaus niet uit te gommen. Een persoon die geen echte macht heeft in de politieke betekenis van het woord, kan wel weten welke keuzes kunnen gemaakt worden in welke situaties. Rappaport (1995) benadrukt dit. Het is een wederzijds proces. Het eigen persoonlijke levensverhaal kan het collectieve verhaal betekenis verlenen en omgekeerd. Jacobs (2005) besluit dat persoonlijk empowerment nodig is om over maatschappelijke participatie en burgerschap te kunnen spreken (politiek empowerment). Participatie op een "hoog" niveau is geen vereiste om te kunnen spreken over empowerment, maar participatie op het individuele niveau kan wel degelijk bijdragen tot maatschappelijke participatie.

Empowerende hulpverlening is aldus krachtgerichte hulpverlening, opdat mensen terug grip krijgen op het eigen leven en zich verbonden weten met anderen (Van Regenmortel, 2009). Ad Wiese (2006) verwoordt het als volgt:

Empowerment kan omschreven worden als een proces van sterk worden (zelfversterking), zowel het sterk worden van je cliënt als van een groep mensen, met de bedoeling ongewenste achterstelling in rechten, plichten en kansen ongedaan te maken en ruimte te scheppen voor ontwikkelen en demonstreren van competenties en voor het beleven van een zinvol bestaan. (Wiese, 2006, p. 57)

Dit beaamt ook Den dulk (1998) die meent dat de term empowerment een proces van positieversterking inhoudt. Hij onderscheidt hierbij enkele stappen. De eerste stap is bewustwording. De tweede stap omvat de wil om mee te willen denken, praten en beslissingen te nemen. Hij bestempelt dit als de wil om een sterkere positie te willen innemen. De derde en laatste stap is het daadwerkelijk meedenken, meepraten en mee

beslissen en vanuit deze sterkere positie verantwoordelijkheid leren dragen voor de genomen beslissing. Naar zijn mening is empowerment een cyclisch proces dat zich op een hoger niveau zal herhalen. Het vergt kleine stapjes. Van Regenmortel (2009) haalt wel aan dat eigen kracht niet verward mag worden met eigen verantwoordelijkheid. Empowerment dient net de notie van gedeelde verantwoordelijkheid te omarmen. Een andere misvatting is dat empowerment en kwetsbaarheid elkaars tegengestelden zijn, hoewel ze net met elkaar verweven zijn. Empowerment erkent de kwetsbaarheid, maar individualiseert het niet. Het duidt evenzeer op het breekbare van hulpbronnen en interacties.

Empowerment is dus meer dan mensen bewust keuzes laten maken in hun leven. Zij gaan zichzelf als mensen met mogelijkheden zien, die net keuzes kunnen maken (Rowlands, 1995). van Loon en Van Hove (2007) brengen het daarom in verband met het streven naar een betere kwaliteit van bestaan. Zelfbepaling (persoonlijke controle) en ontplooiing (kansen, ervaringen, persoonlijke beslissingen) spelen hierbij een belangrijke rol. Maar hoe dienen we dit proces op te vatten?

Gibson (1991) stelt dat empowerment een sociaal proces is waarbij mensen hun capaciteiten aangesproken en gestimuleerd worden. Het aanwenden van noodzakelijke hulpbronnen stelt het individu in staat om eigen problemen aan te pakken. Dit draagt er toe bij de eigen wensen en noden te vervullen. Hierdoor verwerven mensen een gevoel van controle over het eigen leven. Ook Rodwell (1996) definieert empowerment als een proces dat mensen in staat stelt er voor te kiezen terug controle over het eigen leven te verwerven. Mensen worden ondersteund om beslissingen over hun leven te maken. Hierbij is er respect voor alle betrokkenen. Zij brengt het in verband met andere concepten zoals autonomie, verantwoordelijkheid en macht/kracht. Als antecedenten acht zij wederzijds vertrouwen en respect, ondersteuning, participatie en betrokkenheid belangrijk. Uitkomsten van empowerment zijn een positief zelfgevoel, de mogelijkheid hebben om zelf doelen voorop te stellen en bereiken en een gevoel van controle over het leven verwerven. Hoop tekent dit proces. Van Hove (2007) voegt hier aan toe dat:

Emancipatie verwijst naar het loskomen van de bevoogdende en beschermende hulpverlener. Het concept 'empowerment' accentueert het proces waarbij mensen in marginale situaties hun leven in handen nemen, zich bewust zijn van hun capaciteiten, eigen krachten ontwikkelen en waar nodig sociale hulpbronnen benutten. In dit mensbeeld ligt de klemtoon op keuzes maken, vorm en inhoud geven aan zijn eigen leven. Dit veronderstelt een grote mate van autonomie. Wie dagelijks omgaat met mensen met een continue ondersteuningsvraag, worstelt meermaals met de vraag hoe hij dit nu in de praktijk omzet. (Van Hove, 2007, p.51)

Rodwell (1996) stelt zich evenzeer de vraag in welke mate zowel de cliënten als de begeleiders klaar zijn om zich te wentelen in empowerment. Koelen en Lindström (2005) beamen dat dit beslist geen evidentie is. Om te bewegen richting empowerment bij de cliënt, dient er sprake te zijn van empowerment bij de begeleider.

1.2.4 belichtte dat individuele pretenties toegedicht worden aan het concept empowerment (Jacobs, 2005; Riger, 1993; Speer en Hughey, 1995, Van Hove, 2007). Persoonlijk empowerment omarmt echter het gegeven van interhankelijkheid (Riger, 1993; Van Hove, 2007) en acht de notie van *person-environment fit* essentieel (Zimmerman, 1990a). Het streeft naar een betere kwaliteit van bestaan. Zelfbepaling en ontplooiing raken

de kern van empowerment (van Loon en Van Hove, 2007; Van Regenmortel, 2009). Krachtgerichte hulpverlening (Van Regenmortel, 2009) betekent empowerment opvatten als een cyclisch proces van positieversterking (Den Dulk, 1998), zelfversterking (Wiese, 2006). Dit mag niet verward worden met eigen verantwoordelijkheid, maar dient in verband gebracht worden met gedeelde verantwoordelijkheid. Empowerment is een transactioneel begrip. Dit betekent dat er dus ook sprake dient te zijn van empowerment bij de begeleider (Koelen en Lindström, 2005). 1.2.5 belicht dit wederzijdse proces.

1.2.5. Empowerment van de cliënt en de begeleider

Hieronder beschrijven we eerst wat empowerment bij de cliënt in de weg staat (1), waarna we ingaan op enkele empowermentstrategieën (2) en (werken aan) de basishouding van de begeleider (3).

(1) Wat belemmert de cliënt krachtiger te worden? Den Dulk (1998) stelt dat eerst voldaan dient te zijn aan de behoefte van veiligheid bij de cliënt. Kiezen voor een sterkere positie betekent ook (soms) risico's nemen. De persoon dient positieve ervaringen op te doen die helpen een veilige basis te ontstaan, waardoor hij/zij de moed krijgt een stap verder te gaan. Rappaport (1995) wijst evenzeer op de noodzaak van *empowering contexts*. Dit betekent op zoek gaan naar ondersteuning die ook als behulpzaam ervaren wordt door de cliënt. Hulpbronnen aanwenden betekent ook de eigen krachten van de cliënten zien. Het vertellen van iemands levensverhaal is op zich een belangrijke hulpbron. Daarom dienen we te luisteren naar de cliënt, hem/haar helpen om het eigen verhaal te ontdekken en een nieuw verhaal te schrijven. Inderdaad, zoals Van Hove (2007) aanhaalt betekent de ondersteuningsnood anders bekijken vooreerst hen zien als mensen die een levensverhaal te vertellen hebben. Van Hove en van Loon (2003) accentueren hierbij het belang van blijven luisteren. Het gevaar is er immers steeds dat wat geantwoord wordt voorgekauwd is door personen zonder een label. Hun conclusie luidt dat het vaak om gewone wensen gaat. Wat evenwel weerklinkt in deze verhalen is een hunkeren naar zelfbepaling, evenals de kracht om het eigen verhaal te overstijgen.

(2) Opdat de cliënt een nieuw hoofdstuk kan schrijven in zijn leven, bedachten enkelen empowermentstrategieën die het mogelijk maken vooruit te kijken (Feste en Anderson, 1995; Koelen en Lindström, 2005; Van Hove, 2007; Zimmerman, 1990b). Koelen en Lindström (2005) concretiseren hoe de persoon een gevoel van controle kan hebben gedurende het proces. Een gelijkwaardige, veeleer dan een hiërarchische relatie kan "bewegen richting" empowerment en zo komaf maken met het gegeven van aangeleerde hulpeloosheid, een ontbreken aan probleemoplossende vaardigheden en een zich wentelen in faalervaringen. Net zoals Zimmerman (1990b), willen zij via bepaalde *strategieën* dit patroon doorbreken. Het leren benutten van aanwezige hulpbronnen en het terugblikken op succeservaringen maken een individu weerbaar in moeilijke of onvoorspelbare situaties. Feste en Anderson (1995) halen nogmaals aan dat begeleiders slechts kunnen faciliteren. Het is het individu zelf dat de touwtjes in handen neemt. Mensen zijn vrij te kiezen hoe ze hun leven willen leven, maar moeten ook de kans krijgen verantwoordelijkheid voor hun keuzes te dragen. Hoewel empowerment niet te herleiden valt tot het toepassen van een toolkit, identificeren zij enkele *empowerment tools*. Enerzijds zal de begeleider blijven vragen stellen teneinde het zoekproces te stimuleren, anderzijds laat het gebruik maken van verhalen toe dat zij hun eigen krachten (terug)vinden. Daarom dient de persoon terug te blikken en te reflecteren over de eigen ervaringen; de eigen waarden, hulpbronnen en

vragen verkennen en bewust worden van alle opties teneinde geïnformeerde keuzes te kunnen maken. Vera Van Hove (2007) meent evenzeer dat er tijd dient genomen te worden om vormingsmogelijkheden op maat aan te bieden, indien we de veerkracht van cliënten willen vergroten. Het versterken van de maatschappelijke positie van de cliënt staat hierbij voorop. De begeleider dient daarom *empowermentstrategieën* te ontwikkelen die streven naar kracht en zelfrespect van de cliënt. De begeleider biedt keuzemogelijkheden en leert vaardigheden aan en stimuleert de cliënt aan te geven wat hij/zij belangrijk vindt. De begeleider stemt zijn/haar handelen af op de wensen en keuzes van de cliënt.

(3) Het bewust aanwenden van deze empowermentstrategieën vergt echter een werken aan de basishouding van de begeleider (Chamberlin, 1997; Den Dulk, 1998; De Ree, 1998; Schippers, Wehman en Hermans, 2005). Die basishouding steunt op respect, wat betekent dat de begeleider de ander serieus neemt en echt wil luisteren naar die persoon. Het betekent bovenal geloven in de mogelijkheden van de cliënt. De begeleider streeft naar gelijkwaardigheid. Anders lonkt de valkuil dat empowerment simpelweg een verplichting wordt omdat het een kwaliteitsvereiste is. De begeleider gaat dan voorbij aan de keuzevrijheid. Hij/zij vult dan de hulpvraag zelf in voor de cliënt. Chamberlin (1997) hekelt dit paternalisme dat nog steeds het ondersteuningsproces dreigt te sturen. Zij geeft hiervan nog andere voorbeelden. We belichten er drie. De eerste is de overtuiging dat de cliënt geen ("correcte") keuzes kan maken waardoor ze in een afhankelijkheidsrelatie blijven. De tweede is het handelen in bestwil van de cliënt waardoor keuzes niet ervaringsleren omarmen, maar wel in een vacuüm gemaakt worden. De derde is dat bepaalde vaardigheden die begeleiders waarderen slechts weinig betekenis hebben voor cliënten. De neiging te beschermen dient losgelaten te worden. Zij meent dan ook dat in het proces van empowerment, mensen hun levensgeschiedenis dienen te heroveren en dat zij hierin dienen gehoord te worden. De Ree (1998) somt op haar beurt een aantal voorwaarden op waaraan voldaan dient te zijn. We presenteren er enkele. De begeleider stelt zich bescheiden op, streeft gelijkwaardigheid na tussen cliënt en zichzelf en is bereid lessen te trekken uit het verloop. De begeleider durft uit te gaan van de ervaringsdeskundigheid van de cliënt en is daarom ook bereid te werken vanuit de doelen van de cliënt.

Maatwerk, vraaggericht werken en een open kijk zijn hierbij het uitgangspunt (Buntinx, 2007; Chavasse, 1992; Van Hove, 2007; van Loon en Van Hove, 2007; Wiese, 2006). De cliënt vraagt niet zozeer om de ondersteuning van de begeleider, maar om het zoveel mogelijk zonder hem/haar te redden. Als begeleider zul je dan botsen op de (eigen) grenzen. Het is hierbij belangrijk om te beseffen dat de cliënt eigen ervaringen, oplossingen, onzekerheden heeft. Je stelt je dus niet op als de alwetende supportmedewerker. Voortdurend dien je de vraag te stellen – alvorens de andere te beoordelen – hoe je zelf zou reageren (Wiese, 2006). Chavasse (1992) benadrukt ook dat begeleiders bewust dienen te zijn van hun eigen gevoelens en vooroordelen. Er dient een sfeer te ontstaan waarin de cliënt mag experimenteren en fouten maken. Van Hove (2007) weet dat we dienen blijven te zoeken – ook als het moeilijk gaat – hoe de cliënt meer invloed kan krijgen op de eigen situatie, omgeving, op zijn leven. Vraaggericht werken betekent evenzeer beseffen dat niet iedere persoon evenveel of op dezelfde gebieden ondersteuning nodig heeft. Het groepsdenken dient verlaten te worden. Ook kan de behoefte aan ondersteuning van tijd tot tijd veranderen. Een constante dialoog laat toe niet meer of minder ondersteuning te bieden dan de persoon wenst (van Loon en Van Hove, 2007).

Schippers, Wehman en Hermans (2005) benadrukken dat een vraaggestuurde attitude betekent dat niet langer het professionele denkkader, maar de door de cliënt (zij geven de voorkeur aan klant) gewenste verandering centraal staat. Van Gennep (2003b)

haalt hierbij aan dat iemand niet 'klaar' dient te zijn. De persoon dient zich te begeven in de door hem/haar zelf gekozen situatie, er ervaringen opdoen en hierin ondersteund te worden. Ondersteuning is dus flexibel gegeven, dat zowel door het sociaal netwerk als sociaal vangnet gegeven kan worden. Dit duidt van Gennep aan met de term *community support*. Het ontwikkelen van de capaciteiten hiertoe en het bieden van kansen, noemt hij 'empowerment'. Een belangrijke opmerking is dat de betrokken persoon het zelf moet willen. Het mag geen verplichting worden. Buntinx (2006, in Buntinx, 2007) erkent dan ook dat effectiviteit van ondersteuning slechts beoordeeld kan worden in functie van daadwerkelijke effecten op het leven van de persoon. Hij maakt hierbij het onderscheid tussen *output* en persoonlijke *outcome*. Buntinx (2007) concludeert dat empowerment net invloed uitoefenen is op het eigen leven. Dit betekent niet langer de regie van het eigen leven aan derden overlaten. Ondersteuning is er daarom op gericht het functioneren van de persoon in de samenleving te bevorderen. Dit betekent een streven naar een betere kwaliteit van bestaan. De zelfbepaling van de cliënt wordt hierbij onderkend. Hulpverleners heeft zo in een zekere zin een ontastbaar karakter. De hulpverlener toont zich responsief voor de cliënt zijn ervaringen, gevoelens en beleving.

Welke methodische interventies omhelst een vraaggestuurde attitude? Schippers, Wehman en Hermans (2005) voegen hier aan toe dat wanneer de cliënt een bepaald probleem presenteert, het de begeleider is die dit dient positief te heretiketteren. Dit heretiketteren blijft echter afgestemd op de vraag van de cliënt. Dit wordt mogelijk door actief te luisteren, positief te bekrachtigen, praktische tips te geven, empathie te tonen en richting participatie te bewegen. Van Regenmortel (2009) haalt hierbij het paradoxale perspectief van invoegen en toevoegen aan. In de relatie verwachten mensen gelijkwaardigheid, maar op inhoudsniveau een hiërarchisch onderscheid. Mensen dienen eerst de begeleider te vertrouwen, alvorens ze zijn/haar deskundigheid kunnen erkennen. Invoegen is dus noodzakelijk, wil men iets kunnen toevoegen. Dit wijst ons er op dat wederkerigheid een essentieel aspect is bij empowerment. Ook de hulpverlener wordt geraakt en leert bij. De Corte (2010) werpt de gedachte van agogisch individualiseren in residentiële settings op - ook al is de kern evenzeer van toepassing in ambulante settings. Mensen, ook hun gedrag, dient altijd in relatie tot anderen gezien te worden. Hij vertrekt van een relationele, veeleer dan van een gedragsmatige logica. Eenzelfde situatie of probleem zal door de verschillende begeleiders anders aangepakt moeten worden. Dit is afhankelijk van de relationele draagkracht die zijn doorheen de tijd hebben opgebouwd met de cliënt. Ingaan op de vraag, aldus Van Hove (2007), betekent ons een stuk verweven met de ander, ontvankelijk zijn voor wat hij/zij ons te vertellen heeft. Dit vergt geduld en beschikken over netwerkvaardigheden. Evenzeer betekent het respect hebben voor de cliënt en tijd voor hem/haar nemen. Soms betekent het de confrontatie niet schuwen, maar evenzeer openstaan voor feedback. Ten slotte, somt zij als methodische interventies onder andere het volgende op: empathisch de benadeling en inzet van de cliënt opmerken; focussen op wat goed loopt, op het succes nu en in het verleden; aanzetten geven tot zelf oplossingen zoeken; feedback geven door ik-boodschappen te gebruiken en taal gebruiken die verbondenheid uitdrukt.

In 1.2.4 werd benadrukt dat empowerment er naar streeft dat de cliënt de regie over het eigen leven (terug) in handen neemt (Gibson, 1991; Rodwell, 1996). 1.2.5 maakt duidelijk dat dit slechts mogelijk is door de vraag en het tempo van de cliënt te respecteren. Werken aan empowerment is slechts mogelijk wanneer een gepast en veilig klimaat voorhanden is waarin deze veranderingen kunnen voorvallen (Buntinx, 2007; Chavasse, 1992; Feste en Anderson, 1995; Koelen en Lindström, 2005; van Gennep, 2003b; Van Hove, 2007; van

Loon en Van Hove, 2007; Van Regenmortel, 2009; Wiese; 2006; Zimmerman, 1990b). De cliënt dient dus ook eigenmachtig te worden in de hulpverlening (Friele, 1998). We dienen op dit punt in onze analyse op te merken dat men hier vaak niet het geduld voor kan opbrengen. Empowerment is dan niet enkel een normatief, maar evenzeer een problematisch concept. 1.2.6 belicht dit gegeven.

1.2.6. Gij zult empowered worden

Israel et al. (1994) erkennen dat empowerment wel degelijk een positief en proactief, multilevel concept is (of kan worden), maar dat het heel wat tegenstrijdige betekenissen dreigt te omarmen. Zij menen dan ook dat het concept op de verschillende niveaus (persoonlijk, sociaal en politiek empowerment) dient verkend te worden. Indien het een betekenisvol concept wil worden, onderscheiden van louter zelfwaarde en zelfredzaamheid, dan dient de culturele, historische, sociale, economische en politieke context waar het individu zich in begeeft beschreven worden. Dit is een terechte opmerking, daar er geen sprake is van een ideale *person-environment fit* (Hardy en Leiba-O'Sullivan, 1998; Hurst, 1995; Jingree, Finlay en Antaki, 2006; Perkins, 1995; Shakespeare, 1993; Wilson, 2007).

Veel wordt in de hand gewerkt door de *disability* die de samenleving in het leven roept (Jingree, Finlay en Antaki, 2006). *The social model of disability* plaatst *disability* niet bij de persoon (en zijn beperking), maar problematiseert de manier waarop de samenleving *disables* (Goodley, 1997). Shakespeare (1993) stelt dat *disability* geen medische conditie is, maar veeleer een zaak van sociale relaties en structuren. Men wordt geacht op een bepaalde manier te kijken en denken over mensen met een beperking. In het discours maakt men zich dan al gauw schuldig aan geïndividualiseerde en gemedicaliseerde verklaringen. Daarom dienen we te bewegen richting bewustwording. Bepaalde beelden dienen in vraag gesteld te worden, contradicties dienen aangehaald worden, willen bepaalde progressieve concepten levensvatbaar gemaakt worden. De belangrijkste uitdaging ligt er net in 'het politieke' te verruimen'. *Personal troubles* kunnen dan gezien worden als de uitdrukking van *public issues*. Hoewel Isaac, Raja en Ravanan (2010) accentueren dat wetten niet de mindset van mensen veranderen, legt Hurst (1995) zich hier niet bij neer. *Disability* is een mensenrechtenprobleem. Het beleid dient daarom beïnvloed te worden. Men kan niet teruggrijpen naar goedkope antwoorden die het individu terechtwijzen, daar dit zijn rechtmatige plaats in de samenleving dreigt te maskeren.

Zo wijst Perkins (1995) er ons op hoe de eigen identiteit in spanning komt te staan met die van de samenleving. Hij betreurt dat *empowerment policies* (het niveau van de samenleving, politiek), allesbehalve sociaal of politiek empowerment nastreven. De focus ligt op de individuele verantwoordelijkheid, wat verstart in een retoriek van *blaming the victim*. Het negeert dan de sociale en economische problemen van de ruimere context. Op het macroniveau wordt de term het meest misbruikt. Net vanwege de populariteit, verankerde het met ideologische opvattingen. Wilson (2007) betreurt dan ook dat de opvatting van empowerment als uitkomst de schijn wekt dat dit een einde stelt aan macht, sturing of onderdrukking. Immers, wanneer mensen in deze logica, in deze context aangespoord worden de verantwoordelijkheid te dragen voor hun keuzes, dan leidt dit er veelal slechts toe dat de schuld bij het individu zelf gelegd wordt wanneer het niet lukt. Hardy en Leiba-O'Sullivan (1998) menen dat ideeën over empowerment vervlecht zijn geraakt met een retoriek van "het goede". Macht is dan het effect van een bepaalde systeemlogica die

reguleert hoe we kijken, wat we zien, hoe we denken en bovenal onze mogelijkheid tot weerstand beperkt. Veelal worden de capaciteiten van een persoon niet langer gezien wanneer hij/zij “faalt”. Dit mag echter niet toegedicht worden aan iemands beperking.

Van Regenmortel (2009) doorbreekt het klassieke verhaal van *blaming the victim* en *blaming the system*. Een empowerende samenleving dient te voorzien in genoeg *pull* en *push* factoren, met het volle besef dat er ruimte dient te zijn voor diversiteit, voor mensen die anders zijn. Zij onderscheidt bij empowerment twee niveaus: een individueel-psychologisch niveau en een collectief sociaal-politiek niveau. Zij meent, gezien empowerment een multilevel construct is, dat de verschillende niveaus elkaar voortdurend beïnvloeden. Empowerment is volgens haar daarom veeleer proactief, dan reactief. Wij begrijpen haar nuances, maar dienen evenzeer lessen te trekken uit Jacobs' (2005) analyse. Ook hij stelt dat empowerment een multidimensioneel, intersubjectief en contextafhankelijk langetermijnproces is. Hij merkt nuchter op dat participatie en empowerment plaats vinden binnen een context die zich kenmerkt door bureaucratische controle en eerder warm loopt voor cijfermatige verantwoording, kortetermijnuitkomsten, kosteneffectiviteit en gestandaardiseerde procedures. Dat is geen klein detail. De besluitvorming over geld en 'doelgroepen' ligt niet bij cliënten, maar bij de overheid zelf. Zij beslissen “wie moet empowered worden”. Cliënten krijgen meer invloed op het besluitvormingsproces, maar het initiatief ligt dus eerder bij de professionals wat op zich een 'dis-empowerende' impact kan hebben. Dit bestempelen zij als één van de paradoxen van empowerment. Wat speelt is het klassieke interventiedilemma tussen beheersing en emancipatie. Zij werpen dan ook de vraag op hoe we interventies dienen op te vatten die empowerment schatplichtig nastreven. Riger (1993) stelt hier het belang van echte veranderingen centraal:

In the context of empowerment, if the focus of inquiry becomes not actual power but rather the *sense of* empowerment, then the political is made personal, and ironically, the status quo may be supported. (Riger, 1993, p. 281)

Empowerment kan geen status quo nastreven. Speer en Hughey (1995) halen aan dat mensen hun bezorgdheden moeten kunnen delen (assessment), waarna zij vervolgens een beroep gaan doen op aanwezige hulpbronnen (onderzoek). De volgende stap is het aanpakken van de tegenstelling tussen verwoorde wensen en waarden en eigenlijke praktijken (actie). Uiteindelijk blik men terug op en reflecteert men over dit proces (reflectie). Deze dialectiek van actie en reflectie doorloopt verschillende cycli. Persoonlijk empowerment kan dus ook in verband gebracht worden met *social power* op micro-, meso-, macroniveau. Perkins (1995) koestert echter het principe *small is better*, daar pogingen om het concreet vorm te geven in beleidsdocumenten –en organen het concept van zijn betekenis stripten. Er dient hierbij niet gestreefd te worden naar universele waarheden. We dienen de aandacht te verleggen naar de manieren waarop empowerment werkt, voor wie en met welke redenen. Hij meent dat een heldere definitie van empowerment slechts mogelijk is wanneer we de frontlinie opzoeken en *real-world empowerment processes* uit de doeken doen. In de woorden van Perkins (1995):

Empowerment in the CD and many other contexts entails a process and ideology of oppositional dialectics, a method of interpretation associated with Hegel in which an assertable thesis is contrasted with an equally assertable, but apparently contradictory,

antithesis until the paradox is resolved at a higher level of understanding by a synthesis that embraces both assertions simultaneously. (Perkins, 1995, p. 768)

Perkins (1995) pleit hoe dan ook, zoals Rappaport (1981, in Perkins, 1995) voor een dialectische analyse van het concept empowerment. Dit betekent dat de verschillende niveaus beschouwd dienen te worden, willen we bewegen voorbij individualistische pretenties die geprojecteerd worden van bovenaf (Perkins et al., 1990 in Perkins, 1995). In de analyse van empowerment lijkt het ons niet enkel zinvol de dialectiek van actie en reflectie (Speer en Hughey, 1995) te beschouwen, maar evenzeer de complexe wisselwerking tussen 'het persoonlijke' en 'het politieke' te beschouwen. Wij volgen hierbij de twee onderscheiden niveaus die van Regenmortel (2009) aangaf.

1.2.6 wijst ons met de neus op de feiten. Het gegeven van "gij zult empowered worden" is evenzeer een disability en belemmert werkelijk empowerment van de cliënt (Hardy en Leiba-O'Sullivan, 1998; Hurt; 1995; Jingree, Finlay en Antaki, 2006; Perkins, 1995; Shakespeare, 1993; Wilson, 2007). In 1.2.7 ontmoeten Paulo Freire (1972) en Michel Foucault (1998) elkaar. Teneinde de *dialectics of empowerment* (Perkins, 1995; Speer en Hughey, 1995) te beschouwen, dienen we de complexe wisselwerking tussen het individuele-psychologische en het collectief sociaal-politieke niveau uit de doeken te doen (Hardy en Leiba-O'Sullivan, 1998; Hurt; 1995; Jacobs, 2005; Perkins, 1995; Shakespeare, 1993; Van Regenmortel, 2009; Wilson, 2007). Dit is slechts mogelijk door het concept empowerment als een bevrijdingsproces (Freire, 1972), maar evenzeer en bovenal als een vrijheidspraktijk (1998) te beschouwen. Empowerment mag de grenservaring niet schuwen, indien het recht wil doen aan zij wiens leefwereld het binnendringt.

1.3. Empowerment opgevat als een bevrijdingsproces en vrijheidspraktijk.

Velen worden geïnspireerd door bevrijdingspedagoog Paulo Freire (1972). Zijn invloed op een concept als empowerment kan dan ook maar moeilijk onderschat worden. Hij belicht het bevrijdingsproces van de onderdrukten dat voortaan hun nieuwe raison d'être dient te worden en zich uitstekend leent voor een concept als empowerment.

Freire (1972) meent dat de onderdrukten door *conscientização*, oftewel het ontwakken van kritisch bewustzijn, de vrijheid tegemoet treden. Het verlangen naar vrijheid is er, evenals de roeping de menselijkheid te herwinnen. Toch klampen zij evenzeer vast aan de zekerheden die hun leven overschaduwden. Afscheid nemen van een status quo betekent de vrees voor vrijheid serieus nemen. Niettemin acht Freire het de humanistische en historische taak van de onderdrukten om zichzelf en de onderdrukkers te bevrijden. Enerzijds dienen zij zich bewust te worden van hun onvoltooide en onvolmaakte bestaan. Anderzijds kunnen slechts zij de noodzaak van bevrijding vatten. Wanneer zij de moed vinden de vrijheid te omarmen, dienen zij niet op hun beurt onderdrukkers te worden. Net de krachten uit de tekortkoming dienen zij aan te wenden om humanisering bij beider na te streven. Het is belangrijk hier de tweestrijd ter sprake te brengen. Deze situatie van ontmenselijking overwinnen, heeft steeds het gevaar in zich dat de onderdrukten zich zullen identificeren met de onderdrukkers hun methoden. Zij hebben immers het beeld van de onderdrukker verinnerlijkt en zullen naar zijn voorschriften willen handelen teneinde vrijheid te verwerven. Zij kunnen niet langer zonder vrijheid leven, maar vrezen het evenzeer. In de zoektocht naar

zichzelf ontmoeten zij de onderdrukker die zij evenzeer dienen uit te bannen. Het kritisch bewustzijn vergt het creëren van een nieuwe situatie waarbij ontplooiing zich volkomen kan voltrekken. Teneinde de tegenstelling onderdrukker – onderdrukten te overstijgen, dienen de onderdrukten zich kritisch op te stellen ten opzichte van de werkelijkheid die deze tegenstelling in het leven roept. Zij dienen zich in de eerste plaats als onderdrukten herkennen. Daarom betekent veranderen in een bevrijdende pedagogie niet dat modellen aangereikt worden en bepaalde voorschriften geprojecteerd worden. De onderdrukten kunnen zo slechts hun eigen voorbeeld zijn. Een wezenlijk en essentiële voorwaarde is dat ze als subjecten deze strijd dienen aan te gaan: *“Ze kunnen niet als objecten de strijd ingaan, om dan later mensen te worden”* (Freire, 1972, p. 54).

Freire (1972) accentueert het co-intentioneel handelen, waarbij men ten eerste bewust wordt van de werkelijkheid via basiservaringen, om vervolgens bepaalde mythen de wereld uit te bannen. Dit omvat echter een voortdurend samen opnieuw vorm geven aan die werkelijkheid. Freire onderscheidt twee stadia in het proces van bevrijding: de stap richting bevrijding en de stap waarin gestreefd wordt naar permanente vrijheid, teneinde meer mens te worden. Zij die dit bevrijdingsproces van de onderdrukten ondersteunen dienen daarom voortdurend de eigen motieven en eigen houding in vraag te stellen. De revolutionaire actie ontvouwt zich slechts langzaam. Het betekent enerzijds oog hebben voor het accepteren van en wentelen in een afhankelijkheidspositie en anderzijds alert zijn voor het ogenblik waarbij het kritisch bewustzijn ontwaakt. Slechts een kritische en bevrijdende dialoog die op actie gericht is kan tegemoet komen aan de roeping om meer mens te worden. Deze reflectie dient, aldus Freire, het nieuwe *raison d'être* te worden van de onderdrukten waarvoor zij de volle verantwoordelijkheid voor willen dragen. Het betekent bovenal vertrouwen in de onderdrukten en tegelijkertijd beseffen dat: *“Niemand kan zich op eigen kracht bevrijden, maar men wordt ook niet door anderen bevrijd.”* (Freire, 1972, p. 52).

Het concept onderdrukking (Abberley, 1987; Freire, 1972) is zinvol om ons denken te prikkelen. Wat echter onderbelicht blijft in deze besprekingen zijn de specifieke bestuurstechieken, zoals de politieke individualiseringstechnologie, die het individu als waardevol voor de staat doen verschijnen. Deze politieke rationaliteit is voor een groot deel afhankelijk van economische, sociale, culturele en technische processen. Zij is ingebed in instituties en strategieën (Foucault, 1998). Dit is geen klein detail:

Volgens mij is het belangrijkste kenmerk van onze politieke rationaliteit dat de integratie van individuen in een gemeenschap of in een totaliteit voortkomt uit een voortdurend samen opgaan van de steeds toenemende individualisering en de versterking van deze totaliteit. (Foucault, 1998a, p. 83)

Het ontstaan van de sociale wetenschappen kan niet los gezien worden van de opkomst van de nieuwe politieke rationaliteit en technologie. Niet ideologie, maar de politieke technologie die in de maatschappij ontwikkeld werd, maakten dat de mens object werd van tal van wetenschappen (Foucault, 1998a). In de negentiende eeuw kwam echter een tweede vorm van politieke bestuurskunst op, het moderne liberalisme, dat een tegenwicht gaat vormen voor de staatsraison (ten Kate en Manschot, 1998). Het liberalisme vat de mens op als een vrij individu, maar klampt evenzeer vast aan ethisch utilisme dat ontspoorde met de opkomst van het neoliberalisme (Foucault, 2008).

Op dit punt is het belangrijk om het gegeven van zelftechnieken ter sprake te brengen. Foucault (1998b) omschrijft ze als volgt:

Zelftechnieken, die individuen in staat stellen op eigen kracht of met behulp van anderen in te werken op hun lichamen en zielen, gedachten, gedragingen en zijnswijzen, om door zichzelf te veranderen een bepaalde staat van geluk, zuiverheid, wijsheid, volmaaktheid of onsterfelijkheid te bereiken. (Foucault, 1998b, p. 40)

Foucault (1998b) heeft getracht een geschiedenis te schrijven over het ontstaan van kennis die met overheersing en het zelf verbonden is. Het is dan ook net de verbinding tussen deze zelftechnieken en overheersingstechnieken die hij gaat problematiseren. Beide technieken houden oefening en aanpassing van individuen in. De focus ligt hier niet enkel op het aanleren van bepaalde vaardigheden, maar ook op het aanleren van bepaalde verhoudingen. Zal dit leiden naar een welbegrepen vrijheid of naar een te verantwoorden vrijheid?

Foucault maakt hier immers een onderscheid tussen machtsverhoudingen als strategische spelen – die de één in staat stelt de ander zijn/haar gedrag te bepalen, waarop de ander dan zijn best doet zijn gedrag er net niet door te laten bepalen of net zelf de ander zijn gedrag gaat sturen – en situaties van overheersing. Tussen machtsspelen en situaties van overheersing bevinden zich bestuurstechnologieën in de breedste zin van het woord. Situaties van overheersing ontstaan net uit bepaalde bestuurstechnologieën. Met de notie bestuurlijkheid doelt hij dan ook op het geheel van praktijken waarin de strategieën die individuen in vrijheid ten opzichte van elkaar hanteren, worden gevormd, georganiseerd en vervolgens als instrument ingezet worden. Als vrije individuen proberen ze de vrijheid van het subject en de verhouding tot de ander tot zijn recht te laten komen. Dit is net waar het bij ethiek over gaat. Hoe opener en afwisselend het spel van sturen en besturen, van vormen en gevormd worden, hoe aantrekkelijker het wordt. Foucault problematiseert dus bepaalde bestuurstechnologieën die het individu belemmeren deze zorg voor zichzelf op te nemen en te streven naar een welbegrepen vrijheid. Hier lonkt de Socratische opdracht die er in bestaat zich met zichzelf bezig te houden, zich te scheppen in vrijheid door zichzelf te beheren (Fornet-Betancourt, Becker en Gomez-Müller, 1998). Dit is voor Foucault (2011) meteen een uitnodiging om niet langer enkel in te gaan op het vertoog waarin men de waarheid over het subject kan spreken, maar nu veeleer een licht te werpen op het vertoog van de waarheid die het subject in staat is over is over zichzelf te spreken. Die waarheid vertellen over zichzelf wordt net mogelijk gemaakt door de *epimeleia heautou* oftewel de zorg voor zichzelf.

Om de bovenstaande reden maakt Michel Foucault (Fornet-Betancourt et al., 1998) een onderscheid tussen bevrijdingsprocessen en vrijheidspraktijken. Foucault koestert een zekere argwaan ten opzichte van het thema van de bevrijding. Hij stelt dat bevrijdingsprocessen weliswaar hun functie hebben (in het zich bevrijden van de kolonisor), maar dat het de bevrijding op zich niet in staat stelt hun leven in vrijheid aanvaardbaar vorm te geven. Het uitoefenen van vrijheidspraktijken veronderstelt dus een zekere bevrijding. Hier speelt het reeds vermelde onderscheid tussen overheersing en machtsverhoudingen. Overheersing is daar waar machtsverhoudingen verstarde, verandering verlamde. Bevrijding is echter, aldus Foucault de historische en politieke voorwaarde om te kunnen spreken over een vrijheidspraktijk. Bevrijding maakt net dat we kunnen over machtsverhoudingen spreken, die beweeglijk en open staan voor

veranderingsstrategieën van alle betrokkenen. Foucault ontkent niet de kracht van verandering, maar herleidt de totaliteit der problemen niet tot dat van de bevrijding. Waar anderen voorbij gaan aan “*het ethische probleem van de vrijheidspraktijk*” (Fornet-Betancourt et al., 1998, p. 88), stelt hij zich de vraag hoe we vrijheid in praktijk kunnen brengen in het volle besef dat situaties van overheersing blijven lonken.

Het vraagstuk hoe zichzelf in vrijheid te scheppen verschijnt hier. Macht kan immers makkelijk perverteren en leiden naar overheersing. Dan is immers geen verzet meer mogelijk, wat wisselingen in leiden en geleid worden, vormen en gevormd worden onmogelijk maakt. Dit is wel mogelijk wanneer er sprake is van grote vrijheid in de machtsrelatie. Het komt er dus op aan relaties te verbeelden met zo weinig mogelijk overheersing (ten Kate en Manschot, 1998). Het is belangrijk hierbij op te merken dat de zorg voor zichzelf (Foucault, 1998) de notie van interafhankelijkheid omarmt (Riger, 1993; Van Hove, 2007; Van Hove en Roets, 2003). Wat duidelijk wordt is dat empowerment niet als een vrijheidspraktijk kan verschijnen, wanneer “to empower” het leidmotief is (Jacobs, 2005). Dit is immers een *achievement verb* (Price, 1990), wat door *empowerment policies* begrepen wordt als een streven naar zelfredzaamheid (Perkins, 1995). Eigen kracht wordt dan verward met eigen verantwoordelijkheid. Kwetsbaarheid wordt dan geïndividualiseerd en interafhankelijkheid ontkend. Het breekbare van hulpbronnen en het belang van de ander om jezelf te scheppen in vrijheid blijven dan uit (Van Hove, 2007). Het valt dan ten prooi aan een retoriek van “het goede” (Hardy en Leiba-O’Sullivan, 1998) dat heden ten dage flirt met het neoliberalisme (Cornwall en Brock, 2005). Foucault herinnert er ons echter aan dat waar er sprake is van machtsverhoudingen, er evenzeer sprake is van weerstand (Foucault, 1978). Deze dominante strategie verschijnt dus zo als slechts een strategie. Het neoliberalisme krijgt geen vrijspel en staat onder druk. Een reden waarom het neoliberale wereldsysteem zich niet ten volle verwerkelijkt heeft, is net dat het stuit op weerstand vanuit diverse (soms onverwachte) hoeken. Er is geen sprake van alleenheerschappij (Clarke, 2004).

In hoofdstuk II willen we *the dialectics of empowerment* (Perkins, 1995; Speer en Hughey, 1995) beschouwen, teneinde de complexe wisselwerking tussen het individuele-psychologische en het collectief sociaal-politieke niveau uit de doeken te doen (Hardy en Leiba-O’Sullivan, 1998; Hurt, 1995; Jacobs, 2005; Perkins, 1995; Shakespeare, 1993; Van Regenmortel, 2009; Wilson, 2007). Shor en Freire (1987), niet blind voor de veranderingen die zich voltrokken, problematiseerden niet zozeer de plotse opkomst en populariteit van het woord empowerment, maar wel de dominante individualistische invulling die gaandeweg een vrijgeleide kreeg. Veelal wordt een naïef geloof in zelfbevrijding gepropageerd. Het perverteerde het concept empowerment waardoor het verankerd geraakte met de notie van louter vooruit gaan, entrepreneurschap en zelfmanagement. Freire betreurt dit, daar hij empowerment opvat als een sociaal gebeuren.

Daarom zullen wij ingaan op de bespreking van de parrhêsia, oftewel het vrijmoedige spreken. Dit zal ons toelaten het vertoog van de waarheid die het subject in staat is over zichzelf te spreken centraal te stellen. Zo wordt niet langer ingegaan op het vertoog waarin men de waarheid over de ander kan spreken (Foucault, 2001, 2011). We zullen hierbij de verbinding maken met de *epimeleia heautou*, oftewel de zorg voor zichzelf (Fornet-Betancourt et al., 1998) die net uitdrukking geeft aan de eindigheid, de kwetsbaarheid en interafhankelijkheid van ons bestaan (Riger, 1993; Van Hove, 2007; Van Hove en Roets, 2003). Willen we recht doen aan de ander, dan dienen we te beseffen dat concepten verregaande gevolgen kunnen hebben voor zij wiens leefwereld het binnendringt (Carlson, 2009; Carlson en Kittay, 2009; Kittay, 2009).

2. Hoofdstuk II: Empowerment begrepen als het veerkrachtige ontmoeten.

Hoofdstuk I dient niet gelezen te worden als een valse noot. Het betekent net de spanningsvelden en botsingen opzoeken (Jacobs, 2005), indien we het concept empowerment willen verwerkelijken als een bevrijdingsproces (Freire, 1972; Foucault, 1998) en een vrijheidspraktijk (Foucault, 1998). Hoofdstuk II belicht waarom de vervlechting van empowerment met de effecten van de neoliberale bestuurlijkheid (Foucault, 1978, 2008) geen uitgemaakte zaak hoeft te zijn. Empowerment gaat immers net de grenservaring opzoeken (Freire, 1972). Het kan dus evenzeer verbeeld worden met andere woorden, die het engagement met de werkelijkheid herstellen (Cornwall en Brock, 2005), die recht doen aan persoonlijke verhoudingen en het (blijven) ontmoeten (Foucault, 1998).

2.1. Burgerschap onder druk: de vervlechting van empowerment met het neoliberalisme

2.1.1. Is iedere interpretatie dan een verlieservaring?

Iedere samenleving wordt gekenmerkt door bepaalde sociale, culturele en pedagogische doelen en waarden (het maatschappelijk kader) die de omgang met mensen met een verstandelijke beperking sturen. Deze doelen en waarden dienen we te situeren binnen een dominant politiek en economisch systeem (van Gennep, 2003a). Wij volgen dan ook van Gennep (2003a) die stelt dat het essentieel is eerst te beschrijven, verklaren en evalueren wat is, vooraleer men kan overgaan tot een rechtvaardiging van wat zou moeten zijn. Het is belangrijk alert te blijven voor de normatieve basis van wetenschappelijk onderzoek als voor bepaalde maatschappelijke idealen. Het huidige ideaal omarmt een mondig individu dat in vrijheid de eigen belangen verwerkelijkt, teneinde een betere positie na te streven in de samenleving. Het is dit gegeven dat in de huidige vermaatschappelijking van de zorg prevaleert. De focus van dit hoofdstuk is het denkkader van dit beleid te beschrijven, alvorens te verbeelden wat mogelijk kan zijn. Het denkkader van dit beleid heet *community care* en vindt zijn draagvlak in de neoliberale samenleving. Individualisering en economisering oftewel marktdenken zijn hier de belangrijkste principes (van Gennep, 2003a).

Individualisering en economisering zijn echter historisch-maatschappelijke begrippen. Dit houdt in dat naargelang de tijd en samenleving er andere begrippen omarmd zullen worden (van Gennep, 2000). Van Gennep (2003a, 2007) en Buntinx (2007) geven een overzicht. Dit maakt er ons voor bewust dat we zijn wie we zijn door het verleden.

De naweeën van de Tweede Wereldoorlog baarden de verzorgingsstaat. De Scandinavische verzorgingsstaten, met Zweden en Denemarken op voorsprong, schuiven gelijkheid, centralisatie en publieke verantwoordelijkheid als centrale waarden naar voor. Mensen met een verstandelijke beperking dienen een bestaan te leiden dat zo dicht mogelijk aanleunt bij dat van de andere burgers in de samenleving. Dit noemt men het normalisatieprincipe.

Vanaf de jaren 1980 krijgt de verzorgingsstaat tegenwind. De burgerlijke samenleving (*civil society*) pleit voor een decentralisatie en privatisering van de publieke dienstverlening.

Het kapitalisme beukt in op het landschap. Individuele vrijheid en zelfbeschikking zijn hiervan de producten, teneinde economisch gewin na te streven (van Genneep, 2003a).

In de jaren 1990 uit dit zich in het gegeven dat de zorgvraag van de cliënt voorop staat. De marktwerking van de zorgorganisaties gaat gepaard met de nadruk op de autonomie van de cliënt. Dit leidt tot een lagere waardering van de rol van professionaliteit (Buntinx, 2007). Na de logica van het professionalisme volgt dus de vermarkting, maar ook bureaucrativering van de hulpverlening. De verzorgingsstaat is niet meer, en maakt plaats voor een conservatief-liberale staat. De economische politiek staat hier voorop. Burgers voelen zich hierdoor niet meer voor elkaar verantwoordelijk (van Genneep, 2007).

Dit uit zich uiteindelijk in twee belangrijke veranderingen die de postmoderne samenleving kenmerken, namelijk individualisering en economisering. Individualisering betekent dat mensen meer en meer gezien worden als op zichzelf staande individuen. Sociale en institutionele banden boeten aan belang in. Het individu geeft zelf vorm en inhoud aan zijn/haar eigen (kwaliteit van) bestaan. Het positieve effect van deze evolutie is dat zij kansen tot zelfbepaling en zelfstandigheid krijgen, weg van betuttelende zorg. Dit verklaart de overgang van aanbodgerichte naar vraaggestuurde zorg. Mensen met een verstandelijke beperking dienen zelf keuzes te maken en te beslissen wat ze doen. Dit is meteen ook het problematische, daar de verstandelijke beperking hierdoor meer en meer beschouwd zal worden als een probleem in het individu. Ook de sociale cohesie brokkelt verder af. Economisering betekent dat ook de hulpverlening niet ontsnapt aan het feit dat de samenleving vorm krijgt in de schaduw van de economie. Het problematische is dan ook dat mensen daardoor louter gewaardeerd worden op hun bijdrage aan deze economie. De verworvenheden van de naoorlogse verzorgingsstaat worden nu pas echt, met de liberalisering van de samenleving, in vraag gesteld (van Genneep, 2003a).

Deze effecten uit zich dan ook in de hulpverlening. Teneinde het professionalisme in te dammen (en de hulpverlening goedkoper te maken) wordt de marktwerking en bureaucratie ingevoerd. Keuzevrijheid wordt aangewakkerd, evenals een klantgerichtheid die zich moet uit in een grotere efficiëntie van de middelen. Dit mondt echter uit in een eenzijdig focussen op het bevorderen van de zelfredzaamheid en onafhankelijkheid. De opvatting is dat mensen met een verstandelijke beperking, die in de samenleving wonen, dan nog maar weinig begeleiding nodig zullen hebben om te kunnen participeren in de samenleving. De focus wordt hier gelegd op overeenkomsten tussen mensen met en zonder beperkingen, waardoor de verschillen verwaarloosd of uitgedomd worden (de-differentiatie). De nadruk ligt immers op de integratie van mensen met een beperking. De maatschappelijke invulling ging er echter van uit dat fysieke integratie vanzelf leidt naar functionele en sociale integratie. Slechts het ontwikkelingsparadigma zegeviert hier, wat leidt tot een gevaarlijke tweedeling in de hulpverlening. Enerzijds zijn er zij met een matige verstandelijke beperking die ondersteuning krijgen in de samenleving. Anderzijds zijn er zij met een ernstigere beperking die, vanwege extra "problemen", verzorging krijgen in voorzieningen. Integratie houdt dan een aanpassing van het zijn (de beperking) in, veeleer dan een verandering van het bestaan van de persoon. Wat hier verwaarloosd wordt is het specifieke, het eigene, het gegeven dat mensen met een verstandelijke beperking (blijvende) ondersteuning nodig hebben (van Genneep, 2007).

Het dilemma dat hier speelt is enerzijds het verstrengelen met de maatschappelijke identiteit waarin productie centraal staat of anderzijds vastklampen aan de orthopedagogische identiteit van partnerschap en solidariteit met mensen met een verstandelijke beperking. De uitweg, aldus van Genneep, ligt net in de keuze voor dit laatste

(van Gennep, 2007). We kunnen niet langer ontkennen dat de managementbureaucratie te kort schiet in het bieden van adequate ondersteuning voor het inhoudelijke aspect van ondersteuning. Er is hierdoor een vernieuwde aandacht voor de professionaliteit, daar er sprake is van een discrepantie tussen de wetenschappelijke inzichten en het vernieuwde maatschappelijke beleid. Die laatste beperkt zich louter tot de vorm (economie en organisatie) van de hulpverlening, waar de wetenschap zich toelegt op de inhoud van de hulpverlening. De nieuwe wetenschappelijke inzichten omarmen een ander soort burgerschap. Zij leggen evenzeer de nadruk op de kwaliteit van bestaan, maar verbinden dit met samenwerking, gemeenschap, samenleving als relatie. In dit zogenaamde burgerschapsperspectief is de centrale waarde net het gegeven van de relatie. Het burgerschapsperspectief wordt het sturende principe in wetenschappelijk onderzoek. Broederschap staat hier centraal, onderscheiden van gelijkheid (de verzorgingsstaat) en vrijheid (de (neo-)liberale staat) (van Gennep, 2003a).

Renders en Meininger (2011) wijzen er echter op dat ook dit wetenschappelijke burgerschapsparadigma evenzeer een normaliteitsdiscours inhoudt dat teruggrijpt naar een bepaald mensbeeld en waardesysteem. Zij erkennen net zoals van Gennep de beperkingen van de neoliberale opvatting van burgerschap, maar ook het burgerschapsparadigma zou bepaalde waarden naar de achtergrond verdringen. Zij vrezen een aanpassing van individuen aan het normatieve mensbeeld dat tout court in het burgerschapdiscours besloten ligt. Zij menen dat de alteriteit getransformeerd wordt tot een bepaald Westers burgerlijk zelfbeeld. Het ongekende wordt dan een variant van het gekende. Zij vrezen dat ook in het burgerschapsparadigma een zekere eenzijdigheid binnensluipt die de uniciteit van de leefwereld van mensen met een verstandelijke beperking slechts gebrekkig vat. Hun conclusie is radicaal: deze blinde vlekken zijn geen uitdaging om het burgerschapsparadigma nieuwe kansen te laten omarmen, maar net een uitnodiging om afscheid van dit paradigma te nemen. In een antwoord verduidelijkt van Gennep (2012) zijn burgerschapsparadigma. Hij erkent dat waarden van de systeemwereld de leefwereld binnendringen. Deze kolonisering dient tegengegaan worden. De behoeften van alle burgers dienen het uitgangspunt te zijn bij de inrichting van de samenleving, teneinde eenieder de kans op participatie te bieden. Dit vertaalt zich in een aantal voorwaarden in de ondersteuning die hieraan recht doet. In navolging van Ericsson (1996, in van Gennep, 2012) meent hij dan ook het burgerschapsparadigma een goede typering te vinden om dit engagement uit te drukken. Het geeft net uiting aan de geschetste dreigingen in de samenleving op het macroniveau. Men kan volgens hem hoogstens ter discussie stellen of de naam wel echt adequaat is, uitdrukt wat het behelst. Renders en Meininger (2012) bieden weerwoord en blijven bij hun standpunt. Zij nuanceren wel waar zij op doelden. Namelijk dat ook het burgerschapsparadigma zich op allerlei verschillende manieren laat invullen. Zij stellen zich de vraag of de stem gehoord wordt van mensen met een verstandelijke beperking en wat dan precies hiervan opgevangen wordt. Zij uiten hun bezorgdheid omtrent concepten als empowerment, inclusie en participatie – ijkpunten van de hedendaagse opvatting van burgerschap – in dit verhaal. Zij menen dat de spanningsvelden tussen de systeemwereld en de leefwereld en de kolonisering van die laatste in alle omstandigheden een belangrijke focus kunnen zijn voor de ontwikkeling van maatschappelijke inzichten en wetenschappelijk onderzoek. Burgerschap is een polyinterpretabele relatie van individuen tot de overheid, maar omarmt niet het gehele leven. Wat zij vrezen is dat verschillen, diversiteit uitgegond worden ten koste van een gelijkheidsideaal dat het burgerschapsparadigma zou omarmen. van Gennep (2000) erkent nochtans dit gevaar. Er is volgens hem steeds het

risico dat elementen van het neoliberalisme binnendringen in het burgerschapspaaradigma en hieraan een neoconservatieve, economische draai geven. Van Gennep roept net op bewust te worden van waardeoordelen die wetenschappelijk onderzoek binnensluipen, indien de progressieve mogelijkheden zich wil verwerklijken.

2.1.1 beschreef hoe in een neoliberale samenleving het ideaal van een zelfstandig, onafhankelijk individu centraal staat (van Gennep, 2003a, 2007), waardoor de nadruk in de hulpverlening kwam te liggen op de autonomie van de cliënt (Buntinx, 2007). De eenzijdige nadruk op overeenkomsten (het proces van de-differentiatie) doet een gevaarlijke tweedeling verschijnen (van Gennep, 2007), waardoor het noodzakelijk wordt een ander soort burgerschap te omarmen dat hier wel recht aan doet (van Gennep, 2003a). Renders en Meininger (2011, 2012) menen echter dat ook het burgerschapspaaradigma zich laat vangen in een normaliteitsdiscours dat de alteriteit te weinig erkent. Waar van Gennep (2012) de kolonisering van de leefwereld van alle burgers problematiseert, vragen Renders en Meininger (2011, 2012) of deze blinde vlekken niet veeleer een uitnodiging zijn om afscheid te nemen van het burgerschapspaaradigma. Burgerschap, zo menen zij, betreft immers een polyinterpretabele relatie, maar het leven laat zich hier niet geheel door beschrijven. De systeemwereld, aldus van Gennep (2000) hoeft echter niet per se het laatste woord te krijgen.

In 2.1.2 beschrijven we daarom hoe we burgerschap, dat onlosmakelijk met empowerment verbonden is, kunnen opvatten. Het actualiseren van de progressieve component van burgerschap en empowerment betekent net durven de aanhalingstekens open laten, veeleer dan het vangen in een vooraf bepaald normatief project. Burgerschap-als-praktijk (Lawy en Biesta, 2006), waarbij empowerment het verplichtend engagement is grenssituaties te transcenderen (Freire, 1972), kan mogelijks tegemoet komen aan het besef dat wij deel uitmaken van dezelfde werkelijkheid die wij problematiseren (Renders en Meininger, 2011, 2012; van Gennep, 2000). Samenleven wordt verantwoord door het onderwerp van onderhandeling te maken (Winance, 2007).

2.1.2. Dus, hoe laten we de aanhalingstekens open?

Renders en Meininger (2011, 2012) verwoorden een spanningsveld waar we onze ogen niet voor kunnen sluiten. Winance (2007) maakt ons hier evenzeer gevoelig voor. Zij wijst er ons op dat ieder theoretisch kader ook politieke (en menselijke) gevolgen heeft. Het biedt inderdaad mogelijkheden om de wijze waarop we samenleven te transformeren. We dienen hier echter niet langer te verbeelden hoe we mensen met een beperking kunnen “integreren” in een samenleving van ‘normale’ mensen, maar veeleer net werk maken van die norm. De vraag is dan hoe we een samenleving kunnen verwerklijken waarin mensen *normally different* of *differently normal* zijn. Dit betekent niet langer mensen integreren in de samenleving, maar net vormgeven wat “het normale” is en het “collectieve” in een inclusieve samenleving betekenen. Het werken aan de norm transformeert iedereen (met of zonder beperking). Een *handicapping situation* verandert de opvatting van disability, daar het niet langer een afwijking is van een verwacht functioneren, maar gezien wordt als een breuk in sociale interacties. De persoon met een beperking dienen we te situeren in de samenleving, maar wat deze ‘samenleving’ betekent wordt niet langer op voorhand ingevuld. Wat samenleven betekent is onderwerp van onderhandeling en kan diverse vormen aannemen. De notie van wat begrepen wordt onder het collectieve dient verbreed te worden. Dit gegeven problematiseerden Renders en Meininger (2011, 2012), maar zij dienen te

erkennen dat dit evenzeer een centraal thema is in het burgerschapsparadigma van van Genneep (2000). Van Genneep (1980) stelt het kernachtig: “*De omstandigheden die ons allen beheersen moeten veranderd worden in menselijker omstandigheden die door ons allen beheerst worden.*” (van Genneep, 1980, p. 105). Verstandelijke beperking is dan de ‘fit’ tussen de capaciteiten van een individu en de verwachtingen van de persoonlijke en ruimere omgeving. Het komt er op aan structuren te verbeteren en deze fit te optimaliseren (van Genneep, 2003a). Het is net dit wat van Genneep (2003b) vat onder de naam van het “nieuwe” paradigma, het burgerschapsparadigma. Mensen met een verstandelijke beperking hebben recht op een volwaardige plaats in de samenleving, waarbij een goede kwaliteit van bestaan voor elke burger nagestreefd wordt. In zijn burgerschapsparadigma neemt van Genneep net afstand van *community care* en beweegt hij richting *community support*. Het vat leven in de samenleving op als een vanzelfsprekendheid, waar dit bij integratie (*community care*) niet het geval is. Laten we daarom het burgerschapsparadigma meer in de diepte beschrijven.

Het burgerschapsparadigma gaat uit van de sociale rol van de burger. De persoon met een verstandelijke beperking is in de eerste plaats een burger met dezelfde rechten en plichten. Vanwege zijn beperking heeft hij wel ondersteuning nodig om te kunnen participeren in de samenleving. De ondersteuning is er op gericht sociale situaties toegankelijk te maken, net door ze af te stemmen op de vraag van de persoon (Ericsson, 1996 in van Genneep, 2000). De kernaspecten van het burgerschapsparadigma zijn: het primaat van de samenleving (gelijkwaardig bestaan), keuze en controle (empowerment), ondersteuning (zij zijn aangewezen op anderen) en kwaliteit van bestaan (zelf vorm en inhoud geven aan het eigen bestaan, rekening houdende met het specifieke van de beperking). Deze kernaspecten zijn met elkaar vervlecht. Een gelijkwaardig bestaan houdt in dat mensen met een verstandelijke beperking zonder voorwaarden in de samenleving kunnen leven en hierbij zichzelf kunnen blijven. Bij een goede kwaliteit van bestaan ligt de nadruk evenzeer op het uitbouwen van een goede kwaliteit van bestaan. Ondersteuning, opgevat als helpen om zelf te handelen, omarmt zo de gedachte van empowerment (van Genneep, 2000).

Van Genneep (2000, 2003a, 2003b) sluit zich zo aan bij enkele andere auteurs die erkennen dat de menselijke conditie er één is van interafhankelijkheid en om die reden normatief burgerschap problematiseren (Fisher, 2007; Lawy en Biesta, 2006; Roets, Claes, Vandekinderen, Van Hove en Vanderplasschen 2012; van Houten en Jacobs 2005; van Loon en Van Hove, 2001). Het erkennen van de interafhankelijkheid betekent dat we onafhankelijkheid opvatten als een partnerschap, waarbij gedeelde verantwoordelijkheid (gezien de kwetsbaarheid) voorop staat, veeleer dan individuele terechtwijzingen (Reindal, 1999). Dit gegeven is echter moeilijk in praktijk te brengen, daar Roets et al. (2012) aangeven dat sociale praktijken verstrengeld kunnen geraken in een normatief discours, waarbij professionals eerder de richting en uitkomst van het traject bepalen en controleren. Het is hun vaststelling dat een *ethics of care*, die interafhankelijkheid omarmt, geen evidentie is in het Belgische welzijnssysteem. We dienen dan ook des te meer de nadruk te leggen op een streven naar een relationele opvatting van burgerschap. Lawy en Biesta (2006) concretiseren deze oproep. Zij problematiseren de notie van *citizenship-as-achievement* in het maatschappelijke discours en plaatsen het tegenover een streven naar *citizenship-as-practice*. *Citizenship-as-achievement* omarmt slechts een vocabulaire van verantwoordelijkheden en plichten, teneinde de *citizen-consumer* te laten verschijnen. Om voorbij deze enge interpretatie te kunnen bewegen, dienen we de notie van *citizenship-as-practice* actualiseren. Het beschouwt burgerschap als een inclusief en relationeel concept

dat oog heeft voor de voortdurende veranderingen in een wereld die gekenmerkt wordt door verschil en diversiteit. *Citizenship-as-achievement* roept immers een tweedeling in het leven: zij die burgers zijn en zij die nog-geen-burgers zijn. Het veronderstelt ook een vooraf bepaald traject dat doorlopen moet worden eer iemand de status van 'goede burger' kan bereiken. De vanzelfsprekende criteria verbonden aan dit normatief burgerschap (zoals efficiëntie en effectiviteit) dienen echter geproblematiseerd te worden. *Citizenship-as-practice* laat burgerschap verschijnen als een niet aflatende relationele en reflexieve praktijk, waarbij het uitgangspunt de concrete ervaring van alle burgers is om na te gaan wat nodig is om te kunnen participeren in een inclusieve samenleving. Fisher (2007) plaatst evenzeer een groot vraagteken bij het streven naar entrepreneurschap, voorgesteld alsof het de enige blauwdruk is om het goede leven na te streven. Ook zij meent dat we *alternative ways of being* dienen te omarmen die weerstand bieden tegen deze enge opvatting van burgerschap, daar het leven dit loutere streven naar zelfredzaamheid overstijgt en zich laat kenmerken door wederkerigheid en interafhankelijkheid.

Het hanteren van een te strikt liberale opvatting van empowerment voorkomt dus een streven naar een meer genuanceerde en reflectieve praktijk waarin kwetsbaarheid net erkend wordt (Redley en Weinberg, 2007). Van Houten en Jacobs (2005) wijzen hier op het belang van de *varied society* die net steunt op verschillen en diversiteit. Iedereen wordt gerespecteerd als burger, ongeacht diens gezondheid, beperking, geslacht, leeftijd, religie, enz. Zij problematiseren de metafoer van de markt die uitgedragen wordt vanuit top down benaderingen. We dienen *practices of care for difference* te verwerklijken die toelaten een andere, meer *enabling* samenleving mogelijk te maken. Hoe kunnen we dit verwerklijken?

Bevrijdingspedagoog Freire (1972) beaamt de noodzaak van een permanente bevrijding waarbij de werkelijkheid niet langer statisch, maar veranderlijk opgevat wordt. Opvoeding dient voortdurend in beweging te blijven. De historiciteit is dan net het uitgangspunt. De mens (en werkelijkheid) verschijnen zo als onvoltooid en onaf. Om te zijn, moeten ze worden. Dit bewegen start in de mens zelf, meer precies in de mens-wereldrelatie waar het hier en nu voortdurend speelt. Wat hier centraal staat is de kracht om te scheppen en herscheppen. Kortom, een groot geloof in de mens om vollediger mens te worden. Dan pas is dialoog mogelijk. De inhoud van het ontwikkelingsprogramma kan dan ook niet gegeven noch opgedrongen worden. Er wordt veeleer rekening gehouden met de mens-in-een-situatie. Dit betekent niet dat de mens object is van onderzoek, maar de gedachtenaal waarmee mensen refereren aan de werkelijkheid. Zij existieren in een dialectische verhouding tussen de gebondenheid aan hun grenzen en hun vrijheid. Door zich los te maken van de wereld via objectivering, door zichzelf en hun verhouding tot de wereld en anderen te verleggen, worden zij de situatie die hen omgeeft meester. Dit zijn grenssituaties. Via een klimaat van hoop en controle worden mensen er toe gebracht deze grenssituaties meester te worden. Deze grenssituaties nodigen dus uit tot ontgrenzing en het verleggen van de grens. Zij kunnen de niet beproefde mogelijkheid smaken wanneer zij de generatieve themata ontdekken die de grenshandelingen oproepen. Dit vergt een problematiserende en onderzoekende actie. Mensen worden evenwel niet meteen subjecten door het feit dat ze nadenken over een beklemmende en belemmerende werkelijkheid. Zij verschijnen dan als subjecten in wording. Het doel is niet hen los te maken van een bepaalde werkelijkheid en hen te binden aan een andere, maar net de onrechtvaardige werkelijkheid te veranderen door hun gehecht-zijn te laten zien. De vereiste tot verandering is de dialogische culturele actie die tot doel heeft de antagonistische tegenstellingen van de sociale structuur te overwinnen. Slechts zo transcenderen zijn grenssituaties. De gedachte is met deze culturele synthese de verregaande culturele invasie een halt toe te roepen. Van

Loon en Van Hove (2001) onderschrijven dat empowerment onlosmakelijk met dit leren door ervaring verbonden is. Mensen hoeven dan ook niet klaar te zijn voor een bepaalde situatie. Slechts wanneer zij zich begeven in een situatie naar eigen keuze wordt hun echte vraag naar ondersteuning duidelijk.

We dienen echter vast te stellen dat het niet vanzelfsprekend is om in tijden van neoliberalisme de aanhalingstekens open te laten. Er worden veel vraagtekens geplaatst bij de culturele invasie van de neoliberale hegemonie, maar een zeker pessimisme verlamt de aanzet tot "culturele actie" (Freire, 1972). Emancipatie en verwante concepten worden dan wel in allerhande visieteksten vermeld, maar dit inhaalmanoeuvre wordt vooral vormgegeven door top down benaderingen. Theorie en praktijk mislopen elkaar dan waardoor de pedagogische actie die ingebed is in een neoliberale werkelijkheid veeleer de gang van zaken respecteert (De Coster, Simon en Depaepe, 2009). Er is dan sprake van een proces van heretiketteren oftewel oude wijn in nieuwe vaten aanbieden (Danieli en Wheeler, 2006). Bij het nastreven van empowerment wacht professionals dus tal van uitdagingen, net omdat het verstrengelde met het marktdenken. Dit ambigue karakter verengt empowerment zo tot een zoveelste politiek correct en therapeutisch lapmiddel in de *toolkit* van de professional. Echte keuzes blijven dan uit (Askheim, 2003).

Het zal dan ook niet verwonderen dat Buntinx (2007) beweert dat de professional beknelde geraakt tussen de institutionele logica en de vraaglogica. De inhoudelijke kennis wordt dan ondergewaardeerd, maar draagt in principe net bij tot de werkelijke "marktreputatie" van de organisatie. Het is dit spanningsveld dat tot op de dag van vandaag aanzet geeft om de taken en rollen van professionals kritisch te herbekijken. Redley (2009) haalt hierbij aan dat te veel vergeten wordt dat cliënten pas in een toegewijde relatie met de persoonlijke begeleider tot werkelijke keuzes komen. Van Loon en Van Hove (2007) stellen hierbij dat het uitgangspunt de kwaliteit van bestaan dien te zijn waarbij de nadruk ligt op de voor de persoon gewenste lange termijnresultaten in de samenleving. We stellen echter veeleer het omgekeerde vast...

Roovers (2004) beweert dan ook dat er sprake is van morele ambivalentie. Net de (veronderstelde) maatschappelijke tweedeling van economisch onafhankelijke en actieve burgers enerzijds en economisch inactieven die overgeleverd zijn aan het sociale vangnet draagt bij tot de impasse. Te zeer wordt vastgeklampt aan de gelijkheidsgedachte, om een standaardmens te produceren, waarbij het anders-zijn uitgegomd wordt. Reinders (2000) spreekt over de vervalshypothese. De individualiseringsgolf aan het einde van de twintigste eeuw heeft een zodanige aanslag gepleegd op het sociale kapitaal in onze samenleving, dat mogelijkheden tot inclusie sterk afgeremd zijn. Het doel om burgers te laten verschijnen als vrije en onafhankelijke individuen in een prestatimaatschappij, produceert helaas evenzeer slecht geïntegreerde mensen. Hoeft dit leefpatroon dan per se de norm te worden voor mensen met een verstandelijke beperking?

In concreto is de vraag wat we willen bereiken met de vernieuwing van de gehandicaptenzorg: een in sociaal opzicht zo rijk mogelijk leven (mensen om je heen die om je geven en het goede met je voor hebben) of een leven dat zoveel mogelijk lijkt op dat van succesvolle individualisten (een eigen baan, een eigen huis, zoveel mogelijk je eigen gang kunnen gaan)? De vraag stellen is hem beantwoorden, lijkt mij. In elk geval kan niet worden ontkend dat ook aan het huidige beleid een normatief mensbeeld ten grondslag ligt – maar wel een ander dan aan de filosofie van de omgekeerde integratie – te weten het liberale mensbeeld van het op zichzelf

staande individu dat zijn eigen leven kiest. Aan dit mensbeeld zijn mensen met een verstandelijke handicap in het huidige beleid overgeleverd, of ze dat nu willen of niet. (Reinders, 2000, p. 61)

Het is echter geen klein detail dat deze nadruk op individuele onafhankelijkheid en productiviteit een te hoog gegrepen ideaal is dat velen nooit zullen bereiken. De tweedeling lonkt nu vrijheid zich laat vangen in een discours dat zogenaamde risicovolle subjecten laat verschijnen (Dowse, 2009):

The risk approach defines people with intellectual disability in relation to the goals of independence, self-determination and self-sufficiency. Those whose intellectual impairment is deemed by bio-medico-psychological assessment to be so significant that no technology or agency or citizenship will effectively equip them for productivity are relegated as the 'burden' of carers, including families and service providers. For those people with intellectual disability who are considered to have some potential for the achievement of independence although they are 'at risk', technologies of neoliberal governance are directed in two differing ways: firstly 'technologies of agency' (Dean 1999) or 'technologies of citizenship' (Cruikshank 1993,1999) and 'technologies of performance' (Dean 1999). (Dowse, 2009, p.577)

Zo verschijnt enerzijds een pedagogie van het persoonlijke leven via zelfmanagement en streeft men anderzijds naar collectief *self-governance* via een pedagogie van effectief burgerschap. Empowerment is dan een proces dat via het aanwenden van vaardigheden het individu wil laten verschijnen als de actieve burger. Hoe dan ook blijven sites van weerstand deel uitmaken van deze complexe, ambigue praktijken, daar diverse opvattingen van empowerment op elkaar in werken (Newman, 2010). Deze *will to empower* resulteert dus in een bedenkelijke transformatie, daar het naast bevrijdende evenzeer sturende "mogelijkheden" te weeg brengt (Cruikshank, 1999, in McKee, 2011). Flint (2004, in McKee, 2011) voegt hieraan toe dat burgerschap dan al gauw begrepen wordt in termen van bereidheid tot voorgeschreven handelen. Wie hieraan niet beantwoordt, komt zo al gauw terecht in een kluwen van disciplinerende interventies. McKee (2011) betreurt dat burgerschap zo iets voorwaardelijks wordt en problematiseert deze individualistische benadering om sociale problemen op te lossen. Hoe kon het toch zo ver komen?

We zijn (geworden) wie we zijn doordat we samenvallen met bepaalde ideeën, normen, verwachtingen, waarden. Zij worden ons van buitenaf aangereikt, en laten ons afstand nemen van andere waarden. Aan dit proces van identificatie en separatie ontlene wij niet enkel onze identiteit, maar ook hoe wij ons verhouden tot de ander en de ander tot ons. De actuele situatie is dat de neoliberale meritocratie met zijn veralgemeend marktdenken al onze sociale verhoudingen domineert. Er wordt zo een enge realiteit in het leven geroepen die uiteindelijk uitmondt in een statische, hiërarchische samenleving, die geen onderscheid maakt tussen rijk of arm. De ideale mens is nu de *fittest*. De criteria hiervoor zijn voor eenieder dezelfde, maar wat dit inhoudt wordt steeds enger gedefinieerd. Deze werkelijkheid is op de koop toe ook zeer weerbarstig, daar de oproep tot flexibiliteit van het individu evenzeer een eis tot conformisme is aan steeds veranderende criteria en verwachtingen. De gevolgen vallen te voorspellen. Individualisme leidt tot competitie, waardoor solidariteit een schaars goed wordt. In het kwantificeren van kwaliteit wordt net het

typische (ethische) karakter van zorg- en ondersteuningspraktijken onrecht aangedaan (Verhaeghe, 2011).

In 2.1.2 werd besproken hoe de veronderstelde tweedeling kunnen tegengaan door burgerschap-als-praktijk te laten verschijnen (Lawy en Biesta, 2006), waarbij werken aan de norm steeds onderwerp van onderhandeling is en diverse vormen kan aannemen (Winance, 2007). Niettemin wees Verhaeghe (2011) er op hoe de neoliberale bestuurlijkheid een weerbarstige werkelijkheid in het leven roept, wat leidt tot morele ambivalentie bij de professional (Roovers, 2004). De aanzet tot culturele actie is dus geen evidentie (Freire, 1972). Empowerment wordt dan een therapeutisch lapmiddel (Askheim, 2003), waardoor de status quo dreigt (Danieli en Wheeler, 2006; De Coster et al., 2009). Wat in deze individualiseringstendens vergeten wordt is dat velen nooit zullen beantwoorden aan de gepropageerde idealen, ongeacht welke pedagogische zelftechnieken ook nagestreefd mogen worden (Dowse, 2009). Wat evenzeer ontkend wordt is het ethische (Verhaeghe, 2011) en inhoudelijke (Buntinx, 2007) karakter van zorg- en ondersteuningspraktijken. We dienen ons dan ook de vraag te stellen waar deze vernieuwing van de zorgsector heen leidt: tot een zo rijk mogelijk leven (Reinders, 2000), met een zo goed mogelijke kwaliteit van bestaan (van Loon en Van Hove, 2007) of “verwerkelijking” van de actieve, volgzame en succesvolle burger (Newman, 2010). Wat zal empowerment belichamen? Wat is dit neoliberalisme? Kunnen we er weerstand tegen bieden, een vrijheidspraktijk verbeelden (Foucault, 1998)?

2.1.3 beschrijft daarom de opkomst en vervlechting van de vermelde anatomo-politieke strategieën met de biopolitiek van de bevolking (Foucault, 1978). Enerzijds helpt het ons inzien wat anno 2012 op het spel staat in de hulpverlening. Anderzijds helpt dit bewustzijn ons om op zoek te gaan naar sites van weerstand (Devos, 2004) die ons toeleiden naar een interpretatieve vrijheidspraktijk (Foucault, 1998) die de orthopedagogische identiteit (van Gennep, 2007) in eer (en geweten) kan herstellen. Hoe zijn wij geworden wie we zijn (Verhaeghe, 2011)? Of zijn we onderweg vergeten de vraag te stellen wat we weigeren te zijn (Foucault, 1982)?

2.1.3. De neoliberale bestuurlijkheid en sites van weerstand.

Met “de ontdekking” van het leven in de zeventiende eeuw botsen we op een door en door (hedendaags) politiek vraagstuk. Enerzijds is er sprake van anatomo-politieke strategieën die het individuele lichaam disciplineren en laten verschijnen als volgzam en gehoorzaam, teneinde diens capaciteiten te optimaliseren en de productiviteit te vergroten. Anderzijds is er sprake van een biopolitiek van de bevolking – ontstaan in het midden van de achttiende eeuw - dat normatief het levensproces (van geboorte tot dood) gaat reguleren en onderwerpt aan een reeks controlerende interventies. Deze individualiserende en totaliserende aandacht was een onmisbaar element in de verdere ontwikkeling van het kapitalisme. Het vraagstuk van deze bestuurlijkheid is hoe te streven naar de verwerkelijking van deze krachten, de productiviteit stelselmatig te laten toenemen zonder dat de “volgzame machine” afkalft en de maatschappelijke orde destabiliseert. Dit laat zich kennen in een kwalificeren, meten en ten slotte effectueren van een bepaalde verdeling rond de norm die leidt tot een zekere hiërarchisering. Het resultaat is een micromacht van het leven die de ander normaliseert en zich doortrekt in het gehele maatschappelijke orgaan. Zijn belangrijkste functie is niet langer te doden, maar het leven tot in het diepste van zijn vezels te bezetten (Foucault, 1978). Het gaat hier om een microfysica van de macht. Elk individu

wordt dus ingeschaald in functie van zijn conformiteit aan de norm, oftewel zijn afwijking ervan. Wie er van afwijkt maakt aanspraak tot correctie, heropvoeding en zelfs bestraffing. Deze individualisatie neemt toe naarmate men afdalt in de hiërarchie (Devos, 2004).

In *the birth of biopolitics* belicht Michel Foucault (2008) hoe deze biopolitiek zich verwerkelijkte.

De markt wordt in de 18de eeuw *a site of veridiction*, dat de waarheid vertelt in relatie tot *governmental practice*. De liberale staat gaat produceren wat nodig is (de condities) om vrij te zijn. Dit gaat tegelijkertijd gepaard met het beperken van de macht van die staat. Vrijheid verschijnt hier niet als een imperatief van de staat, het is iets dat voortdurend in het leven geroepen wordt. Liberalisme is dus niet het aanvaarden van vrijheid per se, maar produceert het eerder. Tegelijkertijd verschijnen veiligheidsstrategieën, het tweede gezicht van het liberalisme, die verzekeren dat het mechanisme van belangen niet leidt tot individuele en collectieve gevaren. Besturen betekent voortaan niet superviseren, maar slechts tussenkomen wanneer zaken niet stroken met de algemene mechanismen van het economische bestaan. Controle is niet langer het tegengewicht van vrijheid, maar zal het via interventies voeden. De staat is voortaan niets anders dan het effect van een *regime of multiple governmentalities*.

Wat raakt nu de kern van het hedendaagse liberalisme, of beter gezegd, de neoliberale bestuurlijkheid en waarin verschilt zij van de oorspronkelijke opvatting van liberalisme? Het neoliberalisme kent twee belangrijke vormen, met verschillende historische contexten en ijkpunten. De Duitse vorm is gelinkt aan de Weimar Republiek, de crisis van 1929, de opkomst en kritiek op het nazisme en de naoorlogse wederopbouw. De andere, Amerikaanse tegenhanger, refereert naar the New Deal, de kritieken op het beleid van Roosevelt, zette zich na de oorlog af tegen overheidsinterventionisme en vervolgens tegen de programma's van Truman, Kennedy, Johnson, ... Wat hieruit volgt is een politieke consensus die het economische spel van vrijheid in de armen sluit. De liberale bestuurlijkheid (*liberal governmentality*) krijgt een nieuw programma dat zoals voorheen niet de vraag stelt hoeveel vrijheid de staat over kan laten aan de economie, maar omgekeerd de economie vraagt hoe zijn vrijheid een staatsontwikkende functie en rol kan hebben, in de zin dat dit het bestaan van de staat legitimeert. Waar de oorspronkelijke opvatting van het liberalisme was om een vrije markt te definiëren en sturen, draaien de ordoliberalen (de Duitse variant) de formule om: voortaan wordt de vrije markt het regulerende principe van de staat dat diens bestaan rechtvaardigt en zijn interventies bepaalt. De staat komt nu onder de supervisie van de markt te staan, veeleer dan dat de markt gesuperviseerd wordt door de staat. Neoliberalisme is dus hoegenaamd geen heropvlakking en reactivering van het oude liberalisme dat geformuleerd werd in de achttiende en negentiende eeuw. Ongeacht of het nu de Duitse of Amerikaanse variant betreft, staat iets belangrijker op het spel. Wat speelt is de vraag of de markteconomie kan dienen als het principe, de vorm en model voor een staat die vanwege zijn tekortkomingen gewantwoord wordt door iedereen. Kan de markt echt de kracht in zich hebben om zowel de staat als de samenleving vorm te geven? Het probleem van het neoliberalisme is dus hoe de politieke macht gemodelleerd kan worden op basis van de principes van een markteconomie. Er is dus geen sprake van laissez-faire toestanden. Neoliberalisme is eerder een permanente waakzame activiteit en interventie. Neoliberalisme stelt de vraag hoe te streven naar *conformable actions*. Hier verschijnen enerzijds regulerende acties en anderzijds nagestreefde activiteiten. De overheid komt niet tussen voor de effecten van de markt op de samenleving. De neoliberale bestuurlijkheid werkt eerder in op de samenleving opdat competitie op zich een sturende rol krijgt op ieder punt.

Zij streven immers een *enterprise society* na, die de *homo oeconomicus* laat verschijnen. Dit is niet de consument, maar degene die produceert. Het probleem van het neoliberalisme kan teruggebracht worden op de vraag of institutionele correcties en aanpassingen zullen toelaten om een economisch gereguleerde sociale orde in het leven te roepen die de marktprincipes nastreeft (Foucault, 2008).

Bij de ordoliberalen wordt economie een spel waarbij diens spelregels door de enterprises nageleefd worden en gereguleerd worden door een juridisch en institutioneel raamwerk van de overheid. *Governmentality* is een feit, oftewel de manier om het besturen van de bevolking te besturen. Het is niet meer dan een voorgesteld analytisch raamwerk voor deze machtsrelaties. Hierdoor verschijnt een "categorie" individuen die er, al dan niet definitief, amper of niet toe komen de vooropgestelde idealen na te leven. Er ontstaat zo een populatie van individuen die vanuit economisch standpunt, voortdurend bewegen tussen enerzijds ondersteuning wanneer zij onder de aanvaardbare grens vallen en anderzijds het aanwenden van hun capaciteiten:

It will therefore be a kind of infra- and supra-liminal floating population, a liminal population which, for an economy that has abandoned the objective of full employment, will be a constant reserve of manpower which can be drawn on if need be, but which can also be returned to its assisted status if necessary. (Foucault, 2008, p. 206)

De ordoliberalen willen met hun sociaal beleid niet zozeer alle risico's in acht nemen die de populatie met zich meedraagt. Zonder het economisch spel te schaden, zal het sociale beleid streven naar een *enterprise society* waarin interventietechnieken aangewend worden om zij te ondersteunen, enkel indien het nodig is:

But it entails a fund of a floating population, of a liminal, infra- or supra-liminal population, in which the assurance mechanism will enable to live, after a fashion, and to live in such a way that he can always be available for possible work, if market conditions require it. ... Above all there is the possibility of not forcing them to work if there is no interest in doing so. They are merely guaranteed the possibility of minimal existence at a given level, and in this way the neo-liberal policy can be got to work. (Foucault, 2008, p. 207)

Met andere woorden, de tweedeling lonkt. Ook het Amerikaanse neoliberalisme verbergt niet dat de *homo oeconomicus* slechts een entrepreneur van zichzelf is, die zijn eigen (menselijk) kapitaal verwerkelijkt. Het thema van de ordoliberalen was hoe een samenleving te organiseren, wat zij benoemen als een *Gesellschaftspolitik* opdat de breekbare competitieve marktmechanismen ten volle kunnen functioneren. Dit werd de hoofdtaak van besturen. Het had enkele objectieven, zoals het vermijden van een gecentraliseerde staat, het vervangen van *social insurance of risk* door individuele verantwoording en het reguleren van diverse "milieu"problemen. Het economische spel wordt niet toegepast om sociale processen beter te begrijpen, maar verschijnt als een kritiek van de markt op het spel van vraag en aanbod dat interventies van de overheid begrijpt in termen van kostenefficiëntie en effectiviteit voor de markt. Hoe dienen we het subject dan op te vatten?

The subject is considered only as *homo oeconomicus*, which does not mean that the whole subject is considered as *homo oeconomicus*. In other words, considering the subject as *homo oeconomicus* does not imply an anthropological identification of any behavior whatsoever with economic behavior. It simply means that economic behavior is the grid of intelligibility one will adopt on the behavior of a new individual. It also means, that the individual becomes governmentalizable, that power gets a hold on him to the extent, and only to the extent that he is a *homo oeconomicus*. That is to say, the surface of contact between the individual and the power exercised on him, and so the principle of the regulation of power over the individual, will be only this kind of grid of *homo oeconomicus*. *Homo oeconomicus* is the interface of government and the individual. But this does not mean that every individual, every subject is an economic man. (Foucault, 2008, p. 252-253)

Hier verschijnt dus niet zozeer een samenleving waarin het een zaak is over te gaan tot het normaliseren van iedereen en zij uit te sluiten die hier niet aan kunnen beantwoorden. Wat veeleer nagestreefd wordt is de optimalisatie van een systeem van verschillen teneinde de regels van het spel te respecteren. De burgerlijke samenleving verschijnt samen met de *homo oeconomicus* als een concept van een bestuurlijke techniek. Zijn probleem is de juridische structuur van deze bestuurlijkheid te koppelen aan de economische structuur. De overheid (be)stuurt de burgerlijke samenleving, het sociale teneinde het economische spel te respecteren. Het komt er nu op aan:

It is a matter of modeling government [on] the rationality of individuals insofar as they employ a certain number of means, and employ them as they wish, in order to satisfy these interests in the general sense of the term: the rationality of the governed must serve as the regulating principle for the rationality of government. This, it seems to me, is what characterizes liberal rationality: how to model government, that art of government, how to find the principle of rationalization of the art of government on the rational behavior of those who are governed. (Foucault, 2008, p. 312)

Het besturen kan niet een doel op zich zijn. Het neoliberalisme breekt op dit punt met de eerder besproken *raison d'Etat* van de laat zestiende eeuw die er op gericht was zichzelf te versterken. Wat we volgens Michel Foucault dienen te bestuderen, is de wijze waarop specifieke problemen in de samenleving gesteld worden binnen een *technology of government*, die sinds de achttiende eeuw voortdurend nagejaagd werd door de vraag wat het (neo-)liberalisme is (Foucault, 2008). Laten we gevolg geven aan deze oproep.

Het neoliberalisme is een besturen van de samenleving in al zijn aspecten, waarvan de regels bepaald worden door de markt. In deze praktijken wordt het individu zijn subjectiviteit en levensstijl dan ook via individualiserende technieken getransformeerd. Deze supervisie van het specifieke is evenzeer een disciplinerend mechanisme daar het individuen aanspoort hun inzetbaarheid op de markt te vergroten en optimaliseren (Lazzarato, 2009). Deze preoccupatie met de zorg voor het leven uit zich dus in een afdalende individualisatie en een opwaartse totalisering, waarbij individuen geremodelleerd worden, maar in feite zichzelf vormen (Deacon, 2002). Deze bestuurlijkheid is dus bovenal een politiek project dat een sociale realiteit wil verwerklijken. Het neoliberalisme wil verouderde rigide regulerende mechanismen vervangen door het aanwenden van zelfreguleringstechnieken. Via persoonlijke verantwoordelijkheid en zelfzorg tracht men zo de kosten van de sociale

zekerheid te reduceren (Lemke, 2001). Wat we hier vaststellen is dat participatie in de samenleving verengd wordt tot een proces van incorporatie, waardoor er helemaal geen sprake meer is van empowerment (McKee, 2009). Wie immers ondersteuning wenst komt in aanraking met bepaalde ethische zelfvormingspraktijken die tot doel hebben de subjectiviteit te transformeren. Het individu dient te verschijnen als een entrepreneur van de eigen vaardigheden en kwaliteiten, om uiteindelijk een actieve burger te worden. Deze actieve burger is de neoliberale tegenhanger van het afhankelijke, passieve subject. Via het managen van het zelf (zelfvorming) poogt het neoliberalisme mensen deel te laten uitmaken van de arbeidsmarkt. Is dit (nog) niet mogelijk, dan dient het uitzicht op betaald werk waarschijnlijker gemaakt worden. Eigenschappen die het risico verhogen afhankelijkheid in de hand te werken dienen dan overkomen te worden. Individuen worden dan een case die gemanaged moet worden. Afhankelijkheid – zo wordt aangenomen – wordt geneutraliseerd door de relatie tot zichzelf te superviseren (Dean, 1993). In een samenleving waar controle omnipresent is, ontstaat dan een *politics of conduct* die reikt tot in de diepste vezels van ons bestaan. Zij die de verantwoordelijkheid voor hun bestaan weigeren op te nemen, wijzen zo ook het aanbod af om als burger in de samenleving te verschijnen. Zij die hier wel mee instemmen vallen ten prooi aan een controle die tot doel heeft de levensplanning, zelfverwerkelijking en zelfcontrole te superviseren opdat zij terug kunnen functioneren in tal van arbeids- en consumptierelaties (Rose, 2000). De neoliberale bestuurlijkheid wordt hier echter voor het probleem gesteld hoe dit te verwerklijken.

De professional als specialist met zijn expertise verschijnt nu als een mogelijk antwoord voor dit politieke vraagstuk. Hij/zij belichaamt immers neutraliteit, autoriteit en is vaardig. In de neoliberale bestuurlijkheid begeven professionals zich in een dubbele alliantie. Aan de ene kant vertalen zij politieke bezorgdheden omtrent productiviteit, innovatie, sociale stabiliteit, ordehandhaving, normaliteit en afwijking in een specialistische vocabulaire. Aan de andere kant vertalen zij de dagelijkse bezorgdheden en de keuzes waarvoor individuen gesteld worden in een taal die pretendeert de waarheid te spreken. Dit mondt uit in het aanleren van technieken die helpen deze problemen beter te managen. Men tracht hun levensstijl en kwaliteit van bestaan te maximaliseren door actief ondernemerschap als middel te laten verschijnen om passiviteit en afhankelijkheid uit te bannen. Zo zullen zij gemotiveerd worden om te streven naar een verbeterde kwaliteit van bestaan. Wat hier opvalt is de intersectie tussen persoonlijke verlangens om het eigen leven te verbeteren en de instrumentalisering en management die hierop inwerken om deze verlangens tot een bepaalde levensstijl te transformeren (Rose en Miller, 1992).

Empowerment en participatie worden dus ingepast in een streven naar het ideaal van actief burgerschap, door ze te laten verschijnen als een techniek om de zelfmotivatie, verantwoordelijkheid en zelfbeschikking aan te scherpen. Besturen krijgt hier de betekenis het engagement te reactiveren, in een bepaalde stimulerende omgeving. De werkplaats verschijnt hier als een uitgelezen plaats om te komen tot zelfpromotie. Het is dan de opdracht van specialisten om bij de gemarginaliseerden, de afgewezenen te komen tot een ethische zelfvorming. Of zij nu deze zelfverantwoordelijkheid eerder geweigerd hebben, of beschikten over een beperkt aantal vaardigheden, via het managen van hun risico's en het aanleren van maatschappelijk belangrijke vaardigheden, dienen zij te komen tot zelfbestuur. Cliënten verschijnen niet langer als afgeleefde individuen, maar als subjecten die bepaalde emotionele, praktische en ethische vaardigheden missen om de persoonlijke verantwoordelijkheid en burgerlijke plicht te vervullen. Empowerment, dat de nadruk legt op het versterken van de krachten van het individu teneinde controle uit te oefenen over het eigen leven, omvat dan een reeks van interventies die mensen ethische en praktische

technieken voor actief zelfmanagement bijbrengen (Rose, 1996). De bestuurlijkheid is er dus op gericht om risico's in te perken, door de subjectiviteit te transformeren via veelvormige discursieve technieken, of zij hier nu wel of niet mee instemmen. Dit zijn praktijken die individuen leren op een andere manier over zichzelf te denken, zichzelf uit te drukken en op een andere wijze te verschijnen. Professionals worstelen dan enerzijds met een *ethics of care* en anderzijds met een *ethics of guidance*. Veelal wordt dit "indammen" van risico's nagestreefd op een louter technische manier, alsof het daarnaast ook alle ethische vragen oplost (Rose, 2001).

Bevrijdingspedagoog Paulo Freire (1972) vat dergelijke praktijken onder de noemer 'depositaire opvoeding', oftewel het bank-concept van de opvoeding. De verhouding leraar-leerling heeft hier immers het karakter van overdracht. De mogelijkheid tot handelen reikt niet verder dan het opnemen, ordenen van deze deposito's. Het bankconcept beschouwt mensen als aanpasbare wezens. Deze incompetent subjecten, de zogenaamde pathologische periferie van de goed georganiseerde maatschappij, zullen via de depositaire opvoeding de maatschappelijk aanvaarde gedragsvormen respecteren. Door in te werken op hun mentaliteit wil zij hen niet langer laten verzaken aan de gezonde maatschappij. Het is helaas een fixerende macht die de mens als historisch wezen niet erkent.

We dienen echter het één en ander te nuanceren. We dienen het bovenstaande hoe dan ook als een strategische situatie in een gegeven samenleving te begrijpen, veeleer dan een lineair succesverhaal van aanpassing van passieve subjecten. Macht laat zich immers niet kennen als eenheid, maar wordt net getypeerd door veelsoortige machtsrelaties. Macht is niet een gecentraliseerd gegeven, maar dynamisch, gelokaliseerd, voortdurend in beweging en daarom veranderlijk. Macht is overal, niet omdat het alles omarmt, maar omdat het van overal komt. We kunnen macht niet bezitten, noch kunnen we ons bevrijden van deze macht. Er is geen buiten. Macht is intentioneel en produceert een bepaald weten, maar valt niet louter samen met dit specifieke weten. Macht roept overal en altijd weerstand op. De ander verschijnt dus niet als machteloos:

Where there is power, there is resistance, and yet, or rather consequently, this resistance is never in a position of exteriority in relation to power. Should it be said that one is always "inside" power, there is no "escaping" it, there is no absolute outside where it is concerned, because one is subject to the law in any case? (Foucault, 1978, p. 95)

Deze neoliberale bestuurlijkheid roept met andere woorden weerstand op. Niet alleen Paulo Freire (1972) en Michel Foucault (1978), maar ook Reinders (2000) en Roovers (2004) hebben tal van tegenkantingen.

Reinders (2000) uit zijn wantrouwen over het gegeven dat zorg blootgesteld wordt aan de werking van de markt. Niet alleen verschijnt het dan als een economisch schaars goed, het wordt bovenal een zaak van individuele verantwoordelijkheid. De gedeelde kwetsbaarheid komt hier niet langer tot uiting. Begeleiders staan nu in dienst van het individuele levensproject van de cliënt dat zijn eigen bestaan moet zien in orde te brengen. Bij de transformatie van zorg tot product, grijpt deze instrumentalisering in op de professionele houding van begeleiders. De persoonlijke verbondenheid, het belang van de geschiedenis, de confrontatie met de eigen grenzen door ondersteuning te bieden wordt in

de marktwerking onzichtbaar gemaakt. Hij spreekt dan ook van een onteigeningsregime, daar wat van betekenis is in dit werk, met de marktfilosofie al zijn betekenis verliest.

Roovers (2004) stelt de vraag of we het goede wel nastreven en of we het goede ook goed doen. Het handelen ten aanzien van mensen met een verstandelijke beperking wordt niet gekenmerkt door zekerheden. Handelen brengt voortdurend twijfels te weeg, wat in de praktijk aanleiding geeft tot morele ambivalentie. Mensbeelden, als richtinggevende ethische perspectieven zouden het antwoord moeten bieden, maar zijn net vanuit hun diverse historische achtergronden in tegenspraak met elkaar. Ze dragen dan net bij tot een toenemende handelingsonzekerheid. Vaak is het een moeizaam afwegen tussen de liberale zelfbeschikkingsvisie, de Christelijke afhankelijkheidsvisie en de humanistische zelfontplooiingsvisie. Niet alleen kunnen deze doelen slechts gedeeltelijk gerealiseerd worden, ze sluiten ook vaak het fenomeen van de particulariteit uit. Deze standaardbeelden, allen sociale constructies, dienen dan ook in vraag gesteld te worden daar ze een inherente normativiteit met zich meedragen. We dienen hier echter ook te benadrukken dat de 'fit' tussen individu en omgeving, net vanwege het voortdurend veranderen van de maatschappelijke context, hoogstwaarschijnlijk ook nooit bereikt zal worden. Een voorbeeld maakt dit duidelijk. Het ideaal van normaliteit en gelijkheid heeft de keerzijde dat zij net het abnormale zichtbaar maakt. Het betekent dan ook net een onderwerping aan de werking van de norm. De winst is er bij te horen, maar maakt helaas de verschillen onoverbrugbaar pijnlijk zichtbaar. Wat dan geneutraliseerd wordt is de factor van afhankelijkheid. Wat we dus vaststelling is een verrijking in de zin van burgerschap, maar ook een verarming daar solidariteit waar mensen met een beperking op aangewezen zijn wegvalt.

Gezien de morele ambivalentie (Roovers, 2004), zal het dan ook niet verbazen dat deze *technologies of government* niet zozeer resulteren in de verhoopte praktijken die zij nastreven. Wat vaak over het hoofd gezien wordt is dat zij weerstand en verzet oproepen, daar wat er toe doet voor subjecten, niet in acht genomen wordt (Barnett, Clarke, Cloke en Malpass, 2008). Hoewel overheden dus warm lopen voor entrepreneurschap, waarbij de verantwoordelijkheid voortaan ligt bij het individu, kan dit niet bij iedereen op evenveel begrip rekenen daar niet alle mensen met een beperking in staat zullen zijn te beantwoorden aan dit ideaal (Pavey, 2006). Om dominantie te verkrijgen dient het neoliberalisme heel wat politiek werk te verrichten, waaronder zelfs het demobiliseren van alternatieve mogelijkheden behoort. Dit is meteen ook de reden waarom het neoliberalisme faalt de heerschappij over de wereld te veroveren. Het neoliberalisme verbant datgene wat niet gekwantificeerd kan worden, maar wil niettemin wel meer en meer de menselijke activiteiten onder de economische radar brengen. Dominante strategieën verschijnen zo uiteindelijk als slechts strategieën die niet per se samenvallen met de verhoopte uitkomsten. Deze strategieën claimen immers geen lege ruimte, maar dienen weerstand en weigering te overstijgen. Neoliberalisme heeft zo de pretentie te verschijnen als een groot verhaal, maar botst voortdurend op zijn grenzen (Clarke, 2004). De disciplinerende samenleving kan dus nooit als geheel gedisciplineerd verschijnen, daar het normaliseren van het individu dan wel vorm mag geven aan het uiterlijk van deze nagestreefde samenleving, maar niet weergeeft hoe macht werkelijk werkt (Deacon, 2002). Het is nu wel duidelijk dat deze ambities niet altijd succesvol zijn in wat ze beogen. Niet in het minst vanwege de multivocaliteit waar de neoliberale bestuurlijkheid op zijn beurt ten prooi aan valt en de spanningen, conflicten en weerstand die het oproept bij de individuen die er het mikpunt van zijn. Hun ervaringen en overtuigingen vallen niet per se samen met wat nagestreefd wordt (McKee, 2009). Dit bevestigt enkel wat Pease (2002) reeds opmerkte, namelijk dat we niet in termen van macht-machteloos kunnen denken. Dit laat toe empowerment op te vatten als een ander weten, een

tegen-weten, dat weerstand biedt tegen een bepaald dominant discours. Daarom dienen we op zoek te gaan naar deze gemarginaliseerde wetenswaardigheden. Ook Simmons, Blackmore en Bayliss (2008) benadrukken het belang van *multi-situated understandings* om bepaalde waarheidsregimes uit te dagen en mogelijkheden te scheppen om alternatieve praktijken te laten ontstaan, die bewegen voorbij de aangehaalde en veronderstelde dichotomieën.

Dit kan slechts door de aangehaalde raakvlakken tussen zelftechnieken en overheersingstechnieken te problematiseren (Foucault, 1993).

We ontdekken een belangrijk element van de genealogie van onze moderne subjectiviteit in de transformatie van het Delfische voorschrift *gnothi seauton*, oftewel ken uzelf tot het Christelijke opbiechten van de gedachten. Met deze transformatie start immers een hermeneutiek van het zelf. Het is niet langer een zaak om de waarheid die verborgen ligt in het individu te ontdekken, maar eerder een zaak om een vergeten waarheid te actualiseren. Wat het subject vergeet is niet zichzelf, noch zijn oorsprong. Wat het subject vergeet is wat hij had moeten doen, een collectie van gedragsregels die hij geleerd heeft, die hem opgedragen worden. Het opsommen van alle gepleegde fouten doorheen de dag laat toe om de afstand tussen wat voorvalt en wat zou moeten voorvallen te bepalen. Het subject dat zichzelf examineert is het punt waar deze gedragsregels tezamen komen. Wat verschijnt is de noodzaak de waarheid over zichzelf te vertellen, het belang van de rol van de meester en zijn discours, wat uiteindelijk leidt tot het ontstaan van het zelf:

The theme is: how was formed in our societies what I would like to call the interpretive analysis of the self; or, how was formed the hermeneutics of the self in modern, or at least in the Christian and the modern, societies? (Foucault, 1993, p. 210-211)

Deze vraag is voor Michel Foucault net een uitnodiging om afscheid te nemen van de historische vervlechting van bepaalde zelftechnieken met de specifieke en gekende beheersingstechnieken:

During the last two centuries, the problem has been: what could be the positive foundation for the technologies of the self that we have been developing during centuries and centuries? But the moment, maybe, is coming for us to ask, do we need, to discover what it is in its positivity, maybe the problem is now to discover that the self is nothing else than the historical correlation of the technology built in our history. Maybe the problem is to change those technologies. And in this case, the main political problems would be nowadays, in the strict sense of the word, the politics of ourselves. (Foucault, 1993, p. 222-223)

Het is om die reden dat Michel Foucault in zijn latere werk de vormen van weerstand, het antagonisme van strategieën als startpunt neemt om een licht te werpen op deze machtsrelaties die bepaalde zelftechnieken vervlechten met beheersingstechnieken. Dit verzet is een antwoord op de machtseffecten zelf. Ze stellen de status die het individu toebedeeld krijgt in vraag. Het recht op verschil wordt aangehaald, waardoor ze net datgene onderstreept wat een individu werkelijk tot mens maakt. Het is een aanval, een kritiek op alles dat een individu weerhoudt zijn relatie met de ander te ontlopen. De weerstand is dan ook gericht tegen de bestuurlijkheid van de individualisering. Zij uiten een kritiek op een bepaald geprivilegieerd weten dat de mens vervormt door hem aan een verheerlijkte

representatie te onderwerpen. Er worden vraagtekens gesteld bij het uitroepen van het *regime du savoir*. De weerstand draait rond de vraag wie wij zijn. Het is een weigeren van bepaalde abstracties, van economisch en ideologisch staatsgeweld dat ons in onze eigenheid negeert. Het is ook een weigering tegen de wetenschappelijke inquisitie die bepaalt wie wij zijn (of horen te zijn). Het hoofddoel is een aanval op een techniek, een vorm van macht die zich een weg baant in ons persoonlijke leven. Het individu wordt dan immers gebrandmerkt in zijn individualiteit en vastgeprikt op een bepaalde actieve identiteit. Foucault probeert dan ook door te stellen dat het doel misschien vandaag niet is te ontdekken wat we zijn, maar wat we weigeren te zijn. We moeten ons bevrijden van deze dubbele binding, van dit samengaan van totalisering en individualisering, veeleer dan van de staat. We dienen nieuwe vormen van subjectivering te promoten via het weigeren van deze vorm van individualisering. Dit is geen bevrijding van 'de' macht. Belangrijk is te herinneren dat een samenleving zonder machtsrelaties slechts een abstractie is. Het is beter te spreken over een agonisme tussen machtsrelaties.

Every power relationship implies, at least *in potentia*, a strategy of struggle, in which the two forces are not superimposed, do not lose their specific nature, or do not finally become confused. Each constitutes for the other a kind of permanent limit, a point of possible reversal. A relationship of confrontation reaches its term, its final moment (and the victory of one of the two adversaries), when stable mechanisms replace the free play of antagonistic reactions. Through such mechanisms one can direct, in a fairly constant manner and with reasonable certainty, the conduct of others. For a relationship of confrontation, from the moment it is not a struggle to the death, the fixing of a power relationship becomes a target – at one and the same time its fulfillment and its suspension. And in return, the strategy of struggle also constitutes a frontier for the relationship of power, the line at which, instead of manipulating and inducing actions in a calculated manner, one must be content with reacting to them after the event. It would not be possible for power relations to exist without points of insubordination which, by definition, are means of escape. Accordingly, every intensification, every extension of power relationships to make the insubordinate submit can only result in the limits of power. (Foucault, 1982, p. 794)

Iedere intensificatie van machtsrelaties om de ander te onderwerpen, mondt uiteindelijk uit in de grenzen van diens macht. Er is geen allesomvattende macht. Op ieder punt in machtsrelaties kan er dus een confrontatie ontstaan tussen de twee tegengestelden. De consequentie van deze instabiliteit is de mogelijkheid om dezelfde gebeurtenissen en dezelfde transformaties oftewel vanuit het standpunt van het verzet of vanuit het standpunt van machtsrelaties te beschouwen. De interpretatie, ook al verwijst het naar hetzelfde gegeven, en verwijzen ze naar elkaar zal andere zaken aan het licht brengen (Foucault, 1982).

2.1.3 belichtte de vraag hoe wij zijn geworden wie we zijn (Verhaeghe, 2011). Foucault problematiseerde de vervlechting van anatomo-politieke strategieën met de biopolitiek van de bevolking en stelde dat we onderweg vergeten zijn de vraag te stellen wat we weigeren te zijn (Foucault, 1978, 1982, 1993, 2008). Deze microfysica van de macht die de pretentie heeft het leven tot in de diepste van zijn vezels te bezetten (Devos, 2004) verengt empowerment tot een proces van incorporatie (McKee, 2009). Deze koloniseringspolitiek (Freire, 1972) heeft de pretentie als een groot verhaal te verschijnen,

maar botst in werkelijkheid voortdurend op grenzen waar het niet omheen kan (Clarke, 2004).

In 2.2, het voorlopige einde van dit verhaal, wordt verduidelijkt hoe empowerment opgevat kan worden als een interpretatieve vrijheidspraktijk (Foucault, 1998), waarbij het tegen-weten (Pease, 2002), belichaamd wordt in het vrijmoedige spreken oftewel de parrèsia (Foucault, 2001, 2011). Deze praktijk biedt weerstand tegen een bepaald geprivilegieerd weten dat het beeld over de mens vervormt door hem aan een verheerlijkte representatie te onderwerpen. Net het weigeren van deze abstracties, van wie wij zijn of horen te zijn, laat toe te wijzen op de grenzen van deze vermeende hegemonie. Empowerment laat dan toe nieuwe vormen van subjectivering te omarmen (Foucault, 1982) die de alteriteit erkent (Renders en Meininger, 2011, 2012). Met andere woorden, wat hier verschijnt is de mogelijkheid grenssituaties te transcenderen en te worden wie we zijn (Freire, 1972).

2.2. Empowerment opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk

2.2.1. Sturen en gestuurd worden, vormen en gevormd worden.

Uit 2.1.3 blijkt dat Foucault een a priori subjecttheorie verwerpt. Zijn belangstelling gaat uit naar hoe het subject via zelfpraktijken in een bepaald waarheidsspel ingepast wordt. Hij beschrijft daarom het historische tot-stand-komen van een bepaald type subjectvorming (Fornet-Betancourt, Becker en Gomez-Müller, 1998). Net deze historische gebeurtenissen die onze specifieke subjectiviteit geproduceerd hebben is bij Foucault punt van kritiek. Hij noemt zijn filosofie daarom een archeologie en een genealogie. Haar methode is archeologisch, daar ze op zoek gaat naar historische mogelijkheidvoorwaarden voor vertogen als gebeurtenissen. Haar opzet is genealogisch, daar ze analyseert wat is in functie van wat mogelijk is. Hij verwerpt elke vorm van abstract utopisme en stelt eerder de vraag waar in onze actualiteit verandering mogelijk en wenselijk is. Michel Foucault haalt de heersende problematiseringen aan die een concept zoals empowerment verbinden met weinig onschuldige vragen en schema's die een bepaalde vocabulaire opwerpen. Hij zal radicaal herproblematiseren, teneinde het verborgene te tonen (Devos, 2004).

De confrontatie met dit heden doet Foucault verwoorden dat het de opdracht van ieder subject is zichzelf van deze waarheidssystemen (de heersende mensbeelden) te onttrekken en zich te wentelen in inleidingen die onthuld worden in het nieuwe en onverwachte. Foucault is dus niet zozeer geïnteresseerd in het opwerpen van systemen, maar wil recht doen aan persoonlijke ervaringen. Hij gaat niet op zoek naar een minimalisering van de politieke ruimte, maar naar een andere duiding van besturen en bestuurd worden. Foucault werkt zo aan een ethiek van vrijheid die de relatie tussen mens en wet telkens op het spel zet, herformuleert en weer ontregelt. Machtsrelaties (tussen burgers) dienen zo open en onvoorspelbaar mogelijk te blijven. Ze kunnen niet zomaar van bovenaf gereguleerd worden. Deze ethiek van vrijheid zal de politieke ruimte voortdurend funderen, scheppen en herscheppen. Hij pleit niet voor een liberale verabsolutering van een a-politieke, sociale ruimte, maar zal tot zijn dood gepassioneerd zijn door een visie op vrijheid die zich niet laat vangen in termen van eigenbelang. Hij zal het ook niet opvatten en verweven met een eenzijdige negatieve 'bevrijding' van de machten die mensen van buiten sturen (ten Kate en Manschot, 1998).

Nu vrijheid iets anders blijkt te kunnen zijn dan een reactie tegen een 'teveel aan regeren', een 'teveel aan disciplineren en sturen', nu vrijheid kan worden gezien als ontologisch primair, wordt het mogelijk de dynamiek van het besturen en bestuurd worden te verbreden in een '*ethos*' dat het sturen en vormen van het eigen leven in praktijk brengt als onmisbaar eerste en alles funderende uiting van vrijheid. De wending van de modern-liberale naar de klassiek-filosofische vrijheid brengt zo dus tevens een wending teweeg in Foucaults visie op de relatie politiek-ethiek. Van een bijverschijnsel bij de politiek dat op zich niet voldoende interessant is om bestudeerd te worden, wordt ethiek tot het uitgangspunt en de kern van de bestuurlijke problematiek. De vormgeving van het zelf, de 'zorg voor zichzelf', is de eerste imperatief van 'welbegrepen vrijheid'. Pas op basis daarvan is het mogelijk om uit te werken wat besturen en bestuurd worden zou kunnen inhouden, ook in politiek opzicht. Anders gezegd: Foucault herijkt het liberale vrijheidsconcept dat in oorsprong politiek-reactief blijkt te zijn vanuit een fundamenteeler ethisch-antropologisch vrijheidsidee waarvoor het Helleens-Romeinse denken de elementen aanreikt. En wanneer eenmaal dit spoor gevonden is, ontdekt hij gaandeweg hoe omvangrijk en fundamenteel deze vrijheidspraktijk is, en welke nieuwe visie zij mogelijk maakt op de sturing en stiling van het leven. (ten Kate en Manschot, 1998, p. 33)

Net zoals Freire (1972) schuwt hij niet de grenservaring. Ook hij gaat op zoek naar die onbeproefde mogelijkheid. Wat Foucault toevoegt is het besef dat we ons niet dienen te bevrijden van machtsrelaties. Deze onbeproefde mogelijkheid kan verschijnen in een vrijheidspraktijk die toelaat via de zorg voor zichzelf (en anderen) het eigen leven vorm te geven. Deze praktijk is net datgene dat vrijheid gaat funderen. De hele dynamiek van besturen en bestuurd worden wordt zo verbreed in een *ethos* en laat toe heersende mensbeelden in vraag te stellen (ten Kate en Manschot, 1998). Hierna willen wij verder ingaan op deze nieuwe visie. We zullen empowerment verbinden met deze ethische vrijheidspraktijk. Dit laat toe empowerment (terug) te laten verschijnen als een perspectief en praktijk, eerder dan als een techniek. Het betekent nu een levenslang werken aan een houding en is niet langer een zaak van al dan niet beschikken over bepaalde vaardigheden. Empowerment is dan geen containerbegrip, maar veeleer een nomadisch concept dat recht doet aan de leefwereld van de ander. Empowerment laat zich dan niet meer vangen in termen van binnen en buiten, maar speelt dan net op de grens. Wat zich immers aandient als universeel en noodzakelijk is dan een uitnodiging om op zoek te gaan naar het unieke, het singuliere en toevallige die ons helpen voorbij deze evidenties te kijken. Zijn historische kritiek leidt niet tot een metafysica, maar helpt ons een praktijk te verbeelden. Wat Foucault centraal stelt in de subjectconstitutie en voortdurend speelt bij een concept als empowerment is de dimensie van actieve subjectivering. Hij stelt de vraag hoe we een ruimte in het leven kunnen roepen die toelaat dat andere vormen van subjectiviteit kunnen ontstaan. Foucault zal hierbij anderen niet verlichten, maar hen uitnodigen de hindernissen te verwoorden. Hij zal luisteren naar alle betrokkenen. Hiermee verwoordt Foucault dat het ethische probleem zo ook het probleem van de vrijheidspraktijken is (Devos, 2004). Empowerment opvatten als een vrijheidspraktijk, wat betekent dat concreet? Om een antwoord te bieden op deze vraag, kaarten wij eerst het gegeven van de machtsverhoudingen aan waarna we dit verbinden met het in vraag stellen van onze bezorgdheid omtrent waarheid.

In iedere menselijke relatie is er sprake van machtsverhoudingen. Dit kan slechts wanneer er sprake is van enige vrijheid. Machtsverhoudingen veronderstellen dus

noodzakelijkerwijs de mogelijkheid van verzet (Fornet-Betancourt, Becker en Gomez-Müller, 1998). Hartman (1992) haalt hierbij een pijnlijke paradox aan voor professionals die empowerment in het hart willen dragen. Professionals beschikken immers over gespecialiseerde kennis en worden vaak verondersteld ook als experts te verschijnen wat op zich disempowerende gevolgen kan hebben voor cliënten. Foucault (Fornet-Betancourt et al., 1998) meent daarom dat de begeleider aan zichzelf dient de rechtsregels, de bestuurstechnieken en ook de moraal, het ethos, de zelfpraktijk te verschaffen waarmee die machtsspelen met een minimum aan overheersing gespeeld kunnen worden. Dit raakt de kern van het concept empowerment. Net deze breekbare vrijheid maakt het mogelijk om hoegenaamd over empowerment te praten. Menselijke relaties, zeker daar waar wisselingen in vormen en gevormd worden wenselijk zijn, laten zich net kennen door een aftasten. De vraag is echter hoe we kunnen streven naar een vrijheidspraktijk die veeleer dan voor te schrijven durft te grasduinen in de aanhalingstekens:

Neem bijvoorbeeld ook de pedagogische instellingen die vaak het mikpunt zijn geweest van terechte kritiek. Ik zie niet waar het kwaad zetelt in een praktijk waarin iemand, doordat hij in een bepaald waarheidsspel meer weet dan de ander, tegen hem zegt wat er moet gebeuren, hem onderwijst en kennis en technieken doorgeeft. Het punt is alleen dat we moeten uitvinden hoe in die praktijken – waarin macht altijd speelt en op zich niet kwalijk is – overheersingseffecten vermeden kunnen worden die een kind aan het willekeurige en nutteloze gezag van een onderwijzer overleveren, of een student aan de hoede van een al te autoritaire docent enzovoort. Mijns inziens moet dit probleem gesteld worden in termen van rechtsregels, van rationele bestuurstechnieken en *ethos*, dat wil zeggen van zelfpraktijk en vrijheid. (Fornet-Betancourt et al., 1998, p. 104)

Om die reden wordt deze vrijheid als *ethos* door Foucault geproblematiseerd en is het verstrengeld met het verwezenlijken van de zorg voor zichzelf (ook al vallen ze niet met elkaar samen). Het aandachtspunt is hier dus het vraagstuk van de verhouding tot de ander (en zichzelf). Om zorg voor zichzelf te dragen, dient men heel wat werk te verrichten. Foucault beseft dat dit niet mogelijk is zonder zelfkennis, maar nog minder kan bestaan wanneer bepaalde gedragsregels of principes niet gekend zijn. Dit zijn evenzeer waarheden en voorschriften. Foucault benadrukt hierbij dat:

Ten slotte brengt de zorg voor zichzelf ook een verhouding tot anderen met zich mee doordat men, wil men op een goede manier voor zichzelf zorg dragen, naar de lessen van een meester moet luisteren. Je hebt een gids, een raadgever, een vriend nodig, iemand die je de waarheid vertelt. (Fornet-Betancourt, 1998, p. 91)

Toch krijgt de waarheid vertellen niet de betekenis van *to empower others*, maar onderschrijft het net het besef van *to enable the process* dat meer recht doet aan waar het bij empowerment werkelijk om gaat (Israel et al., 1994; Perkins, 1995; Price, 1990; Riger, 1993; Van Regenmortel, 2009). De meerwaarde van Foucaults werk is net dat hij niet enkel de focus legt op de ander (de cliënt) maar evenzeer op het 'ik' (de professional). Het zijn de machtswerkingen tussen het 'ik' en de ander die een streep trekken door de illusie van een autonoom subject. Indien men immers zichzelf wil vormen, dan zal dit slechts mogelijk worden door een stilering van de eigen relatie tot anderen, een relatie die steeds op het spel staat. Dit geldt niet enkel voor de cliënt, maar ook voor de begeleider:

Zorg voor zichzelf brengt dus een complexe verhouding tot anderen met zich mee, een verhouding die Foucault benoemt in termen van machtsrelaties: macht over mijzelf, macht tussen mij en anderen. Juist in dit continue machtsspel kan ik 'mijzelf' vinden – als een steeds wisselende positie (of een geheel van posities) in een netwerk van machtsrelaties. Ik oefen dus geen macht uit om vrij te zijn (van de ander), maar deze machtswerkingen oefenen mij in vrijheid. Vrijheid en macht, hoe paradoxaal ook, veronderstellen elkaar dus en maken een zorg voor zichzelf en een schepping van het eigen leven nodig die breken met de evidentie van het autonome subject. (ten Kate en Manschot, 1998, p. 35)

Foucault (Foucault, 1998, 2001, 2011; ten Kate en Manschot, 1998) beweegt zo niet alleen voorbij de dichotomie macht-machteloos (Pease, 2002), maar maakt tegelijkertijd komaf met het naïeve geloof in zelfbevrijding dat het concept empowerment perverteerde (Shor en Freire, 1987). Wat speelt is de kwestie van eindigheid die het hart van de zorg voor zichzelf raakt (Fornet-Betancourt et al., 1998). Hierdoor kunnen we met het concept empowerment net uitdrukking geven aan de kwetsbaarheid en interafhankelijkheid van ons bestaan (Riger, 1993; Van Hove, 2007; Van Hove en Roets, 2003). Misschien dient de professional dan wel op zijn beurt herinnerd te worden aan de eigen kwetsbaarheid (Felton, 2004)? Om diverse redenen vond in de Westerse samenleving een hiërarchische verhouding plaats tussen 'draag zorg voor jezelf' en 'ken jezelf', waarbij die eerste verdrongen werd door die laatste. In de Grieks-Romeinse cultuur vormde zelfkennis nochtans de consequentie van zorg voor zichzelf (Foucault, 1998). Foucault roept daarom op de notie van de zorg voor zichzelf (en anderen), in de klassieke zin, te actualiseren opdat het ingezet kan worden tegen het overheersende moderne gedachtengoed. Hij nuanceert meteen dat dit niet de sleutel is tot alles. Het helpt ons evenwel de vraag te stellen waarom wij tegenwoordig zo nodig toegang moeten hebben tot de waarheid (over de ander). De fundamentele vraag die Foucault zich stelt is waarom men bezorgd is over de waarheid, nog meer dan over zichzelf (Fornet-Betancourt, et al., 1998). In *De moed tot waarheid* zal Michel Foucault (2011) daarom niet langer ingaan op het vertoog waarin men de waarheid over het subject kan spreken, maar werpt hij een licht op het vertoog van de waarheid die het subject in staat is over zichzelf te spreken. Deze waarheid over zichzelf vertellen wordt mogelijk gemaakt door de *epimeleia heautou*, oftewel de zorg voor zichzelf. Dit waarheidsspreken over zichzelf is een activiteit met zijn tweeën, de begeleider en de cliënt. Net de aanwezigheid van de ander (zowel de professional als de cliënt) maakt het waarheidsspreken over zichzelf mogelijk. Wat hier centraal staat is het vraagstuk van veranderen, met respect voor en behoud van wie de cliënt is (Chamberlin, 1997; Martin, 2006). Daar ook de cliënt leert zorg voor zichzelf dragen en zich vormt tot een ethisch subject, wordt het mogelijk te spreken over een omkering van macht. Dit betekent niet dat de cliënt op zijn beurt dicteert wat de professional dient te doen, maar wel dat het een manier wordt om macht te controleren en in te perken van de ander (de professional) en zodoende overheersing te voorkomen (Fornet-Betancourt, Becker en Gomez-Müller, 1998). We dienen deze omkering van de macht als volgt te begrijpen:

Hoe grote vrijheid in een relatie, hoe meer ruimte voor het spel en voor wisselingen in het leiden en geleid worden, verleiden en zich laten gaan, vormen en gevormd worden. Elke relatie kleurt het spel van de macht op eigen manieren in. In deze zin is macht een onmisbare kwaliteit van alle onderlinge betrekkingen. (ten Kate en Manschot, 1998, p. 36)

In 2.2.1 werd beschreven wat het kan betekenen empowerment op te vatten als een vrijheidspraktijk waarbij de zorg voor zichzelf slechts mogelijk is door de dynamiek van sturen en gestuurd worden, vormen en gevormd worden. De kernvraag was hoe dit met zo weinig mogelijk overheersing gepaard kan gaan. In 2.2.2 beschrijven we wat het mogelijk maakt dat er wisselingen kunnen ontstaan in leiden en geleid worden, vormen en gevormd worden. De zorg voor zichzelf (en anderen) zal hierbij onlosmakelijk verbonden worden met het woord *parrhêsia*, dat toelaat empowerment als een open, kritisch concept te laten verschijnen (Foucault, 1998, 2001, 2011).

2.2.2. Het veerkrachtige ontmoeten

De aandacht voor zichzelf waardoor begeleider en cliënt zichzelf vormen is uitgebreid, diepgaand en permanent. Ze doordringt het hele bestaan en wordt een levenshouding. De nadruk komt nu veel meer te liggen op de zwakheid van het individu (de cliënt alsook de profesional), die genoodzaakt via deze ethische arbeid de *epimeleia heautou* oftewel de zorg voor zichzelf nastreeft. Beiden dienen op hun gezondheid te letten, zichzelf te verzorgen, na te denken over hun handelen, verleden en toekomst, enz. Zonodig zal men in gesprekken de raad inwinnen van een leidsman (Devos, 2004). Door aandacht te hebben voor deze bestuurlijkheid, kan de vrijheid van het subject en de verhouding tot de ander tot zijn recht komen. Foucault stelt dat ethiek hier net over gaat. Hoe opener het spel, des te aantrekkelijker het zal zijn. Zo kunnen we de Socratische opdracht zich met zichzelf bezig te houden beter begrijpen. Het is een zich scheppen in vrijheid door zichzelf te beheren, teneinde overheersingsstrategieën tegen te gaan (Fornet-Betancourt et al., 1998). Hierna zal duidelijk worden dat deze leidsman in de zorg voor zichzelf bij het zorg dragen voor de ander ook zichzelf vormt. Wat hij verkondigt onderschrijft hij immers ook. Het verwoorden van de *logos* is ook zijn eigen toetssteen. Het is zijn wijze van bestaan. In de woorden van Freire (1972) zijn zij beiden leerling en meester van elkaar. De *parrhêsia*, het vrijmoedige spreken, zal hen onlosmakelijk en noodzakelijk met elkaar binden om zichzelf te beheren, zichzelf te verwerklijken. Deze *parrhêsia* zal wisselingen in vormend en gevormd worden doen ontstaan waarbij beiden meester én leerling in de zorg voor zichzelf zullen worden (Foucault, 1998, 2001, 2011). Laten we dit veerkrachtige ontmoeten waarin het kwetsbare aangeraakt en verwoord wordt beschrijven, daar deze reflexieve (en interpretatieve) praktijk de illusie van zelfbevrijding doorprikt.

In *De moed tot waarheid* beschrijft Michel Foucault (2011) het begrip *parrhêsia* in relatie tot het bestuur van zichzelf en anderen. Waar het in de eerste plaats een politiek begrip was, wentelde het zich nadien in de sfeer van de persoonlijke ethiek en de vorming van het morele subject. *Parrhêsia* betekent etymologisch de activiteit die erin bestaat alles te zeggen (*pan rhêma*). *Parrhêsiaszesthai* betekent dan 'alles zeggen'. De *parrhêsiasstês* is degene die alles zegt, dus zonder iets te verbergen. Het is het spreken van de waarheid zonder voorbehoud, zonder te vervallen in retoriek of profestische uitspraken te verkondigen. De ware dingen zeggen is aldus de *parrhêsia* uitoefenen. Die waarheid is een persoonlijke mening van degene die ze uitspreekt, maar deze spreker dient haar ook te zeggen als dat wat hij denkt. Hij onderschrijft de waarheid die hij uitspreekt. Het spreken van de waarheid verschijnt als een verplichtend engagement. Er kan echter slechts sprake zijn van *parrhêsia* wanneer de overtuiging kenbaar maken een zeker risico inhoudt. Hij zet zijn relatie tot de ander, degene tot wie hij zich richt, op het spel. Men kan de ander immers ergeren, kwetsen, verontwaardigen, gedragingen uitlokken die tot vormen van verregaand geweld kunnen

aanzetten. De parrhêsia impliceert dus een soort moed, daar de parrèsiasit het gevaar loopt de relatie met de ander, die zijn spreken mogelijk maakte, op het spel te zetten. De parrèsiasit riskeert dus altijd de relatie te ondermijnen die net zijn waarheidsspreken levensvatbaar maakt. De begeleider kan zijn vertrouwensrelatie met de cliënt op het spel zetten, waar de cliënt kan riskeren dat zijn wens, vraag, opmerking bijvoorbeeld disciplinerende gevolgen heeft. De parrhêsia kan daarom enkel bestaan wanneer er sprake is van een parrèsiasitisch spel. Wanneer de parrèsiasit het risico neemt om het eigen bestaan op het spel te zetten door de waarheid te verkondigen tegen degene die hem aanhoort, dan moet de ander hem accepteren, hoe krenkend het ook moge zijn of afwijken van het gangbare, indien hij wil verschijnen als parrèsiasit. Zij dienen het zelf te spelen. De wederkerigheid ligt er in die moed te erkennen en deze waarheid voor waar aan te nemen. De parrhêsia veronderstelt dus tussen de spreker en wat hij zegt een hechte, noodzakelijke band in, waar de band tussen de spreker en degene tot wie hij zich richt veel losser is (Foucault, 2011).

The "parrhesiastic game" presupposes that the *parrhesiastes* is someone who has the moral qualities which are required, first, to know the truth, and, secondly, to convey such truth to others. If there is a kind of "proof" of the sincerity of the *parrhesiastes*, it is his *courage*. The fact that a speaker says something dangerous-different from what the majority believes—is a strong indication that he is a *parrhesiastes*. (Foucault, 2001, p. 15)

When you accept the parrhesiastic game in which your own life is exposed, you are taking up a specific relationship to yourself: you risk death to tell the truth instead of reposing in the security of a life where the truth goes unspoken. Of course, the threat of death comes from the other, and thereby requires a relationship to the other. But the *parrhesiastes* primarily chooses a specific relationship to himself: he prefers himself as a truth-teller rather than as a living being who is false to himself. (Foucault, 2001, p. 17)

De parrèsiasit onthult net wat anderen door verblinding niet kunnen waarnemen. Hij helpt ze niet richting een bepaalde toekomst, maar helpt hen net in deze verblinding voor wat zijzelf zijn. Hij zegt wat is, met betrekking tot het individu, de situaties en omstandigheden. Het waarheidsspreken stelt ze ter discussie door er naar te verwijzen, door te zeggen wat ze in werkelijkheid zijn. Het zal individuen de waarheid over hen zelf laten zeggen die zich voor hen verbergt. De tekortkomingen in bepaalde situaties, het karakter, de betekenis van hun gedrag, de mogelijke gevolgen van bepaalde beslissingen worden onthuld. Wat hier verschijnt is een verplichtende praktijk de waarheid te spreken over de manier waarop individuen handelen, zijn en zich gedragen (het êthos) (Foucault, 2011).

So you see, the function of *Parrhesia* is not to demonstrate the truth to someone else, but has the function of *criticism*: criticism of the interlocutor or of the speaker himself. "*Parrhesia* is a form of criticism, either towards another or towards oneself, but always in a situation where the speaker or confessor is in a position of inferiority with respect to the interlocutor. (Foucault, 2011, p. 17)

Het is net dit gegeven, het toelaten van het wederzijdse vormen en gevormd worden, dat de begeleider en cliënt doet voorbij de tegenstelling leraar-leerling bewegen. Zij

verschijnen nu gelijktijdig als leraar en leerling. Er wordt niet langer een onderscheid gemaakt tussen het gedragspatroon van leraar en leerling (Freire, 1972). Het kenmerkende van deze reflexieve praktijk is dat ze wederzijds vertolkend en vertalend is. Zij is interpretatief. Het rekenschap afleggen is een gedeelde verantwoordelijkheid om telkens de relatie heruit te vinden. Men dient niet enkel rekenschap af te leggen aan de ander, maar ook aan zichzelf teneinde zich in vrijheid te oefenen. Gezien beiden nu als meester en leerling kunnen verschijnen, kan het interpretatieve niet onderschat worden. We dienen het niet zozeer te begrijpen als een achterdocht ten aanzien van de ander (ook al zal die er zijn), maar vanuit het besef dat de wijze van bestaan niet langer een alleszalmakend antwoord kent. De begeleider zijn weten en de cliënt zijn weten verschijnen als gelijkwaardig en zelfs als noodzakelijk. Wie het parrèsiasisch spel zelf niet speelt draagt niet langer zorg voor de ander en zo ook niet meer voor de vormgeving van zichzelf.

De begeleider blinkt niet uit door te weten, maar door te zijn. Professionaliteit is zo niet langer een instrumentele vaardigheid, maar een wijze van bestaan. Men dient te erkennen dat dat zorg dragen voor een ander in ethisch opzicht altijd een ambivalente aangelegenheid is omdat elke ondersteuningsrelatie een asymmetrisch aspect heeft:

Anders gezegd: wanneer cliënten door de conventies breken die professionals noodzakelijkerwijs hanteren en zichzelf melden in hun anderszijn, dan maken ze in feite een einde aan het karakter van de institutionele zorgrelatie. Dan wordt er van de verzorger iets anders gevraagd dan een professioneel, afgewogen antwoord: een positiebepaling vóór of tegen – een aanvaarding of een afwijzing – en dus een heel direct antwoord op het geschonken vertrouwen. (Reinders, 2000, p. 89)

Wat hier centraal staat is dat de parrhêsia van de cliënt de begeleider voor de keuze stelt het parrèsiasisch spel te aanvaarden, ook al is dit een uiten van kritiek. De cliënt wil met zijn vraag de begeleider bewust maken wat nodig is de zorg voor zichzelf op te nemen. Reinders (2000) wijst er dan ook op dat dit een elementaire uiting van vertrouwen is die een onmiddellijk antwoord vraagt daar het de professionele objectivering doorbreekt. De vraag die zich hier aandient is hoe de persoonlijke dimensie in het ondersteunen van anderen een zodanig belangrijke plaats toe te kennen dat de ander niet gereduceerd wordt tot een stapeltje zorgbehoeften. Dit is een belangrijk gegeven, daar Reinders hier wijst op het appel dat de cliënt doet op de begeleider. Het is niet zomaar een vraag. Hij meent dan ook – en vindt hierin Foucault – dat de hulpverlener ook bij de cliënt dient zichzelf te willen zijn. Dit leidt tot identificatie, veeleer dan classificatie. Men gaat oog hebben voor diens (levens)geschiedenis, gaat de ander ontmoeten. Men beweegt van presentatie naar presentie. Dit kan slechts wanneer er sprake is van een gevoeligheid, die zich bijvoorbeeld uit als onbehagen over een vastgelopen situatie. Zonder deze gevoeligheid kan men dit werk, het ondersteunen van anderen, niet goed doen. Reinders noemt dit morele sensibiliteit oftewel verbeeldingskracht. Wat zich hier manifesteert is de positieve kant van het besef tekort te schieten. Het is de bereidheid de ander – ook en vooral in vastgelopen situaties – als mens te willen vinden. Daarnaast betreft het morele twijfels omtrent bepaalde handelingswijzen, ook al stemmen die overeen met bepaalde procedures. Ze verankeren zich in het zelfbeeld van de begeleider, begrepen als de vraag hoe het eigen functioneren ten opzichte van hun cliënten te zien (Reinders, 2000). Dit is hetgeen de kern raakt van de parrhêsia:

More precisely, *parrhesia* is a verbal activity in which a speaker expresses his personal relationship to truth, and risks his life because he recognizes truth-telling as a duty to improve or help other people (as well as himself). (Foucault, 2001, p. 19)

Net de Socratische praktijk is gericht op het principe 'bekommer je om jezelf'. Noch de politieke of technische, deskundige vorm is in staat aan die behoefte en fundamentele zorg te beantwoorden. Ze zal daarom niet spreken over de deskundigheid, over de *technê*. Ze zal spreken over de bestaanswijze, de levenswijze. Het is de levenswijze die ter discussie gesteld wordt, door ze te toetsen en vast te stellen wat als goed door het leven gaat en waar net afstand van dient genomen te worden. Het vertrouwen is dus slechts mogelijk daar hij zich om hen bekommert (*tôn meirakiôn epimeleisthai*), met de bedoeling ze uiteindelijk te verbeteren. Socrates weigert daarom de rol van leermeester in de zin van de *technê* die hem in staat stelt leerstof op zijn leerlingen over te dragen. Ook hij zit in hetzelfde schuitje en zal zich om zichzelf moeten bekommeren door naar de taal van het meesterschap van de *logos* te luisteren. Het is deze echte gelijkheid die toelaat om zich om zichzelf en ook om anderen te bekommeren (Foucault, 2011).

Reinders (2000) beschrijft het belang deze ethische praktijk als een reflexieve en interpretatieve vrijheidspraktijk op te vatten (Foucault, 1998, 2001, 2011), opdat het verplichtende engagement (Freire, 1972), die noodzaak de ander en zichzelf te oefenen in vrijheid niet verwordt tot een dogma maar zich durft wentelen in die breekbare vrijheid die wisselingen in gevormd en vormen toelaten (Foucault, 1998). Opdat de cliënt eigenmachtig wordt in de hulpverlening (Friele, 1998), dienen we dus evenzeer na te gaan wat het betekent te spreken over empowerment van de begeleider. Laten we dit verduidelijken. Wordt het weten van de begeleider teniet gedaan en betekent dit dat we slechts dienen uit te gaan van de vraag van de cliënt? Of andersom: dat wanneer de begeleider verschijnt als parrèsias, de cliënt dient te berusten in diens raad? Neen. De toebehoorder (of dit nu de begeleider of de cliënt is) dient het parrèsiasisch spel zelf te spelen. Wat erkend wordt is de ander zijn moed tot waarheid erkennen, eerder dan teniet doen (Foucault, 2011). Het parrèsiasisch spel laat toe dat op gelijk welk moment de toebehoorder de parrèsias wordt, daar het net de vrijheid is die toelaat te werken aan het ethôs en zo ruimte laat voor wisselingen in leiden en geleid worden, vormen en gevormd worden (ten Kate en Manschot, 1998). We dienen dus de moed tot waarheid van de parrèsias (bijvoorbeeld de cliënt) te erkennen (Foucault, 2011). Daarnaast, vanwege de blijvende dreiging tot overheersing, dient de toebehoorder (in dit geval de begeleider) te beschikken over een gevoeligheid, een morele sensibiliteit (Reinders, 2000) om het parrèsiasische spel levensvatbaar te maken. Dit is het reflexieve en interpretatieve karakter van de vrijheidpraktijk. Het weten van de professional dient dus niet geneutraliseerd te worden, maar open te blijven voor andere wetenswaardigheden zoals de narratieven, waarheden en ervaringsdeskundigheid van cliënten (Hartman, 1992). De professionele hulpverlening dient zich dus te uiten als een samenwerking van partners, ondanks dat de relatie tussen begeleider en cliënt een asymmetrische relatie is. De asymmetrie berust net op de andere taakstelling van de partners. De professional beschikt over gegeneraliseerde kennis en kunde. De cliënt beschikt over kennis en kunde over de eigen persoon. Beiden zijn noodzakelijk en op zichzelf niet voldoende. Ze dienen met elkaar verbonden te worden. De begeleider behoudt de eigen verantwoordelijkheid over het vakgebied, de cliënt over het eigen leven. Er is dan sprake van een gelijkwaardige, maar asymmetrische inbreng van de cliënt. Hierbij vervalt men niet in vraagstelling die steunt op marktprincipes. Er is ook sprake van een gelijkwaardige, maar asymmetrische inbreng van de professional, zonder overheersing in de hand te werken (van Genneep, 2007). Zijn

hiermee alle twijfels omtrent empowerment van begeleider en cliënt weggenomen? De vraag die zich nu aandient is of de toebehoorder (cliënt dan wel begeleider) de ander zodanig als parrèsiasit zal (h)erkennen? Laten we daarom verdiepen wat de Socratische parrhêsia inhoudt. Wat machtigt uitgerekend Socrates als parrèsiasit te verschijnen en waarom aanvaardt de ander diens parrhêsia (Foucault, 2011)?

De plicht de waarheid te vertellen teneinde de ander als zichzelf te helpen (Foucault, 2001) uit zich bij Socrates in het niet loslaten van zijn gespreksgenoot tot hij een bepaald punt bereikt heeft waarop hij zichzelf kan verantwoorden (*didonai peri hauto logon*). De ander wordt niet terechtgesteld. Het gaat hier om iets wezenlijk anders. Het gaat er niet om te zeggen wie zijn leermeester is, of op te biechten wat iemand gedaan heeft. Bij deze socratische parrhêsia gaat het er niet om de ander te ondervragen omtrent de overdracht van kennis of de zaken die iemand gepresteerd heeft. Zichzelf verantwoorden betekent laten zien welke relatie er tussen zichzelf en de *logos* (rede) bestaat. Het gaat niet om een techniek, maar over de manier waarop je leeft en in het verleden geleefd hebt (*hontina tropon nyn te zêi*). Het gaat hier niet om het waarmaken van een deskundigheid om gezag uit te oefenen, maar om je leven te onderwerpen aan een toetssteen (*basanos*), die het mogelijk maakt het onderscheid te vinden tussen wat je goed hebt gedaan en wat je anders had kunnen doen. De Socratische toets dient voortdurend vernieuwd te worden en je leven lang als organisatieprincipe en vorming van je levenswijze gelden. De parrhêsiasitische praktijk staat dus ver af van overdracht van technische kennis door een leermeester aan zijn leerlingen. Men kan nu de vraag stellen hoe deze parrhêsia aanvaard wordt en waarop ze betrekking heeft? Het antwoord is de levenswijze. Maar wat machtigt Socrates deze methode aan te wenden? Men richt zich dus niet zozeer op wat er gezegd wordt, maar vooral of er al dan niet overeenstemming bestaat tussen wat de spreker zegt en wat hij is. Het betoog wordt geaccepteerd, daar het leven (*bios*) van de spreker in harmonie is. De ander zal alles accepteren, omdat er precies die overeenstemming is tussen het betoog en wat hij is. De weg is niet van de moed van Socrates naar diens kwalificatie en deskundigheid om over moed te spreken. Zij is slechts de harmonie tussen het leven en het spreken, die toeleidt naar een praktijk van een ware, open en vrijmoedige discussie (Foucault, 2011). In het parrhêsiasitische spel van Socrates wordt hij dus zelf "getest". Om als goede *basanos* dienst te doen, dient hij toe te laten dat het eigen leven getoetst wordt, wat zoveel betekent als de vraag stellen of er een harmonische relatie is tussen hetgeen Socrates zegt en wat hij doet, tussen de woorden (*logoi*) en de daden (*erga*) (Foucault, 2001). Op die wijze kan de begeleider de ander overtuigen zorg voor zichzelf te dragen en anderen, wat zoveel betekent als dat hij zijn leven dient te veranderen (wat toch voortdurend speelt bij empowerment):

... And parrhesiastic activity also endeavored to elaborate the nature of the relationships between truth and one's style of life, or truth and an ethics and aesthetics of the self. *Parrhesia* as it appears in the field of philosophical activity in Greco-Roman culture is not primarily a concept or theme, but a *practice* which tries to shape the specific relations individuals have to themselves. And I think that our own moral subjectivity is rooted, at least in part, in these practices. More precisely, I think that the decisive criterion which identifies the *parrhesiastes* is not to be found in his birth, nor in his citizenship, nor in his intellectual competence, but in the harmony which exists between his *logos* and his *bios*. Secondly, the target of this new *parrhesia* is not to persuade the Assembly, but to convince someone that he must take care of himself and of others; and this means that he must *change his life*. ...

Thirdly, these new parrhesiastic practices imply a complex set of connections between the self and truth. For not only are these practices supposed to endow the individual with self-knowledge, this self-knowledge in turn is supposed to grant access to truth and further knowledge. (Foucault, 2001, p. 106 – 107)

Hij leidt de anderen naar die zorg voor zichzelf, met eventueel de mogelijkheid om op hun beurt voor anderen te zorgen. Het is niet mogelijk te spreken over het bestaan van de ziel zonder die te verbinden met de eis van een bepaalde levensstijl, bestaansvorm. Het is net deze levenswijze die de mogelijkheidsvoorwaarde is voor de uitoefening van de parrhêsia. Het psychê is vervlecht met de bios. Het is deze relatie die verschijnt als een praktijk. Men denkt er over na, men verandert en verbetert, men leert ze en geeft ze door via voorbeelden. Men past ze zijn gehele leven toe, op precieze momenten, regelmatig of continu. De praktijken wortelen in een fundamentele houding, die de bekommernis om zichzelf, de zorg voor zichzelf is en tot doel hebben een êthos te vormen, een zijns- en handelwijze die overeenstemt met bepaalde rationele principes en de basis is voor de uitoefening van vrijheid. Dit veronderstelt het verwerven van eenvoudige en meer complexe kennis die zowel dicht als verderaf van het subject staat. Voorbeelden zijn praktische waarheden over wat men dient in die of die situatie te doen, maar evenzeer de fundamentele waarheid van de wereld, het leven, de mens. De vorming van zichzelf tot ethisch subject is dus niet zozeer het verwerven van ware uitspraken op zich, maar net de aandacht die men op zichzelf richt en wat men in staat is te doen, de vooruitgang die men reeds maakte en nog wil maken. Ze is alleen mogelijk en vindt haar basis alleen in de houding van de moed tot waarheid (Foucault, 2011).

Laten we enkele voorbeelden geven van hoe men zich kan oefenen in deze zorg voor zichzelf en anderen. In het stoïcisme verschijnt de askêsis. Dit dienen we niet op te vatten als verloochening, maar een steeds verdergaande zelfbeschouwing, een toenemend meesterschap over zichzelf. Het komt niet tot stand door verloochening van de werkelijkheid, maar door het verwerven en zich eigen maken van de waarheid. Het uiteindelijke doel is geen voorbereiding op een andere werkelijkheid, maar toegang tot de werkelijkheid van deze wereld. Het Griekse woord *paraskeuazo* (zich voorbereiden) is een geheel van praktijken waarmee men zich waarheid kan verwerven of eigen maken en deze kan omvormen tot een steeds toepasbaar principe voor handelen. *Aêltheia* (waarheid) wordt dan *êthos*. Het is een proces van versterking van de subjectiviteit. Wat zijn de voornaamste kenmerken van de askêsis dan? Zij omvat onder meer oefeningen waarbij het subject zich in een situatie verplaatst waarin hij kan nagaan of hij tegen de gebeurtenissen is opgewassen en of hij de vertogen kan toepassen die hij veruiterlijkt. Het is dus een toetsing van de voorbereiding. Heeft het subject zich deze waarheid voldoende toegeëigend dat die tot ethiek kan worden, zodat hij de gebeurtenissen van een antwoord kan voorzien (Foucault, 1998)?

Bij Seneca is er daarom sprake van zelfonderzoek, oftewel het controleren van de voorraad. Fouten zijn gewoon goede bedoelingen die niet in daden zijn omgezet, waar regels verschijnen als middelen om iets op de correcte wijze te doen. Het zijn geen beoordelingscriteria voor wat reeds verleden tijd is. Pas in de christelijke biecht zal gezocht worden naar slechte bedoelingen. Het subject dient niet ontcijferd te worden. Het gaat er Seneca niet om de waarheid van het subject te ontdekken, maar hem aan een bepaalde vergeten waarheid te herinneren. Hij dient niet aan zichzelf herinnerd te worden, aan wie hij is of van waar hij komt, maar aan datgene wat hij had moeten doen. Zo gezien gaat een algemene houding samen met een dagelijks verrichten van nauwgezette handelingen. Deze inkeer tot zichzelf heeft tot doel iets te ontdekken, niet om de diepste gevoelens bloot te

leggen, maar om zich de handelingsregels te herinneren. Het is dus evenzeer een geheugentechniek (Foucault, 1998).

Deze twee voorbeelden veruiterlijken hoe het psychê vervlecht is met de bios. Zij vindt haar basis in de moed tot waarheid (Foucault, 2011). Enerzijds uit zich dit in een toetsing van de voorbereiding waarbij men zich de vraag dient te stellen of men de waarheid voldoende toegeëigend heeft opdat hij zich kan wapenen tegen de gebeurtenissen. Anderzijds uit het zich in een herinneren van een vergeten waarheid, begrepen als herontdekken van de handelingsregels (Foucault, 1998).

Door empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk hebben wij willen wijzen op wat zo treffend door Reinders (2000) wordt verwoord: ethiek is goed zijn in je vak. Het ondersteunen van mensen met een verstandelijke beperking is een zaak van *everyday ethics*. Die praktijk steunt op houdingen en gewoonten die het handelen impliciet sturen. Ze vergt dan ook vorming en ontwikkeling van morele kwaliteiten. Ook Reinders meent dat de kwaliteit van ondersteunen en zorg bieden start met de kwaliteit van degene die het werk doet. Je kan het werk overigens niet uitoefenen zonder dat je daardoor zelf wordt gevormd en als persoon groeit. Het ontwikkelen van die kwaliteiten betekent immers hard werken aan jezelf. Foucault (1998, 2001, 2011) meent dat zorg dragen voor de ander betekent dat men evenzeer zorg draagt voor zichzelf. Hier verschijnt het reflexieve en interpretatieve karakter van deze vrijheidspraktijken. Wil zij wederzijds vertolkend en vertalend zijn, dan houdt dit in dat rekenschap afleggen een gedeelde verantwoordelijkheid is om telkens de relatie heruit te vinden. Niet enkel de ander, maar ook aan zichzelf dient men rekenschap af te leggen wil men zich in vrijheid oefenen. Men zal meester en leerling zijn door het parrèsiasisch spel zelf ook te spelen. McCabe en Holmes (2009) merken daarom op dat het een reflexieve zelftechniek is waarbij men bewust wordt van de dominante ideologieën die het handelen (aan)sturen en belemmeren te worden wie wij zijn. Deze zelfkennis laat toe op zoek te gaan naar andere manieren van zijn, daar het eigen en andermans handelen, gedrag en overtuigingen in vraag gesteld worden. Verandering wordt zo niet opgelegd, maar gaat dan als van zelf binnensluipen in de ondersteuningsrelatie. Reinders (2000) stelt dat een interpreterende ethiek deugden veronderstelt om goed te kunnen waarnemen en gepast te reageren op wat men waarneemt. Wie zelfinzicht ontwikkeld heeft kan iets bijdragen aan de kwaliteit van bestaan van de ander. De begeleider zal zich moeten bekwamen in deze karaktereigenschappen tot ze een gewoonte worden. Dit is net de grondbetekenis van een ethos. Deze vaardigheden scherpen het professionele bewustzijn. Waar wij hebben op willen wijzen is dat Michel Foucault (1998, 2001, 2011) een leemte invult die Reinders (2000) treffend verwoordt:

Het is daarom hoog tijd voor een inhaalmanoeuvre, waarin ethische reflectie de aandacht vestigt op de morele vooronderstellingen van het burgerschapsmodel en van daaruit het heersende denken over handicaps in de gezondheidsethiek tegen het licht houdt. (Reinders, 2000, p. 33)

We vatten empowerment op als een interpretatieve vrijheidspraktijk. Hierdoor verscheen dit nomadische concept als een verbindende en niet aflatende praktijk die vraagtekens plaatst bij het vanzelfsprekende handelingsrepertoire. Men zal de ander niet langer verlichten en zo het beeld over de mens vervormen door hem aan een verheerlijkte representatie te onderwerpen, maar de ander uitnodigen de hindernissen te verwoorden. Er wordt gewerkt aan een houding die weerbaar maakt. Deze vrijheidspraktijk gaat niet enkel

grasduinen in de aanhalingstekens, maar kent ook een wezenlijk open einde. Nu empowerment niet langer verschijnt als een techniek, het doel niet langer is systemen op te werpen, heeft zij de mogelijkheid recht te doen aan de persoonlijke ervaring. Net deze breekbare vrijheid waarin kwetsbaarheid en eindigheid een plaats krijgt, maakt het mogelijk om over empowerment te spreken (Fornet-Betancourt et al., 1998; Foucault, 1998, 2001, 2011). Zij blijft niet staren naar prangende vragen en laat zich niet gijzelen door de aarzelings. Zij durft het ongrijpbare raken en ontwapent de illusie dat de wereld verder inkrimpt. Door de interafhankelijkheid van ons bestaan te erkennen (Riger, 1993; Van Hove, 2007; Van Hove en Roets, 2003) hoeft het gewicht van ademen niet alleen gedragen te worden. Dit veerkrachtige ontmoeten doorprijkt immers het naïeve geloof in zelfbevrijding. Zij is altijd een samen aftasten en opzoeken van de (eigen) grenzen (Freire, 1972).

DEEL II: HET ONDERZOEK

3. Opzet en methodologie

3.1. Probleemstelling en onderzoeksvragen

Rappaport (1995), één van de “peetvaders” van de empowerment theorie meent dat we dienen na te gaan wat empowerment dan wel mag betekenen in specifieke contexten, teneinde voorbeelden te geven van empowerende praktijken. Wij volgen deze aanbeveling en zullen nagaan hoe we de vertaalslag kunnen maken van concept naar praktijk in de context van **Begeleid Wonen in Vlaanderen**. Wat betekent het een interpretatieve en reflexieve vrijheidspraktijk na te streven in begeleid wonen (Foucault, 1998, 2001, 2011)? Ruim vijftien jaar later lijkt Rappaports (1995) oproep immers meer dan actueel. Empowerment dreigt een containerbegrip te worden waaraan tal van waarden en verwachtingen zomaar toegedicht worden. Van den Hoonaard (1997) herinnert er ons aan dat in onze zoektocht naar theoretische raamwerken om concepten te verduidelijken, we geneigd zijn om zij die het concept tastbaar maken over het hoofd te zien. We zijn dan schuldig aan een streven naar *enlightened ruthlessness*, een term bedacht door Nielsen (1984, in van den Hoonaard, 1997) die er ons bewust van maakt dat door manipulatie en ideologische funderingen concepten een eigen leven gaan leiden (van den Hoonaard, 1997). Atkinson (1984, in van den Hoonaard, 1997) stelt daarom dat concepten van tijd tot tijd kritisch op hun inhoud dienen bevraagd te worden, anders gaat het vernieuwende vlug verloren. Wat dus geproblematiseerd wordt is of het concept empowerment meer doet dan flirten met verandering en hoe wij deze vrijheidspraktijk dienen te verbeelden in de context van Begeleid Wonen in Vlaanderen. De keuze voor de Diensten Begeleid Wonen wordt verder toegelicht. Biedt empowerment als concept werkelijk ruimte voor iets wezenlijk nieuws (Friele, 1998)? De rijke geschiedenis van het concept empowerment is bijzonder maar ook confronterend. Het leert ons hoe een concept diepgang verwerft vanuit diverse bronnen, maar even vlug uitgekleed wordt, ontdaan van haar oorspronkelijke bestaansredenen. Cornwall en Brock (2005) wezen er ons op dat empowerment gaandeweg verstrengelde met verhalen die baden in een sfeer van individualisme en disciplineren. Het concept werd slachtoffer van het eigen succes en maakt zo in een neoliberale werkelijkheid een identiteitscrisis door. Niet in het minst omdat het concept daarnaast zijn doorvertaling naar de praktijk mist (Van Regenmortel, 2009). Net zoals emancipatie kan men het niet zomaar als pamflet scanderen...

We dienen te beseffen dat concepten uiteindelijk verregaande gevolgen hebben. Zij dringen de leefwereld van de ander binnen. Carlson (2009) merkt op dat concepten te lijden hebben aan taalvervuiling, niet in het minst vanwege de marginale positie van personen met een verstandelijke beperking in het huidige discours. Er is geen sprake van een vacuüm, daar de effecten van deze filosofische en wetenschappelijke discussies ook implicaties hebben voor de ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking en hun eigen leven. Carlson en Kittay (2009) kunnen dit slechts bevestigen: vragen over rechtvaardigheid

en ondersteuning zijn met elkaar verstrengeld. Kittay (2009) beseft dat concepten slechts halve waarheden kunnen veruiterlijken wanneer enkel een selectief publiek er zich kan over uitspreken. Net om die reden hebben we er in de literatuurstudie op gewezen dat empowerment een multidimensioneel, intersubjectief en contextafhankelijk langetermijnproces is (Jacobs, 2005) en willen we vervolgens de frontlinie opzoeken om *real-world empowerment processes* uit de doeken te doen (Perkins, 1995). Wat wij willen ter sprake brengen is immers het ethische probleem van de vrijheidspraktijk (Fornet-Betancourt, 1998): de vraag hoe vrijheid in praktijk te brengen, in het volle besef dat situaties van overheersing blijven lonken. Door empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk, waarbij het tegen-weten (Pease, 2002) belichaamd wordt in het vrijmoedige spreken oftewel de *parrèsia* (Foucault, 1998, 2001, 2011), stellen wij niet enkel het worden centraal maar evenzeer wat wij weigeren te zijn (Foucault, 1982). Het erkennen van de alteriteit (Renders en Meininger, 2011, 2012) laat ons toe de grenssituatie te transcenderen en te worden wie we (willen) zijn (Freire, 1972). Door oog te hebben voor wat Simmons et al. (2008) *multi-situated understandings* noemen willen wij afscheid nemen van de historische werkelijkheid die pretendeert als noodzakelijk te verschijnen (Foucault, 1993). Wij willen wel vasthouden aan het burgerschapsparadigma, ook al wordt zij gekenmerkt door spanningsvelden. Van Gennep (2007) verwoordt immers dat de spanningsvelden, ongeacht het paradigma, er zijn om te blijven:

Kortom, bij het burgerschapsparadigma is er geen sprake van eenzijdigheid, maar van spanningsvelden. In die zin past dit paradigma in de dialectische visie van Weiz. Het sluit aan bij een belangrijke stroming in de orthopedagogische traditie, namelijk de dialectische orthopedagogiek, die gekenmerkt wordt door divergent denken, dit is denken in tegenstellingen: het gaat om tegenstellingen die elkaar niet insluiten maar elkaar juist mogelijk maken. Tegenstellingen zijn kenmerkend voor de opvoeding en ondersteuning van personen met beperkte verstandelijke mogelijkheden. (van Gennep, 2007, p. 94)

Wij menen wel zoals Reinders (2000) dat het hoog tijd is voor een inhaalmanoeuvre waarbij een ethische reflectie helpt de progressieve component van het burgerschapsparadigma verwerkelijken (van Gennep, 2000). Door empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk, willen wij dit nomadische concept laten verschijnen als een verbindende praktijk waarbij vraagtekens geplaatst worden bij het vanzelfsprekende handelingsrepertoire (Foucault, 1998, 2001, 2011). Wij zullen hiervoor de spanningsvelden en botsingen opzoeken (Jacobs, 2005), indien we recht willen doen aan persoonlijke verhoudingen. We dienen na te gaan wat empowerment belemmert een veerkrachtig ontmoeten te omarmen, indien we willen begrijpen wat het betekent deze interpretatieve vrijheidspraktijk in de context van Begeleid Wonen te verbeelden.

Nu de nadruk meer dan ooit ligt op de autonomie van de cliënt en de positie van de professional onderhevig is aan verschuivingen, worden zij dagelijks geconfronteerd met deze tegenstellingen. De professional is aangewezen op heel wat creatief denkwerk (Buntinx, 2007). We willen weten of we het goede doen en of we het goede ook nog eens goed doen (Roovers, 2004). Zij staat niet alleen met die vraag, maar Reinders (2000) wijst er evenwel op dat de opvatting van wat nu wel en niet "goed" is in elke context een andere betekenis zal krijgen. We kunnen daarom niet langer het specifieke karakter, de eigenheid van de praktijk aan ons beeld onttrekken.

Er worden hoge verwachtingen gesteld. Niet alleen aan cliënten, ook professionals zwoegen. Daar wringt het schoentje. Zijn we gaandeweg, met het benadrukken van het empowerment van de cliënt, niet de professional uit het oog verloren (Reinders, 2000)? Omdat de cliënt eigenmachtig wordt in de hulpverlening (Friele, 1998), dienen we evenzeer na te gaan wat het betekent te spreken over empowerment bij de begeleider. Het samen opzoeken van de (eigen) grenzen (Freire, 1972), betekent in het zorg dragen voor de ander ook zorg dragen voor zichzelf. Men is meester en leerling door ook zelf het parrèsiasische spel te spelen (Foucault, 1998, 2001, 2011). Dit betekent hard werken aan jezelf (Reinders, 2000). Het is een breekbare vrijheid (Foucault, 1998). Iedere dag weer is er het dilemma te verstrengelen met de maatschappelijke identiteit, dan wel het vastklampen aan de orthopedagogische identiteit (van Genneep, 2007). Omwille van die breekbare vrijheid blijven we praten over empowerment in de hoop dat het een veerkrachtig ontmoeten nastreeft. Om wisselingen in vormen en gevormd, sturen en gestuurd worden toe te laten (Fornet-Betancourt et al., 1998) zullen we dan ook de volgende drie onderzoeksvragen stellen:

- (1) Welke betekenis kunnen persoonlijke narratieven voor de cliënt hebben en wat kunnen professionals hieruit leren?
- (2) Is er sprake van vertwijfeling bij de professional en hoe kunnen we door een beter begrip van deze spanningsvelden het concept empowerment verrijken?
- (3) Wat betekent het empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk?

3.2. Methodologie

3.2.1. Het verloop van het onderzoek: proces en participanten

Mei 2011 werden acht diensten begeleid wonen uit West- en Oost-Vlaanderen gecontacteerd. De contactgegevens van deze diensten vond ik via de website van de Federatie Diensten Begeleid Wonen (FDBW, 2011). Dit is een overkoepelend (inhoudelijk) orgaan van de diensten Begeleid Wonen in Vlaanderen, erkend door het Ministerie van Welzijn en het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH). Wie ondersteund wordt door een dienst Begeleid Wonen, leeft in een eigen huis of heeft hiertoe plannen. Er is behoefte aan beperkte ondersteuning, omdat de persoon zich niet volledig op eigen kracht in het sociale leven kan begeven. Een individuele begeleider komt vervolgens aan huis en biedt begeleiding op zowel psychosociaal vlak als bij de dagelijkse activiteiten (VAPH, 2011). Deze begeleiding vervlecht dus psychê met de bios. Uit de beschrijving van het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap wordt duidelijk dat het een oefenen is in vrijheid, wat volgens hen een verwerven van eenvoudige en meer complexe kennis vergt die zowel dicht als verder af van het subject staat (Foucault, 2011). Dit uit zich dus in een toetsing van de voorbereiding als in een herinneren van een vergeten waarheid, begrepen als het herontdekken van de handelingsregels (Foucault, 1998). Vandaar dat wij willen nagaan wat het betekent bij Begeleid Wonen in Vlaanderen empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk (Foucault, 1998).

In de eerste ronde reageerden slechts drie van de acht gecontacteerde diensten. Twee van deze diensten weigerden. Dit kan mogelijks verklaard worden door het feit dat de contactbrief in dit vroeg stadium van de masterproef een eerder verkennende en algemene

opmaak had en de vraag een grote tijdsinvestering van het gehele team vroeg. De opzet was immers alle teamleden (orthopedagoge en begeleid(st)ers) te laten deelnemen aan het onderzoek. Belangrijker was echter om een Dienst Begeleid Wonen te overtuigen op zoek te gaan naar iemand, een cliënt, om met mij een levensverhaal te schrijven. Dit is een mogelijke tweede verklaring waarom weinig diensten de vraag beantwoordden. Zij stemden in met het afnemen van twee semi-gestructureerde interviews en het deelnemen aan een focusgroep. Zo kreeg ik niet enkel zicht op de visie binnen de Dienst Begeleid Wonen, maar evenzeer op het particuliere en unieke. Er werd bewust voor gekozen geen criteria op te stellen voor deelname, behalve dan werken in een dienst Begeleid Wonen als begeleid(st)er of orthopedago(o)g(e). De doelstelling was immers dat zowel pas gestarte als meer ervaren, mannelijke en vrouwelijke teamleden hun inbreng konden doen. Het voordeel was dat ik nu zicht kreeg op het particuliere door middel van een gevalstudie, het nadeel was echter dat dit slechts één visie op empowerment betrof. Er werd naar gestreefd om zoveel mogelijk diverse meningen, perspectieven, visies op empowerment te bundelen teneinde de onderzoeksvragen te beantwoorden. Empowerment is immers een intersubjectief en contextafhankelijk concept (Jacobs, 2005). Baarda, De Goede en Teunissen (2005) halen hierbij aan dat het te onderzoeken fenomeen zo veel mogelijk vanuit verschillende invalshoeken dient gezien te worden, waarbij niet enkel gebruik gemaakt wordt van verschillende dataverzamelmethode, maar ook diverse informanten.

Daarom werden in een tweede ronde, eind januari 2012, twaalf diensten uit West- en Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Antwerpen gecontacteerd. Er werd nu geopteerd voor een meer gerichte vraag, waarbij de opzet van het onderzoek duidelijk beschreven werd. **(Zie bijlage I voor deze contactbrief.)** In deze tweede ronde was het belangrijk ongeveer evenveel orthopedagogen warm te maken voor het onderzoek, als er reeds begeleid(st)ers deelnamen. De beperkte tijdsinvestering diende dus evenzeer rijke resultaten op te leveren, waardoor resoluut gebruik gemaakt werd van focusgroepen voor het verzamelen van data bij de begeleid(st)ers, naast het afnemen van twee semi-gestructureerde interviews met de orthopedago(o)g(e). Nu reageerden acht diensten. Twee diensten antwoordden niet deel te wensen nemen, twee andere diensten konden wegens de tijdsinvestering niet verder ingaan op de vraag. Vier diensten wensten in te tekenen op het onderzoek. Uiteindelijk werd één dienst geweigerd, daar reeds voldaan was aan de voorwaarde van Baarda et al. (2005). Ook diende de masterproef binnen de voorziene tijdsspanne geschreven te worden.

In de maanden februari – maart 2012 werd langsgedaan bij alle deelnemende diensten Begeleid Wonen om een voorstelling te geven over de opzet van de masterproef.

- In deze presentatie kregen alle deelnemers een zicht op wie de onderzoeker is. Voorbije stage-ervaringen werden verwoord. Hierbij werd kort ingegaan op het dienstverlenend project dat ik had uitgewerkt in de tweede masterstage. Vervolgens kregen alle deelnemers zicht op andere ervaringen en bezigheden. Ook mijn interesses binnen de orthopedagogiek werden “opgebiecht”. Ook de begeleid(st)ers kregen de kans om iets meer over henzelf te vertellen indien ze dat wensten.
- Vervolgens werd de opzet uit de doeken gedaan, waarna ook het belang van deze masterproef voor de desbetreffende praktijk aangegeven werd. Er werd aangegeven dat de aandacht die tegenwoordig ligt bij de autonomie van het individu, niets verandert aan het feit dat wij ons in een (ondersteunings)relatie begeven met deze persoon. Er werd benadrukt dat de onderzoeker oog wilde hebben voor de visie en ervaringen van de begeleid(st)ers en orthopedagogen bij het vormgeven van het concept empowerment. Het concept werd immers kritisch bevestigd in de context van Begeleid Wonen, door de

actoren zelf. Zo werd er naar gestreefd tegenstellingen tussen de academische wereld en de dagelijkse werkelijkheid, tussen theorie en praktijk op te vangen. Door mee te stappen in dit onderzoek hielpen de deelnemers dus de vertaalslag maken van concept naar de (hoogst)eigen praktijk. Hoe de onderzoeker het concept opvatte werd niet gedeeld met de deelnemers.

- Ten slotte werd kort toegelicht op welke manier naar dataverzameling gestreefd werd. Hierbij werd benadrukt dat er geen foute of juiste antwoorden zijn. Daarnaast werd aangehaald dat het normaal is dat visies verschillen. De onderzoeker opperde dat hij ging luisteren naar hen en geïnteresseerd was in wat ieder van de deelnemers te vertellen hadden. Meermaals hoorden zij dat het hoegenaamd geen evaluatie van het handelen betrof.
- In één dienst werden de ethische en methodologische aandachtspunten verwoord aan de coördinator, orthopedagoge en het begeleidingsteam. Bij de presentatie van de opzet van de masterproef, werd uiteindelijk op zoek gegaan naar een geschikte kandida(a)t(e). Hierbij speelden enkele zaken mee. Enerzijds werd afgewogen of de cliënt zijn/haar draagkracht het toeliet een levensverhaal te schrijven. Anderzijds was het belangrijk de ondersteuningsrelatie niet in het gedrang te brengen. De potentiële deelnemers zouden één voor één door hun persoonlijke begeleid(st)er gecontacteerd worden. Uiteindelijk bleek de eerste persoon, een man, reeds te willen deelnemen. Hiervoor werd **“gezocht: jouw levensverhaal” (zie bijlage II)** afgegeven aan deze persoon. Bij deze tekst werd een foto van mijzelf en de universiteit geplaatst. Daarbij stelde ik mezelf ook kort voor en werd met eenvoudig taalgebruik uitgelegd wat een levensverhaal schrijven precies inhoudt. De tijdsduur, randvoorwaarden en mogelijke meerwaarde voor de persoon werden hierbij uitdrukkelijk vermeld. Belangrijke delen werden in het vet geplaatst. Midden maart 2012 ontmoette ik deze persoon. Aan de hand van een eerste informed consent werd toestemming verkregen om interviews af te nemen bij deze persoon. Alle vragen van de participant werden beantwoord. Na de eerste kennismaking had de persoon een week bedenktijd om het wel of niet te doen. Op het einde werd een tweede informed consent doorgenomen, waarbij ik de toestemming verkreeg om het levensverhaal op te nemen in mijn masterproef. **(Zie bijlage III voor beide informed consents.)** Dit wordt verder in detail beschreven. Bij de eerste ontmoeting deed de begeleidster dienst als tussenpersoon, waarna zij het proces opvolgde door diens vertrouwenspersoon te blijven. Door de wekelijkse bezoeken kon zij het proces van dichtbij opvolgen.

In de maanden maart en april vonden de semi-gestructureerde interviews en focusgroepen plaats. Deelnemers waren vrij te kiezen waar dit plaatsvond. Uiteindelijk koos iedereen er voor de gesprekken door te laten gaan op de dienst zelf. Er was telkens eten en drinken aanwezig. Voor de interviews en focusgroep was er een informed consent aanwezig, waar de deelnemers hun rechten en mijn plichten in vermeld stonden **(zie bijlage IV voor beide informed consents)**. Het tweede semi-gestructureerde interview vond zo spoedig mogelijk na het eerste interview plaats. Alle interviews en focusgroepen werden opgenomen, nadat hiervoor toestemming verkregen was. Het eerste semi-gestructureerde interview duurde gemiddeld 70 minuten, gaande van 50 tot 90 minuten. Het tweede interview duurde gemiddeld 60 minuten, gaande van 50 tot 85 minuten. De focusgroep duurde gemiddeld 80 minuten. Ik deed dezelfde vaststelling als Russell en Gregory (2003), namelijk dat interviews aan het begin van het onderzoek langer duurden dan latere interviews. De interviewvragen werden immers naar het einde toe duidelijker en beter verwoord dankzij opmerkingen van de

deelnemers. De latere focusgroepen kenden gezien hun open en onvoorspelbare karakter geen kortere tijdsspanne dan de eerste. Bij de focusgroepen (en interviews) werd telkens benadrukt dat ik er was om te leren van hen, dat er geen foute of juiste antwoorden zijn en dat het normaal is dat meningen verschillen. Tijdens de interviews en focusgroepen werden notities genomen. Dit deed ik enerzijds om de rode draad te weergeven (voor mezelf en de ander) en anderzijds makkelijker in te pikken op zaken die voorheen aan bod waren gekomen. Hierdoor werd nagegaan of ik de zaken goed begrepen had en konden zowel interviewer als participant hierop reflecteren, zaken toevoegen of nuanceren. Anderzijds liet dit mij toe bij het analyseren van de interviews op zoek te gaan naar de grote thema's en persoonlijke accenten. De interviews en focusgroepen werden zo spoedig mogelijk uitgetypt. Nadat alle interviews en focusgroepen letterlijk getranscribeerd waren kreeg elke deelnemer een kopie ter goedkeuring voorgelegd. Dit gaf deelnemers het voordeel bepaalde zaken te schrappen die zij bij nader inzien niet wilden vertellen, of net zaken toe te voegen en te verduidelijken. Zij kregen zo het laatste woord over de data, vooraleer toestemming te geven tot het verwerken ervan. Dit droeg bij tot meer authenticiteit van de verkregen data. Concreet namen er vier diensten Begeleid wonen deel aan het onderzoek.

- De eerste dienst Begeleid Wonen (veertien interviews, één focusgroep en één levensverhaal): zeven participanten, waarvan zes begeleid(st)ers en één orthopedagoge, namen deel aan twee semi-gestructureerde interviews. Uiteindelijk namen acht participanten deel aan de focusgroep, die na de interviews voorviel. Er werd één levensverhaal gemaakt met een cliënt die door deze dienst begeleid werd. Iedere bijeenkomst duurde minimaal twee uur, waarbij er ruimte was om ook iets anders te doen dan werken aan dit levensverhaal.
- De tweede dienst Begeleid wonen (twee interviews, één focusgroep): één participant, een orthopedagoog, nam deel aan twee semi-gestructureerde interviews. Vier mensen namen deel aan de focusgroep.
- De derde dienst Begeleid wonen (twee interviews, één focusgroep): één participant, een orthopedagoge, nam deel aan twee semi-gestructureerde interviews. Vijf participanten namen deel aan de focusgroep.
- De vierde dienst Begeleid wonen (twee interviews, één focusgroep): één participant, een orthopedagoge, nam deel aan twee semi-gestructureerde interviews. Negen participanten namen deel aan de focusgroep.

In de maanden juni – juli 2012 werden de interviews geanalyseerd op grote thema's. Na het uitschrijven van de resultaten werd nagegaan of dit alsnog herkenbaar was voor de deelnemers.

De resultaten werden in de maanden augustus – september 2012, na het beëindigen van de masterproef, voorgesteld op de vier deelnemende diensten Begeleid Wonen in Vlaanderen. De persoonlijke uitkomst voor de persoon met wie ik een levensverhaal maakte, was in de eerste plaats dit levensverhaal zelf en de ervaringen die het met zich teweeg gebracht had. Dit wordt verder uitgebreid beschreven.

In 3.2.2 willen wij verdedigen waarom wij kiezen voor kwalitatief onderzoek. Hierbij zullen wij ingaan op de kwaliteitscriteria die gehanteerd werden in deze masterproef.

3.2.2. Een noodzakelijk engagement met de werkelijkheid

Er werd gekozen voor kwalitatief onderzoek om recht te doen aan de complexe werkelijkheid. Wij willen hier net zoals Pinnegar en Daynes (2007) niet pretenderen dat in alle situaties een allesomvattende tendens richting kwalitatief (en narratief) onderzoek dient gemaakt te worden. Clandinin en Connelly (2000, in Clandinin en Rosiek, 2007) geven hierbij aan dat kwantitatief onderzoek de invloed van contextfactoren wel erkent, maar die net wil minimaliseren. Kwalitatief onderzoek zal dan weer nagaan hoe mensen betekenis geven aan hun ervaringen binnen deze diverse contexten. Dit is ook hetgeen hier nagestreefd wordt. Maso en Smaling (2004) halen aan dat bij kwalitatief onderzoek de informatieverzameling open en flexibel dient te zijn, opdat er ruimte is voor onvoorziene en ongeplande gebeurtenissen. Een te sterke voorstructurering wordt vermeden. De analyse werkt immers ook met de alledaagse, natuurlijke taal, veeleer dan dat het getransformeerd wordt in kunstmatige, numerieke taal. Het is net de bedoeling om zo dicht mogelijk bij de sociale en persoonlijke werkelijkheid te blijven. Kwalitatief onderzoek is hier aangewezen, net omdat het moet bijdragen aan de verbetering van situaties die complex en veranderlijk zijn. We willen de betekeniswereld exploreren die achter deze sociale processen, interacties, houdingen, ervaringen en relaties ligt. Het is hier bovendien niet praktisch en al evenmin ethisch om kwantificerend te werk te gaan. Baarda et al. (2005) halen aan dat de dataverzameling dan ook zoveel mogelijk levensecht dient te zijn en binnen de context moet plaatsvinden.

Het is niet onze intentie hier eindeloos in te gaan op de tegenstellingen tussen kwantitatieve en kwalitatieve methoden. Beiden hebben hun sterktes en beperkingen. We mogen ons evenwel niet schuldig maken aan het opleggen van de regels van de ene onderzoeksbenadering aan de andere (Lesseliers, Van Hove en Vandevelde, 2009). Net dit gegeven is problematisch. Zeker wanneer de ene onderzoeksbenadering minder aangewezen is om recht te doen aan de werkelijkheid die men beter wil begrijpen. Pinnegar en Daynes (2007) wijzen er immers op dat de traditionele kwaliteitscriteria in kwantitatief onderzoek (zoals objectiviteit en generalisatie) niet per se recht doen aan wat in kwalitatief onderzoek nagestreefd wordt. De waarde van onderzoek is niet per se rechtevenredig met de mate waarin men er in slaagt veralgemeenbare resultaten voor te leggen. Wat dan immers voorvalt is een decontextualisering van de resultaten. Zoals aangehaald verschillen de verkregen "data" wezenlijk, maar dit brengt dus evenzeer een veranderde opvatting over de onderzoeksrelatie met zich mee. Dit betekent dat we dienen te bewegen van een neutrale relatie tussen onderzoeker en "het onderzochte", naar hoe we deze relatie tussen onderzoeker en subject dienen op te vatten. Zowel onderzoeker als participant dragen naast een verleden ook een wereldbeeld met hun mee. Objectiviteit, nochtans hoog aangeschreven in kwantitatief onderzoek, dreigt dan subjecten te verdingen. Billiet en Waege (2001) halen aan dat kwalitatief onderzoek het net moet hebben van de empathische rol en de open kijk van de onderzoeker, daar het belangrijk is het veld van binnenuit te begrijpen. Pinnegar en Daynes (2007) halen daarnaast aan dat we niet kunnen ontkennen dat wij eerder voor dit dan voor een ander onderzoeksthema gekozen hebben en dat wij ons hierbij hebben laten leiden door nieuwsgierigheid en passie. Men is hierdoor vaak niet enkel betrokken op het thema, maar ook verbonden met de ander. Maso en Smaling (2004) opperen dat kwalitatieve onderzoekers zich net als persoon dienen in te zetten om inzicht te krijgen in het leven van anderen. Zij zijn hun eigen instrument. De kunst bestaat er in te balanceren tussen betrokkenheid en distantie. Bij bepaalde vormen, hier in het bijzonder het levensverhaal, dient er een goede relatie aangeknoopt te worden met subject en dient die

ook onderhouden te worden. Om die reden was er in dit onderzoek tijd en ruimte voor het wederzijds kennismaken en het onderhouden van de relatie. Dit betekende soms het eigen wereld- en mensbeeld herzien. Clandinin en Rosiek (2007) benadrukken immers dat kritisch-emancipatorische beweegredenen die kwalitatief onderzoek kunnen sturen richting het streven naar een transformatie van de werkelijkheid, altijd het gevaar met zich meedragen om uiteindelijk toch het particuliere geweld aan te doen. Er is bijvoorbeeld altijd het gevaar dat we onszelf laten opjagen resultaten neer te pennen waarbij er weinig oog is voor de ander (Booth en Booth, 1996). Wij blijven attent voor de waarschuwing van Foucault dat in het recht doen aan de persoonlijke ervaringen, de mogelijkheid tot overheersing steeds kan binnensluipen. Dat geldt voor alle relaties, dus ook voor onderzoeksrelaties. Kwalitatief onderzoek dient dus evenzeer uitgedragen te worden als een veerkrachtig ontmoeten (ten Kate en Manschot, 1998). Daar wij een noodzakelijk engagement met de werkelijkheid wilden aangaan, streefden wij deze kwaliteitscriteria na:

3.2.2.1. De kwaliteitscriteria

Betrouwbaarheid betekent traditioneel zoveel als de mate waarin de resultaten onafhankelijk van het toeval tot stand zijn gekomen. In kwalitatief onderzoek, zoals aangehaald, wil men echter open staan voor onverwachte gebeurtenissen. Toch dient het ook bij kwalitatief onderzoek duidelijk te zijn waarop de onderzoeksconclusies gebaseerd zijn. Ze dienen controleerbaar en inzichtelijk te zijn. Het onderzoeksproces werd reeds beschreven in 3.2.1. De onderzoeker zelf is echter het belangrijkste instrument om betrouwbaarheid na te streven. **Validiteit** heeft te maken met de juistheid van de onderzoeksbevindingen. De vraag die gesteld wordt is of de onderzoeksbevindingen een goede weergave vormen van hetgeen zich in de praktijk afspeelt. Het is daarom beter om bij kwalitatief onderzoek over **geldigheid** te spreken. Hierna zullen we bespreken hoe we interne en externe geldigheid nastreven in dit onderzoek (Baarda et al., 2005):

- **Member-checking:** Er was niet enkel sprake van *peer-debriefing* (het voorleggen van de theorie en resultaten aan de promotor), maar ook de participanten zelf kregen de resultaten te zien, met de vraag of ze er zich in herkennen (*member-checking*) (Baarda et al., 2005). Het is evenwel belangrijk om te beseffen dat deze masterproef geschreven is voor een groter publiek dan de geraadpleegde Diensten Begeleid Wonen. Het is beter om *respondent validation* te zien als een proces dat fouten reduceert, dat mogelijke nieuwe informatie genereert en andere, betere interpretaties uitlokt (Mays en Pope, 2000). Zo werd binnen de mate van het mogelijke rekening gehouden met de feedback van de participanten. Om een divers publiek niet af te schrikken werd niet ingegaan op de vraag om een vergelijkende studie op te zetten.
- **Overdraagbaarheid:** Guba (1981, in Ghesquière en Staessens, 1999) benadrukt het belang van de overdraagbaarheid of transferwaarde (*transferability*), veeleer dan de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten. Bij het presenteren van de onderzoeksresultaten wordt de specificiteit van de context aan de hand van diverse, sprekende voorbeelden als het ware ontsluit, opdat deze resultaten ook overgedragen kunnen worden op situaties in gelijkaardige contexten. Net de contextgebondenheid van de resultaten wordt uitdrukkelijk belicht opdat er overeenkomsten gevonden kunnen worden in andere contexten. Bij het nastreven van deze transferwaarde, was er echter evenzeer oog voor het recht doen aan de participanten. **Participatieve waarde**, beschreven door Guba en Lincoln (1989, in Maso en Smaling, 2004) gaat na of alle

participanten in een onderzoek tot hun recht komen. Het gaat er niet enkel om de methodologische kwaliteit van het onderzoek te verhogen, maar ook het belang en de gelijkwaardigheid van betrokkenen te dienen. In dit onderzoek werd gestreefd naar *fairness, ontological authenticity en tactical authenticity*. *Fairness* betekent dat ieders kijk op het onderwerp even serieus besproken wordt. *Ontological authenticity* houdt in dat ieders bewuste ervaring van de wereld verbeterd wordt. *Tactical authenticity* is de mogelijkheid dat onderzoek leidt tot empowerment, door ze bijvoorbeeld als medeonderzoeker te erkennen. Ook al werd slechts één cliënt betrokken bij dit onderzoek, de meeste aandacht ging uit naar diens kijk om zijn inbreng niet te veronachtzamen. Het publiceren van het gehele levensverhaal bij de hierna besproken resultaten dient als een tegenwicht van de andere verkregen resultaten. Op het einde keken onderzoeker en participant terug op deze ervaring. Hij meende dat hij alles had kunnen vertellen. “*Niet het ene oor in en het andere oor uit. Niet enkel opschrijven en weg.*” (*Fairness*). Vervolgens haalde hij ook aan dat hij blij was heel wat zaken nog te weten en dat hij dit nu kan delen met anderen. Hij kan het nu tonen. Hij meent er iets aan te hebben en ook het delen van het levensverhaal met de begeleiding vindt hij heel belangrijk (*ontological en tactical authenticity*).

- **Triangulatie:** Er worden verschillende dataverzamelmethode gebruikt om dezelfde gegevens van de onderzoekseenheden te verzamelen. Wanneer de gegevens, verkregen uit deze verschillende methoden, in dezelfde richting wijzen (convergeren), dan zegt men dat er sprake is van “valide gegevens”. Het louter toepassen van triangulatie verhoogt niet zomaar de geldigheid. Het zijn indicaties omtrent welke dataverzamelmethode het beste passen bij welke onderzoeksvragen en hoe je die methoden het best kunt gebruiken. Alvorens die te belichten wensen wij nog even stil te staan bij de rol van de onderzoeker (Baarda et al., 2005).

3.2.2.2. Methodologisch relevant: de rol van de onderzoeker

Hunt (2010) gebruikt de term **active waiting** om de noodzaak aan te geven dat de onderzoeker balanceert tussen het onderzoeksproces afwerken en voldoende tijd voorbehouden om ieder aspect van het onderzoek tot zijn recht te laten komen. In het halen van persoonlijke deadlines mocht bijvoorbeeld niet te overhaast te werk gegaan worden. Ik diende mezelf tijd te gunnen om een beter begrip te krijgen van bepaalde gerelateerde concepten zoals burgerschap en kwaliteit van bestaan. Daarnaast diende de onderzoeksmethode doorheen het proces verfijnd worden. Dit betekende participanten op hun beurt de tijd gunnen hun praktijk- of persoonlijk verhaal te vertellen. Mays en Pope (2000) wijzen daarom op het belang van **reflexivity**, waarbij de onderzoeker gevoelig dient te worden voor de manieren waarop hij en het onderzoeksproces de verkregen data in een bepaalde richting gestuurd hebben. Dit betekent dat de onderzoeker dient stil te staan bij de eigen assumpties die een invloed uitoefenen op het onderzoek. Op voorhand werden mijn “professionele status”, interesses binnen het vakgebied en bezigheden die mij vormden als persoon gedeeld met de participanten. Dit had een minder formele inslag bij de persoon met wie ik een levensverhaal maakte. Er werd reeds aangehaald dat ik voor dit onderwerp en niet voor een ander gekozen heb. Het vertelt iets over mijn kritisch-emancipatorische beweegredenen (die reeds beschreven werden). In de probleemstelling werd reeds aangehaald dat ik blij het burgerschapspaaradigma onderschrijven (van Genep, 2012), maar wel streef naar een ethisch inhaalmanoeuvre (Reinders, 2000). Daarom werd empowerment

opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk (Foucault, 1998, 2001, 2011). Om het praktijkwetende gedurende de dataverzameling een centrale plaats toe te kennen, fungeerden deze inzichten slechts als richtinggevende concepten. Er werd beslist om het (volledig) uitschrijven van de literatuurstudie uit te stellen tot dit onderzoeksproces voorbij was. Hierdoor kon ik een zekere openheid bewaren en bewegen tussen theorie en praktijkwetende door op zoek te gaan naar nieuwe verbanden en verbindingen tussen theorie en praktijk. Met reflexiviteit doen we recht aan de dataverzameling, maar hoe doen we recht aan de ander? Rallis en Rossman (2010) wijzen er met de term **caring reflexivity** op dat steeds ethisch handelen dient nagestreefd te worden. Dit werpt voortdurend vragen op. Ethische vragen kennen een open einde, daar het zich verhouden tot ander een onvoorspelbaar karakter heeft. Betrouwbaarheid en validiteit hebben slechts betrekking op de onderzoeksconclusies, resultaten en handelwijzen. De rol van de onderzoeker, dus zijn streven naar objectiviteit wordt hierdoor verwaarloosd. Het accent ligt ook te veel op het vermijden van vertekeningen. De kwalitatieve onderzoeker dient net persoonlijk betrokken te zijn en zich inlaten met de te bestuderen werkelijkheid. Dialogische verhoudingen kunnen net bijdragen tot het object van het onderzoek, maar vallen niet onder wat traditioneel gedacht wordt bij validiteit. In iedere onderzoekssituatie dient de vraag gesteld te worden of er wel recht gedaan wordt aan wat nu onderzocht wordt. Die vraag dient door subjecten (onderzoekers en participanten) beantwoord te worden (Maso en Smaling, 2004). Twee voorbeelden uit het eigen onderzoek kunnen dit staven.

- Bij het maken van een levensverhaal diende er sprake te zijn van echtheid en vertrouwen. Gedachten uitwisselen en ethische overwegingen inbrengen maakten de persoon bewust van wat er diende verteld te worden en hoe hij dit wilde vertellen. Indien we objectiviteit te strikt opvatten kan dit dus authenticiteit van de onderzoeksresultaten paradoxaal in de weg staan. De onderzoeksvraag is immers: “(1) Welke betekenis kunnen persoonlijke narratieven voor de cliënt hebben en wat kunnen professionals hieruit leren?”.
- Bij de focusgroepmethode is de onderzoeker geen neutrale waarnemer, maar modereert hij deze discussie waarbij er aandacht is voor veiligheid, mogen verschillen van perspectief en het onderhouden van de dialoog.

Maso en Smaling (2004) menen dat **subjectiviteit** zo gezien net kan bijdragen aan het “objectiviteitsstreven”. Het hoeft geen bedreiging te zijn voor de betrouwbaarheid en validiteit. De eigen, vaak nog onbewuste vooroordelen gedurende het onderzoek dienen op het spel gezet te worden. Dit veronderstelt een sensitief afwisselen van toewijding en afstandelijkheid. Men dient niet enkel open van geest te zijn, maar ook openhartig. Daarnaast is zelfinzicht van belang. Deze subjectiviteit wordt bevorderd door intersubjectiviteit. Het betreft hier niet het afdwingen van een consensus tussen onderzoeker en participanten, maar veeleer **dialogische intersubjectiviteit**. Er dient sprake te zijn van wederzijds vertrouwen, respect, een zekere symmetrie. Men kan hier slechts naar streven (Maso en Smaling, 2004). Er werd in het eigen onderzoek gestreefd naar symmetrie in de onderzoeksrelatie door praktijkwetende hoog te waarderen. De onderzoeker stelde zich in de focusgroepen en interviews op als een “onwetende meester” (Foucault, 2011), maar evenzeer als “een nieuwsgierige leerling” (Freire, 1972) van de participanten. Dit werd mogelijk gemaakt doordat voorgaande stage-ervaringen wel aansloten, maar niet samenvielen met de praktijk van Begeleid Wonen. Daarnaast kon het schrijven van een levensverhaal niet tot een goed einde gebracht worden indien de ervaringsdeskundigheid van de persoon niet erkend werd.

Deze zaken mogen dan wel op zich geen methodologische criteria zijn, ze helpen wel de kwaliteit van het onderzoek verhogen en zijn daarom methodologisch relevant (Guba en Lincoln, 1989, in Maso en Smaling, 2004).

In 3.2.3 wordt the life story interview (Atkinson, 1998, 2007) als middel voorgesteld om een levensverhaal te schrijven dat recht doet aan wat de ander heeft willen vertellen. In 3.2.4 wordt de keuze voor het semi-gestructureerde interview en de focusgroepmethode uit de doeken gedaan. 3.2.5 beschrijft ten slotte hoe deze kwalitatieve gegevens verwerkt en geanalyseerd zijn geweest.

3.2.3. Het levensverhaal en the life story interview

Rappaport (1995) meent dat een narratieve benadering de spanningsvelden kan blootleggen omdat zij onderbelichte wetenswaardigheden in beeld brengt. Narratieven zijn bronnen die ons toelaten vragen te stellen over wie bepaalt wat wel en niet “gepubliceerd” wordt, welke verhalen waar zijn en welke niet. Carlson (2009) haalt hierbij aan dat wie zich de rol van expert toe-eigent, dient bewust te worden van welke wetenswaardigheden in het licht gesteld worden en wie mag gelden als autoriteit. Kittay (2009) beseft dat concepten amper halve waarheden veruiterlijken wanneer slechts een selectief publiek er zich kan over uitspreken. Weeks, Shane, MacDonald, Hart en Smith (2006) streven er daarom naar te leren van de experts. Zij erkennen dat personen met een verstandelijke beperking de experts zijn over de zaken die er toe doen in hun leven. Dit behelst ook de manier waarop zij ondersteund willen worden.

Owens (2007) meent dat narratieven een licht kunnen werpen op verhalen die anders nooit onder onze aandacht zouden komen. We dienen hierbij te beseffen dat we uitgenodigd worden in de persoonlijke sfeer. Volgens Nierse en Abma (2011) is het levensverhaal beter in staat dan een formeel interview om subjectieve wetenswaardigheden te laten bovendien. De traditionele vragenlijst dient verlaten te worden. Daarom werd er voor gekozen om bij het schrijven van het levensverhaal gebruik te maken van een atypisch interview, namelijk **the life story interview (Atkinson, 1998, 2007)**. The life story interview (Atkinson, 1998, 2007) slaat de brug tussen de persoonlijke ervaringen en het levensverhaal, geheel verteld in de woorden van de persoon zelf. Het subjectieve perspectief van de participant, die zijn werkelijkheid constitueert, vertelt ons waar naar te kijken in onderzoek. Het resultaat is dan een *first-person narrative*, waarbij de onderzoeker zijn invloed op de tekst zoveel mogelijk tracht te beperken. Het resultaat van deze samenwerking is veelal een kort levensverhaal waarbij de onderzoeker de ander gidst in het vertellen van zijn verhaal. Het start als een interview dat wordt opgenomen, waarna het wordt getranscribeerd en het levensverhaal, in de woorden van de verteller, ontstaat. De achterliggende reden om het in de woorden van de verteller te vertellen, is dat het toelaat het unieke perspectief en ervaringen van de persoon centraal te stellen. Het voordeel is dat de tekst op zich staat en daardoor toelaat er eender welk theoretisch perspectief of onderzoeksvraag op toe te passen (Atkinson, 2007). Om die reden werd er gekozen voor een eerste algemene, brede onderzoeksvraag: “(1) Welke betekenis kunnen persoonlijke narratieven voor de cliënt hebben en wat kunnen professionals hieruit leren?”. De noodzaak om specifieke onderzoeksvragen na te streven, strookt immers niet met de opzet van the life story interview, in die zin dat het er geen essentieel en inherent deel van uitmaakt. Het verhaal

zelf, in zijn a-theoretische vorm, is hetgeen wordt nagestreefd. Het kan immers niet ontkend worden dat mensen hun verhaal niet vertellen op basis van een vooraf bepaalde theorie, maar door betekenis te geven aan de eigen levenservaringen. De enige vragen die de interviews “sturen”, zijn die vragen die helpen het verhaald verteld te krijgen. Dit levensverhaal is dus een pretheoretische tekst. Waar in de eerste fase de onderzoeker de participant ondersteunt om de betekenis van de ervaringen in een verhaal vorm te geven, zal hij hierna de focus leggen op de thema’s die inherent met het verhaal verweven zijn (Atkinson, 2007). Het theoretische kader, waarin nagegaan wordt hoe we empowerment kunnen opvatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk, wordt om die reden nadien betrokken op het verhaal. De onderzoeksvraag die hierbij hoort wordt daarom pas beantwoord in de discussie. Het is hierbij belangrijk om na te gaan hoe mensen zichzelf zien en hoe zij willen dat anderen hen zien. Het omvat niet enkel feiten, maar ook fictie en wenselijkheden. Toch overstijgt het dit ook. Het levensverhaal rechtvaardigt immers wat mensen van hun leven hebben gemaakt (Atkinson, 1998).

The life story interview kan dus wetenschappelijk benaderd worden, maar wordt bovenal als een kunst uitgedragen. Ondanks dat een zekere structuur voorhanden kan zijn, is het uitdrukkelijk de bedoeling om participatie uit te lokken door flexibel in te spelen op de verhaallijnen die zich aftekenen. Een zekere set vragen kan de voorkeur genieten, maar dient slechts ter ondersteuning om de persoon zijn verhaal te vertellen op de manier dat hij dat wil. Er wordt gebruik gemaakt van een bandopnemer omdat dit een aangewezen manier is om het verhaal vorm te laten krijgen, zeker wanneer de persoon het niet gewoon is om te schrijven. Het transcript wordt na het interview persoonlijk afgegeven en dient als een eerste kladversie. Samen met de persoon werd nagegaan of hetgeen hij verteld had ook werkelijk strookte met wat hij wilde vertellen aan anderen. Dit leidde tot aanvullingen, nuanceringen, anekdotes die toelieten het verhaal te vertellen zoals hij dit wilde. Het was dus ook een manier om het interview verder uit te diepen (Atkinson, 1998). Bij aanvang werden de voordelen en mogelijke uitkomsten aangegeven van het schrijven van een eigen levensverhaal. Zo helpt het levensverhaal betekenis te geven aan iemand zijn leven omdat het deze persoon in staat stelt herinneringen en ervaringen vast te leggen. Het draagt op die manier niet enkel bij tot zelfinzicht, maar ook tot een beter zelfbeeld en meer zelfwaarde. De persoon krijgt de kans om bepaalde beslissingen te rechtvaardigen en te plaatsen in een groter geheel. Het kan ook helpen mensen dichter bijeen te brengen, daar het levensverhaal de kracht heeft aan te tonen dat mensen meer met elkaar delen dan aanvankelijk wordt gedacht. Hierdoor verschijnen mensen in een ander daglicht. Het kan als startpunt dienen om bepaalde zaken te veranderen in het eigen leven. Het biedt de persoon inzicht in hoe het verhaal kan eindigen (Atkinson, 1998, 2007).

Het levensverhaal omvat drie essentiële stappen (Atkinson, 1998, 2007).

- Het plannen van het interview: De persoon heeft het recht om op voorhand te weten wat de bedoeling is. Bij het afnemen van de interviews werd altijd eerst toestemming gevraagd. Daarnaast diende de persoon ook de kans te krijgen om zich te kunnen voorbereiden op de gesprekken. Enkele brede vragen werden ter voorbereiding gegeven om hem te helpen nadenken over hoe hij zijn verhaal wilde vertellen. Zo wist hij waar hij het verhaal wilde beginnen. Nadien werden deze vragen niet meer aangehaald (Atkinson, 1998).
- Het eigenlijke interview: Het levensverhaal kreeg vorm door de dialoog aan te gaan, veeleer dan vooraf bepaalde vragen te stellen. Er werden wel vragen achter de hand

gehouden om een andere topic te sprake te brengen, maar dit viel uiteindelijk niet voor. De persoon werd vooral gevolgd in zijn verhaal. De essentie die wordt nagestreefd is de betekenis te achterhalen van iedere gebeurtenis. Als onderzoeker dien je aan te voelen wanneer het tijd is om een ander thema te verkennen of net dieper in te gaan op een bepaalde gebeurtenis. Wanneer alles verteld was, werd teruggeblikt op deze bijeenkomst. Ook werd er nagegaan waarover de volgende keer kon gepraat worden. Dit bood voorspelbaarheid en deed een sfeer van vertrouwen ontstaan. Er was daarnaast altijd nog wat tijd voor en na het interview om bij te praten. Nadien werd gevraagd of de persoon alles had kunnen vertellen zoals hij het had willen vertellen. Na iedere bijeenkomst werd benadrukt dat het delen van zijn verhaal iets kostbaars was. Door de interviews meteen te transcriberen werd dit nogmaals geaccentueerd. De persoon werd bedankt voor zijn inbreng (Atkinson, 1998, 2007).

- Het transcriberen en de interpretatie van het interview/levensverhaal: Dit omhelst het weglaten van de invloed van de onderzoeker (door zijn vragen, opmerkingen uit te gommen), de woorden van de persoon te laten spreken en hem de kans te geven na te gaan of het vertelde het verhaal is dat hij wilde vertellen. Hierna ontstaat het levensverhaal zoals de persoon in gedachten had. In principe kan het verhaal op zichzelf staan. De bekomen informatie is veelal zelfs meer dan wat gebruikt zal worden en dus een voorbeeld van goede praktijk (Atkinson, 1998, 2007). Alvorens over te gaan tot de eigen interpretatie van het levensverhaal is het belangrijk te polsen bij de persoon wat het levensverhaal te weeg bracht. Het is dan de taak van de onderzoeker om de persoon te ondersteunen en te reflecteren over het proces en de uitkomst. De volgende stap die de onderzoeker dient te beantwoorden is waarheen het verhaal leidt, wat de betekenis ervan is, hoe hij het zal “lezen” (Atkinson, 1998). Dit wordt beantwoord in de discussie.

3.2.3.1. Ethische overwegingen bij het vertellen van een levensverhaal

Het is naïef te veronderstellen dat het bekomen van één informed consent en het uitgommen van de namen en plaatsen voldoende is om verantwoord onderzoek uit te voeren. Men kan niet enkel steunen op dit expliciete contract, maar dient ook vertrouwen op te bouwen met de participant door middel van de relatie tussen beiden. De echtheid van de onderzoeker blijkt niet uit de informed consent, maar leest de persoon af aan de subtiele signalen van de onderzoeker. Dit is het zogenaamde impliciete contract (Josselson, 2007). Toch oppert hij dat het echter best is te werken met twee informed consents. Bij de eerste informed consent stemt de persoon in om deel te nemen. Bij de tweede informed consent verklaart de participant hoe de verzamelde gegevens verder gebruikt zullen worden. Mensen mogen dan wel toestemming geven om deel te nemen aan onderzoek, maar kunnen onmogelijk instemmen met iets dat nog dient voor te vallen. Naast goed luisteren, niet veroordelen en invoelen, werd verwoord wat er zal gedaan worden met het levensverhaal. Hierbij werd anonimiteit nagestreefd. Josselson meent wel dat de hele studie niet per se op voorhand dient uit de doeken gedaan te worden. De onderzoeker dient de studie aan de participant te vertellen op een manier die het vertellen van het eigen verhaal mogelijk maakt. Dit is niet onethisch, wel dient het zo dicht mogelijk bij de intenties te liggen die de onderzoeker heeft. Ook dient de onderzoeker transparant te zijn omtrent wat zijn belangen zijn. Dat hij geïnteresseerd is in een meer specifiek aspect dan in de aanvankelijke verklaring werd gegeven is daarom niet per se problematisch. Op het einde werd wel geduïd dat het levensverhaal geïnterpreteerd zal worden door de onderzoeker, opdat de participant achteraf

niet volkomen verrast is. Om die reden wordt er ook een onderscheid gemaakt tussen het levensverhaal dat op zichzelf kan staan bij de resultaten en de interpretatie van dit levensverhaal in de discussie (Josselson, 2007). Smythe en Murray (2000, in Josselson, 2007) menen immers dat het de taak van de onderzoeker is om de betekenis van het levensverhaal te verbinden met het theoretische raamwerk, wat onderscheiden is van het individu zijn specifieke interesse in het eigen levensverhaal. Waar de taak van de onderzoeker bij het vertellen van het levensverhaal lag in het verduidelijken en op zoek gaan naar de persoonlijke betekenis van de ervaringen, gaat het er bij de interpretatie om de conceptuele implicaties na te gaan.

Er komt dus heel wat meer bij kijken dan “data verzamelen”. Josselson (2007) meent dat mensen niet op voorhand gewaarschuwd dienen te worden over de mogelijkheid dat het levensverhaal hen overstuurt kan maken. Het doet volgens hem onrecht aan de persoon door dit op voorhand aan te halen. Mijn uitdaging lag er inderdaad in om het evenwicht te bewaren tussen empathisch luisteren en weten wanneer een andere topic aangehaald dient te worden.

3.2.4. Het semi-gestructureerde interview en de focusgroepmethode

Het is zinvol om interviews met groepsdiscussies te combineren. Zij hebben immers een onderscheiden karakter. Interviews vinden plaats in een persoonlijke context, waardoor bepaalde topics meer in de diepte verkend kunnen worden. Zo verwerft men inzicht in de complexiteit van bepaalde problemen en hoe hiermee omgegaan wordt. Gezien de diverse “populatie” is het semi-gestructureerde interview dus aangewezen om persoonlijke accenten te verkennen. Focusgroepen genereren eerder discussie en laten toe aanverwante, relevante problemen aan te kaarten. Er wordt in groep gereflecteerd over een bepaald thema, waardoor heel wat conceptuele verheldering bereikt wordt (Ritchie, 2003).

Ten eerste werd de keuze gemaakt voor **het semi-gestructureerde interview**. Er wordt bij dit halfgestructureerde interview gewerkt met een topiclijst. De onderwerpen (topics) liggen op voorhand vast. De juiste vraag- en antwoordformulering kan niet op voorhand bepaald worden. Hierbij wordt telkens een volgende topic aangebracht in een logische volgorde, maar hier kan van afgeweken worden rekening houdend met het verloop van het interview. De gelijkenis met een gewoon gesprek is de (zekere) ongestructureerdheid. Er worden vragen gesteld en antwoorden gegeven in eigen bewoording. Er is hierbij respect voor de gegeven antwoorden. Het interview verschilt echter ook van een gewoon gesprek, daar er sprake is van een vooraf bepaalde onderzoeksvraag. Ook is er een duidelijke rolverdeling. De interviewer stelt de vragen, waar de respondent antwoordt (Billiet en Waege, 2001). Het was evenwel mijn vaststelling dat eenrichtingsverkeer dient voorkomen te worden. De participant dient de kans te krijgen om vragen te stellen wanneer er sprake is van onduidelijkheid. Bepaalde vragen werden evenwel pas op het einde van de twee interviews beantwoord, om vertekende resultaten tegen te gaan. De vragenlijst werd voorgelegd aan twee personen (die niet deelnamen aan dit onderzoek): mijn promotor en de coördinator van de Dienst Begeleid Wonen waarin iedereen deelnam aan het onderzoek. Zo werd de relevantie van het onderzoek voor theorie en praktijk getoetst. Er was daarnaast oog voor de aandachtspunten die Billiet en Waege (2001) opsommen:

- Het gaat om de mening van de respondent, niet om die van de interviewer. Toch dient de onderzoeker de controle over het gesprek te behouden, in die zin dat hij moet kunnen

beslissen of er verder ingegaan wordt op deze topics dan wel een andere verkend moet worden. Enerzijds werd er daarom op gelet dat er niet te veel zijpaden bewandeld werden. Toch is het achteraf de vaststelling dat dit (vaak onbewust) voorvalt. Anderzijds was er een voortdurende waakzaamheid voor het stellen van sturende vragen. Soms waren bepaalde vragen onduidelijk geformuleerd. Op aangeven van de deelnemers (door op het einde te peilen naar deze ervaring), werd de vragenlijst aangepast. Soms kwam er even geen antwoord op een vraag. Stiltes werden beschouwd als reflectiemomenten.

- Er was oog voor de emoties van de ander. Rustmomenten werden ingelast, wanneer dit nodig leek. Stiltes werden dan ook gerespecteerd. Daarnaast werd er gevraagd naar feiten en gevoelens. Anderzijds was er ook een zeker tempo in het interview, waarbij de tijd in het oog gehouden werd. Het interview vond plaats in een niet-storende omgeving. Ik stond er ook steeds voor open om na het interview off the record te praten.
- Ten slotte is het inderdaad waar dat interviewen een zoeken al doende is.

Zoals Baarda et al. (2005) opmerken, werd inderdaad met brede introductievragen gestart. De participanten kregen allen enkele vragen ter voorbereiding. Dit deed ik om hen vertrouwd te maken met de topics. Meestal waren dit meer algemene vragen of net persoonlijke vragen. Baarda et al. (2005) merken daarnaast op dat de doorvragen meestal niet vastliggen. Het belang van doorvragen was geen overbodige luxe, zeker wanneer bepaalde zaken onduidelijk waren. Tijdens de interviews werden bepaalde abstracte bewoordingen ook herhaald, teneinde zowel naar de feiten als de beleving ervan te vragen. Deelnemers werden vervolgens ook aangezet om concrete voorbeelden te geven uit de eigen praktijk om de herkenbaarheid te verhogen.

Ten tweede werd de keuze gemaakt voor **de focusgroepmethode**. Finch en Lewis (2003) halen aan hoe de focusgroep verschilt van het semi-gestructureerde interview:

The Group context of focus groups creates a process which is in some important respect very different from an in-depth interview. Data are generated by interaction between group participants. Participants present their own views and experience, but they also hear from other people. They listen, reflect on what is said, and in the light of this consider their own standpoint further. Additional material is thus triggered in response to what they hear. Participants ask questions of each other, seek clarification, comment on what they have heard and prompt others to reveal more. As the discussion progresses (backwards and forwards, round and round the group), individual response becomes sharpened and refined, and moves to a deeper and more considered level. (Finch en Lewis, 2003, p. 171)

Krueger en Casey (2009) halen aan dat minimum drie focusgroepen nodig zijn om verschillen en overeenkomsten tussen de data te vinden. Na vier focusgroepen bleek theoretische saturatie bereikt te zijn. Hierbij dienden we rekening te houden met de volgende zaken (Krueger en Casey, 2009):

- Het aantal deelnemers aan een focusgroep kan variëren van vier tot twaalf deelnemers. De groep dient immers klein genoeg te zijn om iedereen de kans te bieden inzichten te delen, maar groot genoeg om vele perspectieven op het thema toe te laten.

- Aan het begin van iedere focusgroep werd de meerwaarde om deel te nemen aangegeven. Op het einde van iedere focusgroep was er ruimte voor afsluitende vragen die een reality check toelieten.
- De focusgroepen vonden na de interviews plaats om de verkregen data te helpen interpreteren en om aanbevelingen voor verder onderzoek en de praktijk te formuleren.

3.2.5. Verwerking en analyse van de kwalitatieve gegevens

De interviews werden letterlijk (zoals ze opgenomen waren) uitgetypt in het tekstverwerkingsprogramma Word (stap I). Het gegevensvoorbereidingsproces bestond voornamelijk uit het reduceren van de data door de niet relevante tekst voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen te schrappen. De relevante tekst werd opgeslagen in een ander bestand (stap II). Vervolgens werd gekozen voor een analyse op themaniveau. Dit werd mogelijk gemaakt door de relevante tekst op te splitsen in fragmenten die informatie gaven over één onderwerp. Het werd niet als problematisch ervaren dat bepaalde fragmenten elkaar overlaptten (stap III) (Baarda et al., 2005).

De eerste analysestap bestond er in de kwalitatieve gegevens te labelen. Dit is het voorzien van een naam en/of omschrijving van de tekstfragmenten die verkregen werden in de derde stap van de verwerking van de data. Bepaalde fragmenten kregen meer dan één label, gezien de overlappingsen tussen bepaalde fragmenten. Met dit labelingsproces werd doorgedaan tot er zich geen nieuwe labels meer aandienen. In de tweede analysestap, het ordenen van de labels waarbij gezocht werd naar verbanden, vormden de onderzoeksdoelstellingen en onderzoeksvragen het uitgangspunt. Er werd dus gestreefd naar een bepaalde structuur. Dit werd niet via een computerprogramma uitgevoerd, maar handmatig nagegaan. Het indelen van de labels was inderdaad een iteratief proces. In de derde fase werd gestreefd naar een structuur in het totaal, waarbij labels ingedeeld werden volgens onderlinge verwantschap. Er werd met andere woorden op zoek gegaan naar thema's. De labels waren dus de dimensies van de thema's. Hierna werd omschreven wat de kernlabels precies omarmden. Ten slotte werd gestreefd naar intersubjectiviteit, door de in 3.2.2 aangehaalde kwaliteitscriteria na te leven (Baarda et al., 2005).

De uitgetypte interviews en focusgroepen, de topiclijsten (met bijhorende vragen en stellingen) van de semi-gestructureerde interviews en focusgroepen en de labels zijn niet raad te plegen in bijlage. De topiclijsten en verwerking van de informatie kunnen, indien nodig, opgevraagd worden bij de onderzoeker.

4. Resultaten:

4.1. Onderzoeksvraag (1):

Hierna wordt onderzoeksvraag (1) beantwoord:

Welke betekenis kunnen persoonlijke narratieven voor de cliënt hebben en wat kunnen professionals hieruit leren?

4.1.1. Duiding:

Er werd een persoonlijk levensverhaal geschreven met Peter (fictieve naam), een man met een niet-aangeboren hersenletsel, die ondersteund wordt door een Dienst Begeleid Wonen in Vlaanderen. Daarnaast werd aan de begeleid(st)ers en orthopedagogen gevraagd wat de betekenis kan zijn van het levensverhaal in het begeleiden van de cliënt. Deze resultaten worden (kort) na het levensverhaal beschreven. Gezien de algemene en open vraagstelling hebben de resultaten die verkregen werden via de begeleid(st)ers en orthopedagogen een verkennend karakter. Ze kunnen gelezen worden als een inleiding op de twee volgende onderzoeksvragen. Ze weergeven een professionele kijk op het levensverhaal van cliënten. We formuleerden reeds de achterliggende reden om het levensverhaal op zich als een antwoord op de onderzoeksvraag te beschouwen. Het levensverhaal, in zijn a-theoretische vorm, verschijnt als een pretheoretische tekst. Mensen vertellen hun verhaal niet op basis van een theorie, maar door betekenis te geven aan de eigen levenservaringen. De specifieke onderzoeksvraag wordt om die reden pas geïntroduceerd in de discussie. Het levensverhaal kan evenzeer op zichzelf staan (Atkinson, 2007). In hun boek *“Ouders met een verstandelijke beperking.”* geven Smet en Van Hove (2009) een aanzet om derde generatie onderzoeksprojecten na te streven. Zij stellen de persoon zelf centraal en gaan hierbij op zoek naar diens beleving op bepaalde thema's. Het gaat er hem om de veerkracht van de persoon te zien en begrijpen. Zo kan men lezen welk leven mensen “moeten” leiden. Dit is een belangrijke meerwaarde voor een masterproef die handelt over empowerment.

Het verhaal werd dus verteld zoals de persoon dit zelf wenste te vertellen. Aan inhoud werd niet ingeboet. We dienden evenwel de privacy te respecteren (Atkinson, 1998, 2007). Uitdrukkingen van Peter werden niet veranderd. Wij kozen er wel voor plaatsnamen (behalve Lourdes) te vervangen door een willekeurige hoofdletter en alle namen van aangehaalde personen fictief te maken. Andere herkenbare plaatsen werden, evenals merken vervangen door een 'xxx'. Datums werden vaak ook vervangen door 'xxx'. Waar mogelijk werden namen van organisaties vervangen door een algemene term zoals bijvoorbeeld Begeleid Wonen. Zo kon Peter, met zijn hoogstpersoonlijke verhaal op de voorgrond treden. Hij kon zijn stem laten horen. Hierdoor klopt het evenwel dat hij in een kwetsbare positie geplaatst wordt. Daar de interpretatie aan de lezer overgelaten wordt (Smet en Van Hove, 2009), hopen wij dat de lezer ook zelf het parrèsiasische spel wil spelen (Foucault, 2001, 2011).

Hieronder, in 4.1.2, leest u het levensverhaal van Peter (fictieve naam).

4.1.2. Het levensverhaal van Peter: De klok tikt verder...

Ik heb twee soorten levens gehad. Mijn leven voor mijn ongeluk en na mijn ongeluk. We gaan beginnen met mijn kindertijd. Dan denk je daar niet aan, aan zo'n dingen. Ik beleefde toen veel plezierige dingen.

Mijn kindertijd en jeugd: sloeberverhalen

Ik ben geboren op xxx, te A. . Ik was het xde kind in de rij. Nadien woonde ik in B. . Mijn babytijd en kleutertijd herinner ik me niet. Mijn vroegste herinnering is van toen ik zes jaar was. We woonden aan een bos. Zij die wat ouder waren hadden *een clubke* gemaakt. De grote jongens kropen allen in een boom en zeiden dat ik er ook moest in kruipen. "*Als je er niet durft in kruipen, ben je niet in de club.*" En dan moest ik er uitspringen hé! Ik moest dat ook doen. En wat deed Peter? Hij deed wat ze vroegen. En wat gebeurde er? Peter sprong er uit en hij viel op zijn arm. Mijn arm was gebroken. Ik mocht het van die jongens aan niemand vertellen! Maar mijn arm deed pijn... Mijn moeder is het zeer vlug te weten gekomen. Maar het was allemaal geestig!

Toen ik iets ouder was, heb ik na lang te zagen uiteindelijk een skateboard gekregen. Mijn moeder was er niet zo voor te vinden. Alles dat wieltjes had, was ze niet voor te vinden. Ze kende me te goed. Het was een groot skateboard. Ik en mijn maat aten ook graag eens een crèmekake. Plotseling hoorden we dat de crèmekake er was! Toen ik aan de crèmekake stond met mijn skateboard, keek ik er niet meer naar! Wat deed ik toch, Peter? Ik keek enkel meer naar de crèmekake en mijn ijsje. Je kan al denken waar ik het gezet had. Ik was toen gewoon mijn bolleke crème aan het eten. De crèmekake reed vooruit en wat gebeurde er toen, denk je? Ik had plots twee skateboards! Ik had het voor het wiel van de crèmekake gelegd! Met al mijn domme toeren, maar het zijn allemaal geestige momenten!

Ik wilde mij amuseren en ook werken! Maar ik moest naar school. Ik ging niet graag naar school. Ik was geen goede student, zouden ze zeggen. Ik zat in het lager in het BLO, hier in B. . Toen ik mijn plechtige communie heb gedaan, ging ik eerst naar de vakschool. Ik moest echter al gauw naar het bijzonder beroepsonderwijs in A. . Dat kon je niet doen in B. . In het lager dacht ik nog niet aan werken, enkel aan plezier hebben. Toen ik naar het middelbaar ging, begonnen ze te spreken over naar school gaan tot je achttien jaar. Ik ging er echter niet mijn beroep van maken om er te blijven. Toen ik veertien jaar was, probeerde ik te stoppen met naar school te gaan. Indien ik op schoolbanken was blijven zitten, ging ik tot mijn achttien naar school moeten gaan. In plaats van gewoon op school te zitten, wat deed Peter? In de namiddag ging ik werk gaan zoeken of eens naar de meisjesschool gaan kijken. Ik vond dat toffer. Maar het was nog een meisjesschool waar de directrice een zuster was. Zij vond dat niet zo leuk. We gingen met ons tweeën, om op dat muurtje daar te zitten. Op een dag zaten we terug op dat muurtje. De zuster had ons weer opgemerkt. Ze vond dat niet normaal en belde de politie. Mijn vriend had gezien dat ze in aankomst waren. Maar hij had niets gezegd! Hij was plotseling weg, in de andere richting. Ik zag hem niet meer en dacht dat ik dan ook maar beter weg kon gaan. Maar Peter was natuurlijk een beetje te laat... De politie vroeg me wat ik daar deed en waarom ik niet op school was. Ik stak dan maar mijn schouders op. "*School, wat is dat?*" Ik wilde op mijn fiets kruipen, maar dat ging niet meer. Ze vroegen: "*Is je mama thuis?*". Mijn moeder was net die dag op reis. "*En is je vader thuis?*" Mijn vader was mijn nonkel gaan bezoeken in het ziekenhuis. Wat gingen we

doen met de politie? We gingen naar mijn vader in het ziekenhuis. Aan de linkerarm een politieagent, aan de rechterarm een politieagent, dwars door het ziekenhuis, slechter of een misdadiger. Tegen een jongen van veertien jaar... Ja, ik kon weinig daartegen doen hé. Ze waren sterk! Mijn vader was geschrokken. Maar ja... Als hij het allemaal hoorde, was hij niet tevreden. Peter trok er zich niet veel van aan. Een week later ging hij toch weer werk zoeken. Maar ik mocht niet werken van mijn moeder. Ze had liever dat ik naar school ging gaan tot mijn achttien jaar. Ik moest verder leren. Maar ik had werk gevonden en blijven op school ging toch niets helpen. Ik zei dan tegen mijn moeder: *"Ik mag maandag beginnen."* Het was helemaal niet wel. Mijn zussen zeiden echter hetzelfde: *"Hij moet van jou naar school, maar hij gaat toch niet."* Het gebeurde dat ik al 's middags terugkeerde naar huis, om werk te zoeken. Als je een paar keer door school opgebeld wordt en Peter is nergens te bespeuren... Dan heeft mijn moeder er zich bij neergelegd. Voor mijn vader was het goed. Ik ben blij dat ik dat ik dat gedaan heb, ik weet nu wat werken is.

Net voor ik ging werken, heb ik nog een tattoo gezet. Ik heb zelf een vredesteken gezet. Ik ben niet voor geweld, maar voor de vrede. Want als je nu naar de televisie kijkt, bijvoorbeeld naar het nieuws of naar een film. Het is altijd over moorden en geweld, elkaar doden. Ik versta niet dat, dat allemaal moet gebeuren. Mensen zijn voor mij mensen. Zwart of wit, we zijn allemaal gelijk. De anderen zetten de naam van hun lief er bij, maar ja, ik dacht bij mezelf: *"Ik zou dat er opzetten en een kwartier later zou ze weg zijn."* Vrede is altijd belangrijk! Dat is mijn boodschap!

Ik ben veertien jaar, nu begint het leven echt!

Toen ik dan veertien jaar was, wist ik eindelijk wat werken was. Ik wilde daar niet meer gewoon zitten op school. Ik ben blij dat ik dat gedaan heb, gaan werken in de weverij. Nu weet ik wat werken is. Ik weet dat ik dat niet meer zou kunnen. Na mijn ongeluk weet ik dat het niet meer voor mij zou zijn. Eerst vond ik dat spijtig, maar na een tijdje begrijp je dat. Ik moest bobijnen opzetten. Je moest maken dat wanneer de bobijnen bijna af waren, er nieuwe waren. Je moest maken dat je vlug genoeg was. Je moest niet staan rond kijken of zomaar een babbelke slaan. Of de wever ging niet tevreden zijn. Anders liep de draad af en zat er een gaatje in het tapijt. De wever zou anders moeten een draadje er tussen steken, dubbel werk doen. Ik had een goede band met de schrijvers en de baas daar. De mensen van het bureau. Ik ben ze zeer dankbaar. Maar ik vind het spijtig van de andere werknemers dat ze gekomen zijn toen ik sliep. Ze zijn gekomen wanneer ik in coma lag, toen het erg was. Dat ik het nooit geweten heb. De baas en de schrijver heb ik wel nog veel gezien. Met hen kon ik nadien nog praten. Ze waren een steun voor mij. Mijn baas kwam ieder jaar Nieuwjaar vieren. De schrijver is nu met pensioen, maar komt nog soms langs. Ik ben dankbaar dat ik er twee jaar ben geweest.

In die periode, na mijn werk, trainde ik mijn hond voor de competitie gehoorzaamheid. Ik heb met mijn hond, Lana heette ze, gewonnen! Ze was een Mechelse herder. Wanneer ik terug thuis was, ging ik naar het pleintje, naast het bos. Daar deed ik oefeningen met Lana. Ze heeft het clubkampioenschap van B. gewonnen, mijn Lana. Ze was juist goed op weg in de kampioenschappen, toen ik mijn ongeval had. Het was het laatste jaar... Ze was een slimme hond. Ze luisterde altijd en ze deed alles dat ik haar vroeg. Bijvoorbeeld wanneer ik een stuk vlees legde voor haar neus, mocht ze er niet aankomen. Ik ging twee minuten weg om haar te testen, maar ze bleef daar gewoon liggen! Ze kwam er niet aan. Ik heb met haar

veel wedstrijden gespeeld, telkens de zaterdag of zondagochtend. De training was altijd de dinsdag of de donderdag. De andere dagen trainde ik op mijn eentje met haar. Ik deed dat niet drie uur. Er was nog een wandeling bij en ik speelde er ook mee. Het moest ook nog leuk zijn voor de hond. Dat was geestig. We deden het allebei graag! Mijn vader deed het ook graag, hij zorgde er voor overdag.

Ik ben blij dat ik nog al die leuke dingen weet, dat ik dat allemaal niet vergeten ben. Ik ben blij voor alles dat ik heb gehad. Dat ik heb mogen werken, mijn hond trainen, er mee spelen. Ik ben blij dat ik dat allemaal nog weet en heb mogen meemaken! Ik weet mijn leven nog! Dat was (jaartal). Als ik daar soms eens aan denk, wanneer ik wil slapen, kan dat wel eens pijn doen. Maar dat is al veel verbeterd.

Wat gebeurde er met Peter op de bromfiets?

Toen ik zestien jaar oud was, wilde ik zoals alle jongens van mijn leeftijd graag met een bromfiets rijden. Ik mocht eerst geen bromfiets van mijn ouders hebben. Mijn zussen en mijn broer reden echter ook met een bromfiets. Iedereen zei dat ik beter nog wat zou wachten, tot ik met een auto kon rijden. Mijn oudere vriend had ook een bromfiets. En in het weekend daar achteraan fietsen was niet zo plezant. Ik kon met zo'n bromfiets ook vlugger op mijn werk geraken. Na een tijdje zagen kreeg ik een xxx. Na twee keer proberen haalde ik trots mijn rijbewijs. Mijn geluk was van korte duur. In (maand en jaartal) had ik mijn brommer, tot die (dag ongeluk), in het weekend. Een zondagavond. We waren in D. geweest en vertrokken terug naar huis. Ik geloofde eerst niet alles wat ze me vertelden. Ik ben naar het schijnt gevallen in de (naam straat), tegen een oude boom. Gelukkig reed mijn vriend een beetje voor. Hij zag plotseling in zijn spiegel dat ik niet meer volgde. Hij keerde terug en zag me daar liggen. Hij was twee jaar ouder en mocht al iemand vervoeren. Mijn andere vriend viel naast me neer toen hij me zag. Hij was te veel geschrokken. Ik ben mijn andere vriend nog altijd dankbaar. Hij is vlug naar een huis gelopen en heeft toen de 100 gebeld. Ze waren meteen ter plaatse. Dat heeft mijn leven gered. Want ik was zeer zwaar gekwetst. Ik had een hersenbloeding. Na die hersenbloeding, wanneer ik in coma lag, kreeg ik epilepsieaanvallen. Ik heb sindsdien een niet aangeboren hersenletsel. Door mijn dagelijkse medicatie heb ik niet veel epilepsieaanvallen meer. Drie maanden, heb ik in het ziekenhuis in E. gelegen, in coma. Na drie maanden coma heb ik nog drie maanden in het ziekenhuis in B. verbleven. Het ging allemaal heel langzaam. Ik geloofde het niet. Ik kon niets meer. Ik heb eens een foto gezien van mijn kapotte bromfiets. Na de foto begon ik het te geloven. Ik droeg een helm, maar er was niets aan. Ik versta me er nog steeds niet aan... Het was allemaal mijn hoofd. Ik ging die helm niet moeten aanhebben... Ik was er zeker niet meer. De één valt twintig keer, ik val één keer en het was genoeg.

Mijn moeder wist het als laatste. Zij wachtte altijd thuis, voor het slapen, tot iedereen in bed zat. Mijn moeder was natuurlijk mijn moeder. Ze wilde niet slapen tot iedereen thuis was. Ze lag dan wel in haar bed, maar deed haar ogen niet toe. Het leven diende al vlug terug door te gaan, voor mijn moeder thuis dan. Ze moest boodschappen doen, thuis er zijn. Ze wist dat ik al in het ziekenhuis lag op het moment dat ze boodschappen deed. Een paar dagen later deed het de ronde dat ik overleden was. Ze zeiden tegen mijn moeder: "*droevige deelneming*". Ze vroeg van waar ze dit hadden. Ze heeft toen vlug gebeld naar het ziekenhuis. Ik kan daar niet tegen, tegen babbelaars. Ze moeten wachten tot ze het zeker weten, het zelf gezien hebben. Het was natuurlijk niet waar.

Mijn ene vriend heb ik nog terug gezien. Ik had er steun aan. Hij komt nu minder, hij is getrouwd en heeft kinderen. Hij heeft een ander leven dan mij. Ik heb me daar moeten bij neerleggen. Op het eerste moment deed dat wel zeer. Toen hij trouwde, kinderen kreeg. Ik wilde dat ook.

Na een half jaar in het ziekenhuis verbleven te hebben, ben ik veertien maanden naar het revalidatiecentrum geweest. Ik was daar de enige jonge gast. Er verbleven daar enkel oudere mensen. Ik was daar eerst alleen, maar vond dat geen probleem. Als ze mij konden helpen... Dat was het belangrijkste! Ze hadden daar alles, kinesisten, ergotherapie, logopedisten, ... Je kon er ook praten met andere mensen. Ik wilde vooruit gaan! dat is het belangrijkste!

Toen ik achttien jaar werd, ging ik terug naar school. Ik bleef er tot mijn eenentwintigste. In F. ben ik nooit graag geweest. Het lag niet aan de kinesisten of de logopedisten, maar aan de gasten die daar zaten. Ik was een NAH-patiënt en zij hadden hun handicap van bij de geboorte. Dat is een groot verschil. Ik moest er leren stappen met mijn rolwagen. Er verbleef ook een jongen die in zo'n wagen zat. Hij vond het plezant om wanneer ik wandelde, met zijn rolwagen tegen mijn kar te rijden. Tot ik viel! Ik wist dat mijn rug gebroken was, maar de anderen wisten dat niet. En die jongen ook niet. Ik lag daar dan op de grond te tieren. Weet je wat hij dan tegen mij zei? "*Ge moet maar lopen en praten gelijk de anderen hé.*" Ik ging dan dikwijls wenend naar huis, tot mijn moeder eens gebeld heeft naar school. Nadien is het nooit meer voorgevallen. Ik was er niet graag, de hele sfeer daar.

Je moet vooruit: nu of nooit!

Revalideren

Mijn vader kwam me vaak bezoeken in het revalidatiecentrum. Ik was ongeveer zeventien jaar, toen hij onwel werd toen hij naar huis wilde vertrekken. Nadien hebben we daar tezamen verbleven, in dezelfde kamer. Hij was verlamd aan één kant. Hij kon niet meer praten. Hij zat in een rolstoel. Hij heeft dit alles niet meer kunnen verwerken. We hebben wel steun aan elkaar gehad. Het was voor beiden hard. Ze zeggen en voor ons was het waar, dat de één zijn kruis moet dragen en de andere het moet slepen. Hij moest naar het rusthuis en daar was hij niet graag. Want hij wilde natuurlijk terug naar huis gaan. Maar dat ging dan niet meer. Daar heeft hij dan niet meer lang geleefd. Ik ging toen al naar mijn nieuwe school. Ik was alles kwijt. Ik moest ook alles terug leren. Daarom moest ik terug naar school, om te leren spreken en lezen. Ik was helemaal verlamd. Ook in het revalidatiecentrum heb ik veel geleerd. Ik kom van ver, heb een hele weg afgelegd. Stap per stap. In 2013 is het x jaar geleden. Maar het belangrijkste is dat het leven verder gaat. Peter zit hier nog! Er waren dingen met veel geluk en dingen zonder veel geluk. Dat is het leven. 't Leven is de echte school. Het was nu of nooit en dat begon met terug leren lachen. De logopediste vertelde me de hele tijd kluchtjes, om te weten of mijn stembanden nog werkten. Ze keken of ik een lachbui ging krijgen. Het was een hele opluchting. Dat was de eerste stap, lachen en de A, E, U zeggen. Dat was één oefening. Door een andere oefening kwam ik er achter dat mijn rug gebroken was. Drie schakels waren gebroken. Toen ik aan de steunpalen trachtte te stappen, viel ik telkens. Mijn kinesiste vond dat natuurlijk niet normaal. In het begin waren er

twee dingen belangrijk. Niet enkel mijn hoofd, maar ook mijn rug. Doorheen mijn leven, zeker de eerste x jaren, ging er geen jaar voorbij of ik was in het ziekenhuis. Ik had daar een abonnement. Ik wilde telkens naar het ziekenhuis in B. . Iedereen kent me daar. “*Wie we daar hebben, Peter!*”, zeggen ze dan. Ik wil altijd naar daar gaan. Één keer heeft de 100 mij naar G. gevoerd. Ik was nog zieker toen ik thuis kwam. Ik moest toen toch nog naar B. uiteindelijk...

Steun krijgen

Toen ik in het ziekenhuis nog was, leerde ik van de priester dat ik vooruit moest gaan. Ik kon bijna niet praten. Ik lag daar en mijn moeder hielp me wat. Ik vroeg me af wat er nu met mij ging gebeuren en wat er ging worden van mijn leven. De pastoor zei: “*Ik heb net een schone spreuk gehoord.*”. Hij zei: “*Je leeft maar één dag: vandaag. Weet je wat dat wil zeggen, je moet dat goed onthouden, alle dagen opstaan en er het beste van maken.*” Niet denken aan gisteren, altijd denken aan wat vandaag gebeurt en gelukkig zijn dat je er bent. “*Wij moeten dat ook doen.*”, zei hij. Ik heb me iedere dag sterk gehouden. Ik heb me wel dikwijls afgevraagd en gezegd: “*Waarom, waarom ik?*”. Ik heb die vraag eens gesteld aan mijn moeder. Ik kreeg meteen een antwoord. Mijn moeder zei: “*Waarom moet ik dat weten? Op die vraag, dat waarom, is er geen antwoord.*” Waarom, daar is geen antwoord op.

Wat me kracht gaf, was die oefeningen doen en voelen dat je beetje bij beetje vooruit gaat. Die stap dat je vooruit gaat, dat moet maar een steen zijn, of een vinger, je gaat vooruit. Dat was een hele opluchting. Ik wilde toen meteen al, de dag er na twee stenen, twee vingers halen!

Ik had veel steun aan mijn familie, in het bijzonder aan mijn moeder. Ze heeft veel voor mij gedaan. Mijn moeder zag mij achter mijn ongeluk. We liepen altijd hand in hand. Ik ben blij dat ze dat allemaal voor me gedaan heeft. Ze ging ook mee op vakantie naar H. . Ze was een echte moeder. We sliepen dan in dezelfde kamer. Één keer, 's nachts, moest ze naar het toilet. Ze stak het licht niet aan. Ze was benauwd om mij wakker te maken. Toen ze terug in haar bed wilde kruipen, lag ze er een halve meter van, op de grond. Ze was op haar rug gevallen. Nadien heeft ze toen in een rolwagen moeten zitten. We waren plots met twee die in één zaten! Ze wilde er bijna niet inkruipen. De eerste dag al helemaal niet. Toen we terug thuis kwamen, zei mijn zus meteen: “*We gaan eens naar de dokter gaan.*”. Maar ze gingen niet naar de dokter. “*We gaan met u rijden, een tourneeke doen...*”. Maar in plaats van naar de dokter te gaan, reed mijn zus naar het ziekenhuis. Die nacht sliep ik bij mijn oudste zus. Plotseling ging de telefoon. De dokter belde en zegde dat mijn moeder overleden was, dat haar hartpijn niet meer te verdragen was. Ze was overleden. Ieder jaar ga ik nog naar H., maar ik slaap nooit meer in die kamer hoor. Je moet afscheid nemen, het een plaats geven. Het was een zware klap. Zij was een belangrijke steun onderweg.

Aanvaarden

Ik heb mijn handicap moeten aanvaarden. Iedereen moet dat doen. Ik ben niet echt gelovig, ging niet iedere dag naar de kerk, maar ik ben wel eens met mijn moeder mee geweest naar Lourdes. Daar heb ik veel gezien. Al die andere mensen, ik verstond dat niet. Ik zei tegen mijn moeder: “*Waarom komen al die mensen naar hier? De één ziet niets, de andere kan niet uit zijn bed.*” Er komen er daar toe in rolstoel, anderen liggen zelfs in een

bed. Ze zien niets, ze horen niet. Dan zei ik: “*Waarom gaan ze daar naar toe?*” “Ja”, zegt mijn moeder, “*er zijn hier veel mensen, die er nog slechter aan toe zijn, of waar het nog slechter voor zal worden.*” Dat zei ze zeer stillekes tegen mij. “*Maar jij*”, zegt ze, “*jij hebt nog een kans dat het kan beteren. Daarom zijn we naar hier gekomen, dat jij je moet weren.*” Ik heb er beseft dat er nog veel mensen slechter aan toe zijn dan mij. Ik was toen achttien jaar. Je moet dat een beetje kunnen, het een beetje weten te aanvaarden. Met te wenen ga je niet vooruit. Je moet ook oefenen hé. Na Lourdes heb ik daarom veel oefeningen gedaan en blijven doen. die kinesisten waren hard hoor. Ze wisten dat ze dat moesten doen. Dat ze niet mochten aarzelen. Drie keer per week kreeg ik toen oefeningen. Toen ik veertien dagen geen kinesitherapie has gekregen, dan ging het niet meer. Wanneer ik op vakantie wilde gaan naar H., moest ik eerst kijken of het wel ging. Het harde, het heeft allemaal geholpen.

Ik heb er nooit veel moeite mee gehad indien anderen te veel naar mij keken. Dan stak ik gewoon mijn hand op. Dan zwaaide ik eens opdat anderen dachten dat die mij kenden. Waar ik wel nog kwaad om, is toen ik eens naar de kust ging en we moeite hadden om een café te vinden met een toilet zonder de trappen te moeten gebruiken. Het moest nog niet aangepast zijn. Mijn achillespees was toen net geopereerd. Uiteindelijk hadden we door een man die mee was, een plaatsje gevonden. We dronken eerst iets en vroegen toen pas of we naar het toilet konden gaan... Maar we mochten niet. Toen was ik woedend! We zijn dan maar door gegaan! Ik ben ook maar een mens, ik heb er ook recht op. Iedereen mag naar het wc, zwart, wit of gehandicapt, of niet, rijk of arm. Ik wil gelijk behandeld worden. Iedereen is gelijk! Ik heb dat geleerd in de praatgroep, waar ik al vele jaren naar toe ga! Ze zeiden me dat ik moet opkomen voor mijn rechten! Dat ik mij niet mag laten doen! Je voelt en ziet meteen of je welgekomen bent!

Hand in hand zijn we sterk(er)

Toen ik eenentwintig was, moest ik de school verlaten. Wij waren met (x aantal) die iets nieuws mochten uitproberen. Het dagcentrum bestond nog maar x jaar. Het dagcentrum was een verbouwd kasteel. We waren dan maar met amper (x aantal) mensen. Het was er veel beter. Ik ga er nog steeds werken. Ik heb er ook een tijdje gewoond. Ik wilde daar wonen. Ik dacht al aan later. Ik heb een tijdje in het weekend nog naar huis geweest, naar mijn moeder. Ze had het niet graag dat ik nu verder woonde van haar. Later is echter niet lang uitgebleven. Mijn moeder heeft niet lang meer geleefd.

Ik heb er ook mijn vriendin ontmoet. We hebben eerst in een huis naast het kasteel een jaar op proef samen gewoond. Nadien waren we x jaar getrouwd. De mensen die ons, mij hielpen waren allemaal slechte mensen in haar ogen. Bij gesprekken, aan de ronde tafel, toonde ze meer rode dan groene kaarten voor zij die ons hielpen. Iedereen die hielp was slecht. Maar ik vond het goed dat ze ons net hielpen. Alleen zouden we dat niet gekund hebben. Zij wilde telkens dat we tekort kwamen. Ze kocht dan iets en zei: “*Peter, zie je dat graag?*”, maar ze had het al gekocht. Als je met twee bent, dan spreek je over zo'n dingen. Nu nog, als Ellen langskomt voor het geldbeheer, wanneer ze mijn spaarboekje komt bespreken ben ik soms niet blij. Dan begin ik plots te wenen. Dan komt alles terug en denk ik: “*Hoe is dat toch mogelijk? Wat heeft ze mij toch aangedaan? Wat heeft ze me afgepakt?*”... Ik was te braaf. Nu is dat voorbij. Het was een hele opluchting.

Ik wil daarom ook vertellen over wat mij steun gaf in die periode en nu. Ik wil vertellen over de mensen die mij helpen en hoe ik steun geef en krijg op mijn werk. Het was een vreemde periode. Mijn vrouw was weg, mijn moeder overleden, maar mijn grootste droom kwam uit. Ik ging zelfstandig wonen. Zelfstandig blijven wonen is mijn levensdoel geworden. Daarover wil ik nu vertellen. Ik woon al zes jaar alleen. Mijn vrouw wilde hier niet blijven. We waren samen verhuisd. Maar ik woon hier graag. Toen ik hier kwam wonen was het allemaal nog splinternieuw.

Helpen

Laura & begeleid wonen

Laura helpt me met mijn papieren. Als ik iets niet begrijp, dan toon ik haar dit. Dan legt Laura dat uit. Ook wanneer iets niet goed lukt of werkt, dan zoeken we samen naar oplossingen. Zo was mijn droogkast eens kapot. Ze heeft mij toen een nummer gegeven waar ik naar diende te bellen. Ze regelt het niet voor mij, maar helpt mij. Ze gelooft ook in mij. Ik vertrouw haar. Ik had eens hevige oorpijn. Mijn verpleegster vroeg me waarom ik altijd naar dezelfde oorarts ga. *“Het helpt niet, je zou beter eens veranderen!”* Dan heb ik eens gesproken tegen Laura: *“Ken je soms iemand?”*. Laura is dan naar een andere oorspecialist langs geweest. Ze was er heel tevreden van. Ze gaf me de raad om naar deze specialist te gaan. De eerste keer zijn we tezamen geweest. Die specialist zei me iets ongelofelijks. Ik zou terug kunnen horen. Ik geloofde hem natuurlijk niet. Maar toch heb ik die afspraak laten doorgaan. Dit jaar ging de operatie door. Wanneer het voorbij was, was het eerste woord dat de arts kreeg van mij dat hij een tovenaar was! Ik heb dank u wel gezegd tegen Laura en de verpleegster. Ik weet dat ik af en toe eens moet luisteren naar anderen hun raad. Dat is wat ik bedoel, wanneer ik zeg dat ik het niet alleen zou kunnen. Om alleen te wonen heb je anderen nodig die je helpen en raad geven. Het zit soms in kleine dingen. Ze heeft me ook een GSM aangeraden met grotere toetsen. Ik kon met die andere niet zo goed werken. Ik zag het ook niet meer zo goed. Nu heb ik een GSM met grote toetsen, mijn nummer en een klok er op.

Begeleid Wonen en Laura zijn altijd bereikbaar, in het weekend of 's avonds. Ik probeer echter nooit te bellen en wil dat ook zo houden. Als het niet nodig is, moet je niet bellen. Wat ik wel ook leuk vind bij begeleid wonen is het jaarfeest dat telkens wordt georganiseerd. Dat is het enige moment waarop je Laura niet ziet, ze werkt en werkt en werkt. Het jaarfeest is dan ook iedere keer in orde. Ik kom er altijd naar toe met de hele familie. Het is een toffe sfeer. Ik zie ze niet zo heel veel, net omdat ik nu verder van hen woon. Ik ben lang onderweg met de bus. Maar kan, als ik wil, met de mindermobielen centra naar mijn familie. We zien elkaar wel telkens op het jaarlijks familiefeest en mijn zussen en schoonbroers.

Laura heeft veel voor me gedaan. Ik wilde scheiden van mijn vrouw. Daarom gingen we naar het vredegerecht. Je kan je niet inbeelden hoe lang dat duurde. Het werd meteen duidelijk. In de gang stond er een zeer lange rij. Ik was er echter op krukken en Laura is toen naar de vredesrechter gestapt met de vraag of we eerder mochten. Want ik was er met mijn krukken en kon niet zo lang wachten. Anders stonden we daar de hele ochtend. Toen de scheiding uitgesproken was, toen het voorbij was waren ik en Laura even alleen. We gingen toen naar beneden. Toen kreeg Peter een lachbui. Ik kon niets anders doen dan lachen.

Laura vroeg me wat er scheelde. Ik was opgelucht en zei: “*Eindelijk, het is voorbij. Ge kunt niet geloven hoe blij ik ben. Ik heb alle dagen zitten kijken naar de postbode om te zien of hij niets mee had voor mij. Nu ben ik er eindelijk van af.*”. Toen de postbode de langverwachte brief mee had, heb ik de postbode getrakteerd in mijn cafeetje. Als ik tijd heb, dan ga ik er nog soms eens naar toe. Ik vind dat belangrijk bij zelfstandig wonen, met andere mensen kunnen een babbelke doen.

Sara, mijn thuisverpleegster

Ik woon hier dus graag. Maar dat is ook mogelijk dankzij mijn verpleegster. Zonder hen zou het niet gaan. Ik ben daar eerlijk in. Ik sta 's ochtends op om 7:30 u. De thuisverpleegster helpt mij 's ochtends met het wassen. Ze helpt me ook mijn kledij aandoen. 's Avonds helpt ze mij om mijn kledij uit te doen en in bed te geraken. Ook wanneer ik een ongeluk heb, val, dan komt ze meteen langs om me recht te helpen. Ik probeer dat het zo weinig mogelijk voorvalt. Ik heb een armband met een alarmsysteem. Wanneer ik val, wordt dit doorgegeven aan mijn verpleegster, mijn dokter en het dagcentrum. Zij hebben een sleutel. Soms is het mijn schuld. Als er iets op de grond valt, dan wil ik dat altijd oprapen. Ik kan ook wat stappen, maar mag dat voorlopig niet alleen doen. Enkel onder begeleiding kan ik stappen. Ik val dus soms. Wanneer mijn verpleegster komt, dan heft ze me op. Maar ik moet zorgen dat het zo weinig mogelijk gebeurt. Het is gevaarlijk als ik het niet draag. Ik heb het één keer vergeten te dragen en toen duurde het een hele tijd vooraleer de verpleegster langs kwam. Ze wist het nu eenmaal niet.

Ze helpt me ook bij mijn medicatie. Ik mag daar niet aankomen. Ik zou mij maar één keer moeten vergissen, en er kan iets met mij gebeuren. Mijn medicatie 's morgens is niet dezelfde als 's avonds. De medicatie houdt mij op de been. Ik neem het voor mijn epilepsie. Mijn verpleegster kent de medicatie die ik moet nemen nog beter dan mijn dokter. Mijn dokter had me goed aangeraden dat ik moet opletten dat ik niet drink. Hij zei dat ik de keuze had: of drinken en in het ziekenhuis belanden, of beter worden. De medicatie is veel verbeterd. Nu is die goed. De medicatie is mijn redding. Twee keer per jaar moet ik nog naar mijn specialist. Dan is er een EEG. Dat bezoek is belangrijk. Dan kijken ze of alles nog goed werkt. Als de pillen een beetje te zwaar zijn of net te weinig werken, dan gaat mijn specialist na of ik er meer of minder moet nemen. Er zit ook één pilletje bij voor mijn maag, om die te sparen. Het helpt me allemaal. Ik kan zo zelfstandig leven en werken. Ik vind dat belangrijk.

Ellen, die mijn geld beheert

Ik ken Ellen al een tijdje. Ze komt om de drie weken. Dan bekijkt ze samen met mij mijn betalingen en rekening. Ze vertelt me wat ik kan afhalen en wat moet blijven staan. Iedere week stort ze op mijn zichtrekening mijn leefgeld. Het is meestal hetzelfde bedrag. Dat hebben we afgesproken, opdat ik kan sparen. Sparen om bijvoorbeeld te reizen. Toen mijn vrouw vertrok, kreeg ik de keuze om het geldbeheer verder te zetten met Ellen. Ik wilde dat ook, want anders ging het moeilijk gaan.

Familiehulp

Familiehulp is ook belangrijk. Ze komen hier in mijn huis de was doen, mijn huis kuisen en op het einde van de week eten maken voor het weekend. Ze doen ook

boodschappen. Ik vind het belangrijk dat het iemand is die ik ken. Het moet een beetje klikken. Je moet ze wat kennen, voor je weet wie ze zijn. Niemand heeft het graag dat gelijk wie maar bij je binnenkomt. Het is belangrijk dat er een band is.

Helpen dat is...

Belangrijk! Ik heb al veel geleerd van hen. Ik ben blij dat ik ze ontmoet heb, dat ik ze ken. Ik hoop dat begeleid wonen nog zo lang mogelijk kan duren. Ik hoop dat Laura er nog lang blijft werken. Eigenlijk hoop ik ze allemaal nog lang te blijven zien. Nu zijn dat een beetje de mama's van mij. 't Is raar om te zeggen, maar het is wel een beetje zo. Ik heb er veel steun aan en kan er geluk en verdriet mee delen.

Ik vind het belangrijk dat mensen horen wat het is, wanneer iemand iets tegenkomt zoals mij. Dat er nog een leven is na het ongeluk. Dat we verder leven en dat die mensen ook het levensverhaal kennen als ze je helpen. Ze moeten dat ook eens horen, dat het kan gebeuren, bij gelijk wie. Niemand is er vrij van gesteld. Ik vertel daarom soms eens mijn verhaal aan mensen die familiehelp studeren. Ze moeten weten dat familiehelp er niet enkel is voor bejaarde mensen. Veel jonge mensen denken dat, maar ze kunnen ook altijd een persoon tegenkomen zoals mij. Of andere jongere mensen, die een ongeluk gehad hebben of een bepaalde ziekte. Ze moeten dat weten, want dat werk moeten ze heel hun leven doen. Daarom is het goed dat ze dat eens horen. Ze moeten dat leren. Als ik thuis ben, en ze werken hier, dan moeten ze vragen wat ik nog kan. Dan moeten ze eerst weten wat ik kan en of ik bijvoorbeeld nog met iets kan meehelpen. Ze moeten me laten meehelpen, mogen niet alles overnemen. Ik haal bijvoorbeeld de was uit de wasmachine en steek die nadien in de droogkast. Ik haal die er vervolgens uit en plooi die. Dat doe ik bijvoorbeeld zelf. Ik wil nog zoveel mogelijk meehelpen en bepaalde dingen alleen doen. Alles wat ik kan en mag doen, wil ik zelf doen en mee helpen, als ik thuis ben. Ik wil graag dat ik zelf kan zeggen wat ik wil, dat anderen niet spreken voor mij. Zoals in het dagcentrum, we mogen daar veel zeggen en ik vind dat goed. Daar wil ik nu over vertellen.

Werken: het dagcentrum

Het dagcentrum is de plaats waar ik werk. Dat is het dagcentrum. Ik ga telkens een halve dag, behalve op woensdag. Dan ga ik niet. Laura komt dan in de middag langs. Ik blijf er ook iedere dag 's middags eten. Mijn "auto" is een rolwagen waar ik helemaal kan in zitten. Ik werk er nu al x aantal jaar. Ik ken daar iedereen. Toen ik daar toe kwam in het dagcentrum waren ze er nog maar x aantal. Toen zijn wij er bij gekomen. Toen dachten ze dat er maar x aantal mensen in totaal ooit zouden komen. Nu zitten er al (x aantal)! Het is heel een bedrijf. Dat is het enige dat ik hoop dat verandert. De laatste jaren werken er veel meer mensen daar. Ze vinden elders geen werk. Ik hoop dat het verbetert. In die tijd is er heel wat veranderd. En het blijft veranderen. Het kasteel was van de nonnen. Het was pas open en er stond nog een altaar. Het gebouw was toen nog niet aangepast. De verantwoordelijke diende me op te heffen, de trappen op, naar mijn altaar. Daar maakte ik mijn bakjes. Ik ga dat nooit vergeten dat ik daar zo zat! Ik vind die veranderingen goed. Er is ook een nieuwe houtbewerking gekomen. Ik maak nu bakjes en geschenkkistjes.

Ik ben er ook x aantal jaar voorzitter geweest van de gebruikersraad. Ook was ik x aantal jaar lid van de beheerraad. Ik zat toen bij de heren! Ik gaf de puntjes van de

gebruikersraad aan. Indertijd was dat ook iets nieuws. Nu ben ik niet meer voorzitter. Ik heb dat helpen opstarten, de gebruikersraad. Ik zit er nu nog in als vervanger. Nieuwe mensen zitten er nu in. Iedereen moet de kans krijgen om te leren voor zichzelf te spreken. In de gebruikersraad had iedereen zijn puntje. De directeur was ook aanwezig, maar mocht niet mee beslissen. Het is de meerderheid die beslist. De directeur zegt wel soms eens dat hij het voorstel zal moeten meenemen naar de beheerraad om het goed te keuren. Bepaalde puntjes, zoals een fuif kosten veel geld. Maar ze luisteren wel veel naar ons. Als voorzitter moet je wel tegen de anderen zeggen dat ze jou moeten aankijken, want ze willen altijd spreken tegen de directeur. Ze moeten dat leren, om niet te kijken naar hem, maar hun puntjes die ze hebben tot de voorzitter te richten. De directeur moet dan telkens zeggen: *“Ik luister mee, maar ‘t is de voorzitter tegen wie je het moet zeggen.”* Het is veel verbeterd nu. Nu weten ze het. Iedereen denkt altijd dat de directeur baas is, terwijl hij er nu enkel samen met ons zat. De directeur legt soms wel eens uit dat er verschillende gebruikersraden zijn en dat alle mensen ook verschillend zijn. Ik heb een handicap, maar er zitten ook nog andere mensen, die helemaal anders zijn. Ik begrijp dat wel, iedereen mag begeleid worden. Iemand met NAH heeft een ander leven dan iemand die met zijn handicap geboren is. Dat denk ik toch. Iedereen mag zijn zegje doen! Maar iedereen heeft ook zijn verantwoordelijkheid binnen de gebruikersraad. Ik heb dat moeten zeggen. *“Veel handen maken licht werk.” “Zeg is het plezant dat iedereen een potje koffie krijgt, maar als het uit is dat de tas hier blijft staan? Laten we zoeken naar een oplossing. Ik weet al één, maar wat denken jullie?”* Zij moesten dan nadenken over een oplossing. Ik gaf niet die oplossing.

Ik vind het belangrijk dat de dingen goed lopen. Dat het vredig loopt. Ik ben geen ruziemaker. In het dagcentrum zit er ook niemand achter jou, die het tempo bepaalt. Je begint er aan en is het kwart voor twaalf, dan is het gewoon tijd! Je werkt in een klein groepje of kookt in een klein groepje. Iedereen is er belangrijk voor mij. Ik vind het belangrijk dat ik nu kan werken. Na mijn ongeluk heb ik niet meer willen proberen in de fabriek. Ik wist hoe het was om daar te werken. Naast het dagcentrum doe ik ook nog vrijwilligerswerk bij een chocolatier. Dat doe ik al drie jaar. Ik kwam er mee in contact door het dagcentrum. Ik heb een druk schema, altijd mensen rond mij. Ik verveel me nooit. Het is belangrijk dat ik altijd iets te doen heb. Als ik niet naar daar zou gaan, dan zou ik hier de hele dag thuis zitten. Dat zou ook niet leuk zijn hé. Je ziet dan dat je niet alleen bent. Dat je niet alleen hoeft te zitten. Je kan ook andere mensen steun geven. Het is meer dan werken, het is steun geven aan elkaar. Het is er zijn voor elkaar. Ik heb graag steun en ik geef graag steun wanneer iemand het moeilijk heeft. Dan help ik graag iemand. In de gebruikersraad verzamelde ik de stem van iedereen. Sommige mensen konden niet schrijven of lezen. Dan moest ik dat opschrijven. Dat bedoel met elkaar helpen. Ik heb ooit eens twee ventjes gemaakt, in papier maché. Ik heb dat daar uitgevonden. Hand in hand, zijn we samen sterk!

In het dagcentrum heb ik veel steun gehad toen mijn moeder overleden was of toen mijn vrouw weg was. Ik heb ook veel steun gehad aan de drie mensen die mij altijd helpen: Sara, Laura en Ellen. Ik vind ze super. Door hen kan ik zelfstandig wonen en veel beleven en werken. Zo kan ik op vakantie gaan. Nu is dat mijn hobby. Wat me ook veel steun gegeven heeft is Leila, de sportclub en de oldtimerrun. Leila was vroeger mijn grote hobby. Het was een Shelty, een kleine Lassie. Ik had de hond gekregen als trouwcadeau. Het was ook een zeer trouwe hond! Ze luisterde goed, ze kon alleen zijn en als ik zeer had, dan wist die dat! Maar als ze ouder was werd het moeilijk. We hebben dan ook van haar afscheid moeten nemen. We wilden haar niet laten lijden. Ik zat ook nog in de sportclub. We gingen dan zwemmen, of voetballen, basketballen. Ik deed altijd mee aan zwemmen en tafeltennis. Ik was er altijd bij. Je kon kiezen welke sportactiviteit je deed. Het was echt geestig. Maar de vrijwilligers verouderden. Zij hielpen ons altijd. Ik heb het altijd spijtig gevonden dat het gestopt is. Ze deden daguitstappen of gingen er eens een weekendje op uit. We hadden nooit iets tekort. Nu reis ik meer. Ik ga ook altijd mee met de truckrun of de oldtimerrun. Nooit ga ik mee met de motors. Één keer heb ik me daar voor opgegeven. Maar dat naderde en ik wilde dat eigenlijk niet echt meer. Ik heb dat toen tegen mijn moeder gezegd. Ze zei me: *“Gij moet dat niet doen hé, als jij niet mee wil... ‘k ga dat wel oplossen. Ik ga eens bellen naar school, eens luisteren wat ze daar te zeggen hebben.”* Het was geen probleem. Er waren er toch genoeg. Ik ben bang geworden van motors. Ik zou er nooit meer op kruipen. Als ik dat zie voorbij vlammen... Ik ga het liefst mee met de auto's. Ieder jaar vindt de oldtimerrun einde maart plaats. Ik kijk er telkens naar uit. Dit jaar was het schoon weer. Ik mag dan in die auto zitten en dan stoppen we onderweg voor een tas koffie of chocomelk. 's Avonds is er dan ook nog een avondmaal.

Zelfstandig wonen

Mijn wens is dat ik hier nog lang kan blijven wonen. Dat ik goed kan blijven. Ik denk dat dit het belangrijkste is. Ik hoop dat het een beetje blijft zoals het nu is. Ik wil goed blijven, het mag niet meer verslechteren. Er mag niet meer hulp nodig zijn. Dat vrees ik soms een beetje, dat ik daardoor hier niet meer zal kunnen blijven. Elders zit het ook al vol. Het is niet makkelijk om er binnen te geraken. Waar ik later eindig, dat kan ik niet weten hé! Maar nu weet ik wat ik wil: zelfstandig wonen. Ik ben ooit eens een week geweest in een rusthuis. Dat is voor NAH-patiënten. Ik vond het daar tof. 'k vind het belangrijk dat je daar ook nog een eigen studio kan hebben. Je kan er nog buiten komen. Als je ergens heen wil, bijvoorbeeld naar het café, dan komen er vrijwilligers. Zij gaan dan één met je drinken. Het zijn soms die kleine dingen die me bezig houden.

Ik heb ook enkele belangrijke beslissingen in mijn leven gemaakt! Één keuze was trouwen. Ik heb haar graag gezien, anders ging ik er niet mee getrouwd zijn geweest. Maar het heeft tegengezeten. Mijn andere twee keuzes waren wel goed. Ik ben blij dat ik zelfstandig woon en in het dagcentrum werk! Van mijn ongeval tot nu heb ik een grote weg afgelegd! Er waren zware, maar zeker ook gelukkige momenten! Ik hoop dat ik zo nog ver kan! Dat mijn gezondheid mee wil. Dat mag beslist niet ontbreken in mijn leven! Daarom oefen ik iedere dag. Oefenen, oefenen, oefenen. Het is belangrijk om gezond te blijven! Ik doe het om stap per stap vooruit te gaan! Ik vind het belangrijk om met alles bezig te zijn, anders sta je stil! Je moet vooruit, want de klok tikt verder...

In 4.1.3 wordt beschreven wat de betekenis van het levensverhaal kan zijn in het begeleiden van de cliënt.

4.1.3. Het levensverhaal als een aanzet tot iets wezenlijk nieuws

De levensgeschiedenis is onlosmakelijk verbonden met het heden. Het werkt ook door in de ondersteuningsrelatie. Om die reden zal men op zoek gaan naar *de handleiding van de cliënt*. Wat heeft hij al meegemaakt? Welke conflicten heeft hij al doorstaan? Zijn er trauma's? Wat wil deze persoon wel en niet? Hoe bracht de cliënt het er voor de begeleiding van af? Naast *het breed historische kader* wil men ook meer te weten komen over diens context. Het kennen van het levensverhaal wordt soms gezien als een middel om het netwerk te verstevigen. Wie is belangrijk geweest en wie is er nu nog aanwezig? Bij wie kan hij terecht? Enerzijds krijgt men zo zicht op de loyaliteitsconflicten, anderzijds lonkt samenwerking met het netwerk van de cliënt. Enkele begeleiders geven immers aan dat een bepaalde boodschap meer aanvaard wordt van familie of vrienden, dan wanneer enkel de begeleider het uit.

De vraag naar het levensverhaal wordt gesteld vanuit een zoeken naar hoe faalervaringen omgebogen kunnen worden, of vanuit een zeker onbehagen met een bepaalde situatie. Wat telkens centraal staat is het willen begrijpen van de ander. Het is vaak zoeken naar aanknopingspunten om op weg te blijven. Het bewust worden van het levensverhaal wordt gezien als een aanzet tot verandering, zeker wanneer de begeleiding wat sputtert. In de hoop dat de geschiedenis zich niet nogmaals herhaalt:

Ze zeggen het soms zelf. Ja maar... Ik ben toch niet zoals mijn pa. Dan kan je daar wel eens op terugkomen hé.

Hoe loopt het daar op het moment, wie is er belangrijk? Dat is ook een stuk het ondersteuningsplan hé. Hoe trek je jouw plan? We verkennen de verschillende levensdomeinen. Hierdoor kan je op weg gaan met de cliënt daar er zaken boven komen, door gewoon in gesprek te gaan. Het is niet altijd makkelijk. Want zo'n levensverhaal kan wel een meerwaarde zijn, maar het kan ook geen doel op zich zijn. Het is een aanknopingspunt, waardoor je verder geraakt en naar de toekomst kan kijken. Het kan de aanleiding zijn om te vragen van hoe zie jij dat zelf, ga je hetzelfde doen of wil je dat anders doen?

Er wordt samen gezocht naar het beantwoorden van de vraag *hoe we het kunnen aanpakken opdat het nu wel lukt*. De bedoeling is de cliënt terug te betrekken bij het *grotere geheel*. Dit doet men door middel van creatieve oefeningen. Er wordt vaak gewerkt met een levenslijn, netwerkcircels en wenskaarten. Men gaat op zoek naar de beleving van de cliënt, zonder zelf al te veel te suggereren. Het rechtstreeks vertellen van het eigen verhaal of het beantwoorden van open vragen is vaak te hoog gegrepen. Zo heeft de ene cliënt de grootste moeite om zich zaken te herinneren, waar de andere cliënt het dan weer allemaal net te spannend en stresserend vindt. Het levensverhaal is daarom een middel, geen doel op zich. Het mag niet ten koste van het welzijn van de cliënt gaan. Het is een kwestie van het juiste moment. Begeleiders komen zo vaak tot het besef dat er meer achter bepaalde handelingen en gedrag zit dan aanvankelijk gedacht wordt. Hierdoor krijgt men niet enkel respect voor het levensverhaal van de cliënt, maar wordt men ook bewust van de weg die reeds afgelegd is met de cliënt. Het doet ons bepaalde dingen herkaderen, waardoor zowel cliënt als begeleider terug anders kunnen kijken naar een bepaalde situatie. Het helpt relativeren:

Het is een leerproces voor zowel cliënt als begeleider.

De levensgeschiedenis uit zich vaak in praktische zaken, bijvoorbeeld bij budgetbegeleiding. Enkele begeleiders halen de noodzaak aan bepaalde vragen te duiden aan de bewindvoerder:

Een cliënt, een NAH-patiënt, heeft twee jongvolwassen kinderen. Die kinderen zijn belangrijk voor hem, omdat hij altijd het gevoel heeft gehad dat hij door zijn accident er meer geweest is voor hen. Cadeautjes geven is voor hem zijn manier om liefde te tonen. Dat is zijn levensgeschiedenis die er voor zorgt dat wij bepaalde dingen meer gaan opnemen in de begeleiding. Wanneer geef je een extra? Daarom motiveren we aan de bewindvoerder die extra's. Die ziet dat niet echt hé.

Enkele begeleiders halen aan dat we niet kunnen verwachten dat een cliënt die heel wat levenservaringen met zich meedraagt zomaar het roer zal omgooien. Het is vaak een levenslang proces, met vallen en opstaan. Misschien helpt het wel om:

Eerst die erkenning want ze hebben er geen boodschap aan van je doet dat goed.

Ook is het geen evidentie om terug te blikken op wat voorgevallen is. Er dient eerst sprake te zijn van een vertrouwensband. Dan is het vaak nog een kwestie van jaren voordat bepaalde zaken gedeeld worden met de begeleider. Het uitgangspunt in de Diensten Begeleid Wonen is een bewegen richting een zo groot mogelijke zelfstandigheid, wat soms noodzaakt om *gedwongen te wisselen van begeleider* wanneer het perspectief zoek is. Zij stellen dan de vraag of dit niet ten koste gaat van het levensverhaal van de cliënt. Niettemin leeft de overtuiging dat *de rugzak afgelegd* dient te worden. Men kan niet blijven putten uit het verleden, anders wordt het een verlamdend gegeven. Het nieuwe hoofdstuk van het levensverhaal wordt samen met de begeleider geschreven:

Ik denk dat je daar ook mee aangeeft dat je het niet meteen belangrijk vindt wat een ander in het levensverhaal gezegd heeft, maar dat je wil weten van hem wat hij belangrijk vindt in het levensverhaal. Wat hij aan jou wil vertellen. Het geschreven levensverhaal alias verslag is altijd heel subjectief en dan zit je daar al voor een stuk met vooroordelen. Met bagage in je hoofd en dan ga je zo voor de eerste keer naar de cliënt. Dat lijkt me ook niet gezond hé. Ik vind ook dat je niet veel ziet en bent met het verslag van iemand anders. Dat is zijn ervaring met iemand anders. Als de cliënt je zelf iets vertelt, dan kan je putten uit de ervaringen. Ik vind dat ook een bron om positieve ervaringen en geslaagde acties naar boven te halen, om samen te bekijken van dat is toch goed gegaan hé. De kernopdracht is versterken. Niet de nood om het van A tot Z te kennen. Als ze willen vertellen wat ze willen, kan je er altijd naar luisteren en er iets mee doen. Maar niet van oei, hier is nog een gat, wat heb je toen gedaan... Als het nodig is, dan zal het wel bovenkomen.

In 4.2 wordt een antwoord gegeven op onderzoeksvraag (2) waarbij beschreven wordt wat het betekent te streven naar empowerment, naar iets wezenlijk nieuws.

4.2. Onderzoeksvraag (2):

Hierna wordt onderzoeksvraag (2) beantwoord:

Is er sprake van vertwijfeling bij de professional en hoe kunnen we door een beter begrip van deze spanningsvelden het concept empowerment verrijken?

4.2.1. Duiding

Eerst wordt de ambivalentie ten aanzien van het concept empowerment beschreven. Het mag dan wel een modewoord zijn, toch mist het zijn doorvertaling naar de praktijk. Daarna worden daarom enkele verschillende interpretaties van het concept beschreven. Men wordt geconfronteerd met het spanningsveld tussen samenleving en individu, tussen netwerk en cliënt. In deze discussie staat de vraag centraal hoe empowerment dan uitgedacht kan worden opdat het recht doet aan de cliënt en diens leefwereld. Dit leidt er toe empowerment op te vatten als het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen, waarbij het noodzakelijk is dat de cliënt durft de eigen waarheid te vertellen. (Zaken die schuin gedrukt staan zijn uitdrukkingen, uitspraken, citaten van orthopedagogen en begeleiders.)

4.2.2. De ambivalentie ten aanzien van het concept empowerment

Heel wat mensen worstelen met empowerment. Het is geen eenduidig concept. Het is een groot en moeilijk woord en soms is het ook een te vrezen woord. Empowerment is niet vanzelfsprekend. De professional blijft achter met ambivalente gevoelens:

Je wordt er mee rond de oren geslagen, maar wat wil dat precies betekenen?

Er zijn zodanig veel definities over omdat er ook geen enkel Nederlandstalig woord is dat empowerment echt kan vertalen.

Ik heb zo altijd het gevoel dat er om de zoveel jaar een nieuw woord komt en ja... en het dekt altijd dezelfde lading.

Het gevaar is steeds aanwezig dat het door het leven gaat als een starre kwaliteitsvereiste (1), veeleer dan als een engagement, een manier van zijn en doen tussen twee mensen. Nochtans kan het concept empowerment ons denken uitdagen, het vanzelfsprekende in vraag stellen. Vertaalt men het niet bewust, dan dreigt het inderdaad slechts oude wijn in nieuwe vaten te schenken (2):

Empowerment, ik denk niet dat dat oude wijn is in nieuwe vaten. Hoe het ingevuld wordt, dat misschien wel. Ik denk eigenlijk dat dat wel... Dat daar een verandering in zit. Dat het toch een denken, dat het uitgedaagd heeft om anders te denken en te kijken, anders te begeleiden, bezig te zijn. Ik denk dat indien je zou zeggen, ik werk niet empowerend, dat iedereen je scheef aankijkt. Ik denk dat sommige wel zeggen van wij werken empowerend, maar dat het nog vaak een zoeken is. Omdat het goed klinkt. (1)

Het is ook een modewoord. Ja, maar soms is het nodig hé natuurlijk. Soms heb ik het gevoel dat het oppervlakkig ingevuld wordt, in de zin van een gebruikersraad

organiseren. Je organiseert dat dan omdat het een manier is om hen aan het woord te laten. Soms denk ik van, je laat hen aan het woord en dat is het dan. Terwijl het een soort visie, een manier van zijn en doen is, denk ik. Het is niet eenmalig een cliënt betrekken in een gebruikersraad om hen aan het woord te laten. Maar het moet dagdagelijks in je manier van handelen zitten. Hoe bewerkstellig je dat? Door succesverhalen te horen. Je moet het individu, de persoon sterker maken en niet dingen organiseren. Je moet wel de randvoorwaarden creëren natuurlijk. Randvoorwaarden, maar niet iets organiseren van kijk dat is nu empowerment. Omdat we dat doen, dat is nu empowerment. Daar ben ik niet voor. Geen activiteit van we gaan eens met zijn allen onze cliënt empoweren, we gaan er een activiteit voor organiseren. Wel randvoorwaarden organiseren opdat het mogelijk is om te luisteren, om op stap te gaan, om hem serieus te nemen. Om net dingen te veranderen. Je kan inderdaad zeggen van Niels, je moet krachtig en sterker worden en je moet op je rechten staan. Maar inderdaad de cliënt heeft daar geen boodschap aan. (2)

Empowerment zou zijn doorvertaling missen naar de praktijk, waardoor diensten zich genoodzaakt zien het concept te *hertalen*. Enkelen menen dat de empowerment-theorie de valkuilen in de praktijk nog onvoldoende erkent. Het vage leidt er toe dat het ervaren wordt als een gevaarlijk concept. Empowerment heeft effect. De vraag is evenwel hoe dit begrepen wordt? Het kan te vanzelfsprekend zijn intrede doen, waarna het een eigen leven gaat leiden. Cliënten worden dan geweld aangedaan door een streven naar empowerment. De wensen en vragen van cliënten dreigen dan niet langer het uitgangspunt te zijn. Ook wordt de vraag gesteld of cliënten daar wel altijd toe in staat zijn. Het zou ook de cliënten verwarren. Het is een zoeken naar hoe men zich kan oefenen in vrijheid (Foucault, 1998):

Het gevaar is dat je jouw cliënt zou verliezen in het te veel willen empowerment doen.

4.2.3 en 4.2.4 zullen daarom enkele valkuilen beschrijven, teneinde het als een zinvol concept te laten verschijnen dat recht doet aan de ander en diens leefwereld.

4.2.3. Het vanzelfsprekende loslaten

Het is moeilijk te beschrijven wat empowerment precies omvat. Het wordt bovenal in verband gebracht met het versterken van de cliënt in zijn mogelijkheden, hem de kans geven om eigen keuzes te kunnen maken. De krachten van de cliënt zijn het uitgangspunt:

Voor mij is empowerment het versterken, het aanspreken van de mogelijke krachten. Voor mij is empowerment niet het proberen te sterken van zwaktes.

Dit omarmt een leven zonder al te veel betutteling en overheersing, waarbij gelijkwaardigheid, keuzevrijheid, inspraak, verantwoordelijkheid en respect als ethisch kompas dienst doen:

Geen betuttelend leven gaan leiden, maar de mensen hun eigen leven laten leiden en ook de mogelijkheid scheppen om dat leven te leiden en om zich te ontplooien en los te komen van die algemene betutteling.

Mensen een eigen leven laten leiden is evenzeer een ideaal dat hoog aangeschreven staat in de huidige samenleving. Empowerment wordt hier evenwel niet begrepen als een mogelijkheid om zich te ontplooiën. Het uit zich in een verregaand streven naar zelfbeschikking, waarbij eerder de zwaktes weggewerkt dienen te worden. Dit heeft een minder vrijblijvend karakter. Niet langer gelijkwaardigheid en keuzevrijheid, maar gelijke rechten en plichten en keuzes maken zijn richtinggevend. Dit moet een individu in staat stellen een onafhankelijk bestaan te leiden (1). Professionals erkennen de toenemende complexiteit van de samenleving en de hogere verwachtingen die dit stelt aan eenieder. De vraag is evenwel wie hier aan kan beantwoorden (2)?

Ik denk dat de samenleving sowieso moeilijker is geworden dan een tijdje geleden. Vroeger had je zo die families, die netwerken die meer samenhangen. Nu heb je veel meer keuzemogelijkheden, uiterlijk.... Ook wij zelf ervaren dat ook hé. Je hebt heel veel vrijheid. Maar vrijheid betekent ook dat je vanalles kan kiezen. Ik denk dat dat sowieso de zaken enorm bemoeilijkt. Ze denken soms van hoe meer keuzes, hoe beter voor de cliënten. Maar dat is niet altijd waar hé. (1)

Het individualistische van heel ons systeem waar we stilletjes aan in geraken. Vroeger had je inderdaad de familie die ook belangrijk was, maar ja... Dat is nu elk voor zichzelf. (1)

De maatschappij heeft bepaalde waarden en normen die je zagezegd moet kunnen om mee te draaien. Maar de mensen in hun beperking ja... Voor sommige mensen zijn bepaalde keuzes heel moeilijk te maken, of... bepaalde verantwoordelijkheden te hoog gegrepen. Je moet kijken naar wat zij aankunnen hé. Je begeleiding daar op afstemmen. Dat hoeft niet te zijn wat de maatschappij verwacht. (2)

De algemene waarden en normen, je moet werken en je moet een huis hebben en je moet... Je moet dit en dat... De dingen die je leest in de krant en de dingen worden bijna een algemene regel waar iedereen aan moet beantwoorden. Er wordt te weinig rekening gehouden met de persoon in kwestie. Met hun sterktes en zwaktes. Niet iedereen is gelijk. (2)

Volwaardig burgerschap wordt dan niet per se begrepen als erbij horen, maar als meedoen en hierbij beantwoorden aan een bepaalde norm. Al is dit vaak een vastklampen en soms een bitter vaststellen dat men niet meer meekan. Waar het beschermende het aanvankelijke uitgangspunt was, wordt de beschutte werkplaats nu meer begrepen in termen van productiviteit en presteren. *het is een economische mogendheid.*(1) De tweedeling lonkt dan. Het streven naar onafhankelijkheid gaat dan gepaard met beheersing en controle, maar paradoxaal ook met het uitblijven van zelfredzaamheid (2):

Met het inclusiedebat worden alle negatieve aspecten breed uitgesmeerd, maar de positieve dingen worden als het ware weggemeten hé. (1)

Onderling begint daar nu ook al... Omdat er van de sterkere meer inzet verwacht wordt. En de zwakkere die ze er dan toch houden mogen dan minder doen. Maar dat zorgt voor frustraties onderling. (1)

Het moet pijnlijk zijn om vast te stellen dat je niet meer mee kunt, of dat andere mensen het overnemen die dan wel ja... (1)

De zwakkeren vallen er al tussenuit. Veel cliënten die er vroeger werkten zijn er nu niet meer... (2)

Het is een drastische beslissing. Eens ze een bewindvoerder hebben, geraken ze er niet meer makkelijk van af. Op dat vlak hebben wij wel veel macht. Als we dat installeren, dan weten we dat het voor lange periode is. Het ligt ook wat aan de aanpak van de bewindvoerder zelf. Ze hebben er geen vat meer op, geen zicht meer op. Dat vind ik wel een nadeel. Je hebt ook bewindvoerders die anders werken. Die er op staan dat de facturen eerst naar de cliënt gaan, dat ze zicht hebben op wat gaat er hier allemaal buiten. Die wel openstaan voor overleg. Soms telt het belang van de zelfredzaamheid minder. (2)

De resultaten zijn “meetbaar”, maar de inzet is minder zichtbaar. Ze willen het soms net te goed doen. Cliënten hebben de drang er bij te horen, daar zij hunkeren naar eigenwaarde. Begeleiders achten het dan hun taak om de werkelijkheid aan te geven, te relativeren (1). Cliënten zouden immers voortdurend misleid worden, waarbij de vraag gesteld wordt of zij – nu er zoveel vrijheid is – wel nog zelf echte keuzes kunnen maken (2):

Onze cliënten zijn er dan nog eens extra gevoelig voor. Om te beantwoorden aan dat ideale beeld dat gecreëerd wordt. Ze willen het net te goed doen. (1)

Het is sterker dan alle rationele argumenten die je aanhaalt om te zeggen van ik zou dat toch niet doen. Het rationele komt vaak op de tweede plaats hé. Inderdaad het er willen bij horen. Het gevoel van eigenwaarde een beetje. (1)

Wij kunnen wel een beetje helpen structureren hé, als het te overweldigend is. Wij maken de keuze niet in hun plaats, maar schetsen wel een duidelijk kader. (1)

Autonoom beslissen kunnen ze niet meer hé. Het wordt voor een stuk voor hen beslist hé. Eigen keuzes maken... Ik weet niet of mensen echt veel keuzes kunnen maken. Ze worden in een richting geduwd. (2)

Dit betekent niet dat de praktijk het modewoord verbannen heeft. Wel noodzaakte het de diensten om het concept kritisch te overdenken. Het is vaak een lastige onderneming, daar men nu eenmaal niet kan zeggen: dit is empowerment! Men kan er slechts naar streven. Er zijn geen standaardantwoorden. Het zoeken al doende is niet per se problematisch. De overtuiging leeft immers dat het concept net zijn diepgang krijgt door de tegenstellingen die het omarmt. De uitdaging ligt er in de professional te verontzekeran in zijn kijk en hem uit te nodigen net dat andere te durven ontmoeten. Soms dient immers een ander spoor bewandeld te worden:

De ene persoon gaat meer neigen naar stelling A van empowerment. Als we zeggen van, dat is misschien wat eng. Dan gaan we proberen om het wat breder te trekken. Het is belangrijk dat iedereen zoveel als mogelijk op alle kaders zicht heeft. Iedereen kan dan zijn eigen voorkeur... Maar het is belangrijk dat de eigen persoonlijke

voorkeuren niet doorgedrukt worden. De theoretische kaders kunnen elkaar... niet dat ze elkaar tegenspreken, maar een ander spoor bewandelen.

Het is dus geen evidentie om steeds het orthopedagogische kader voor ogen te houden. De vernieuwde tendens in de hulpverlening, met zijn actuele aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van de cliënt helpt de begeleider echter bewust maken dat wat cliënten kunnen, ze niet altijd aankunnen (1). Het opleggen van een te hoog gegrepen ideaal kan er immers toe leiden net de capaciteiten van cliënten te ontkennen. De status quo dreigt dan (2):

We moeten ook kijken naar dat ander kader. Het is niet omdat hij het deze week kan, dat hij het volgende week kan. Dat is constant zoeken en alles in vraag stellen. Het is niet evident om dat voortdurend te doen. (1)

Tot we een keer de focus verlegden, anders gelegd hebben en dat we dan keken van ja kunnen ze het wel aan, van wat maatschappelijk verwacht wordt? (1)

Als je te hoge verwachtingen hebt, dan moeten zij de hele tijd in stress en op de toppen van hun tenen leven. Dat ze dat dan niet aankunnen, dat kan ook niet de bedoeling zijn hé. Dan gaan ze misschien veel minder functioneren dan dat ze kunnen. Dan ben je weer terug bij af. (2)

De uitdaging voor de Diensten Begeleid Wonen ligt er in empowerment niet uit te denken als een verhaal dat overhelt van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid. Veeleer dan onafhankelijkheid als eindpunt te zien (1), is er daarom het streven naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid. Cliënten dienen een stuk los te komen van de begeleider en weliswaar de angst voor het onbekende overwinnen. Men wil evenwel het veld der mogelijkheden schetsen om hen zo de kans te laten te proeven van dingen waar ze zelf niet toe zouden komen. Professionals gaan daarnaast een niet aflatend geloof over het eigen kunnen van de cliënt uitspreken (2):

Onafhankelijkheid wordt sterk in de samenleving gemotiveerd, maar dat is niet bij iedereen mogelijk hé. Dus onafhankelijk is geen doelstelling waar wij echt naar toe streven. Waarom zouden ze onafhankelijk moeten zijn? Om weer in de problemen te schieten? Want we weten dat het niet haalbaar is. (1)

Het zien van de kwetsbaarheid, maar tegelijkertijd ook de ervaringsdeskundigheid die onze cliënten kunnen hebben. Maar het impliceert toch ook echt het geloof dat ze tot meer in staat zijn dan je op het eerste zicht ziet. (2)

Men wil de cliënt invloed over het eigen leven laten uitoefenen. De cliënt dient mee te beslissen over de zaken die zijn leven beheersen. Dit omvat niet enkel een bewust worden van de persoon, maar hem ook helpen om op zijn beurt zichzelf te helpen. Mensen dienen opnieuw de kans te krijgen zoveel mogelijk zelfstandig te mogen zijn en dingen bij te leren. Zij dienen grip te krijgen op het eigen leven, het in handen te nemen. Dit valt samen met het uitgangspunt in de Diensten Begeleid Wonen. Empowerment omarmt echter niet per se de betekenis van zelfbepaling. Empowerment is voor velen niet een verhaal van toeleiden naar alleen doen, ook al leeft dat idee wel soms. Zelfs het uitgangspunt dat mensen zelfstandig

leven is dan niet meer vanzelfsprekend. Mensen zijn aangewezen op anderen. Daarom dienen alle actoren betrokken te geraken. Een streven naar een zo zelfstandig mogelijk leven is immers volgens velen niet per se een kwaliteitsvol leven:

Het is niet alleen het zelf doen promoten, maar kijken naar de mogelijkheden en beperkingen en daarin een evenwicht zoeken. Niet van de eerste keer nu moet je alles zelf doen, maar kijken van wat willen de cliënten zelf doen, wat willen ze niet zelf doen. Als cliënten aan hun niveau zitten, het niet meer kan, dat ze het niet meer aankunnen, dan vind ik ook kwaliteit van leven belangrijk. Dat is wat zoeken, misschien niet in de hoogte, maar wat kunnen we nog meer aanbieden dat ze zich goed voelen.

Empowerment gaat niet er niet per se over of mensen zelfstandig zijn of om mensen te leren zichzelf helpen om het zo te zeggen. Wat theoretisch de doelstelling van Begeleid Wonen is of was... Maar nu eerder mensen de kansen geven om zelf te bepalen wat ze willen, nodig hebben en die voorwaarden te scheppen om dat ook te kunnen bereiken. Dat houdt ook in dat de persoon zelf zich niet altijd moet aanpassen of moet vaardigheden leren of ontwikkelen, maar dat de omgeving daar ook een rol in speelt hé. De omgeving moet ook aanpassen waar nodig. Dat verlegt ook wel een beetje het accent op... Ja dat verlegt het accent van de persoon met een handicap naar de ruimere samenleving hé. Empowerment omvat alle actoren die daarbij betrokken zijn.

4.2.4. Empowerment, meerzijdige partijdigheid en vrijmoedig spreken

Het bovenstaande leert ons dat empowerment niet verward mag worden met emancipatie, maar eerder streeft naar een betere kwaliteit van bestaan:

Empowerment is een concept. Het is het ondersteunen van mensen in het streven naar kwaliteit van leven. Het ondersteunen van mensen kan op zodanig groot vlak zijn, of op zodanig klein vlak. Het is persoonsafhankelijk. Het is niet te vatten in één woord of zin. Voor mij gaat dat verder dan zorgen voor rechten of plichten of wegwerken van achterstallige rechten en plichten. Het wordt soms verward met emancipatie. Empowerment is niet hetzelfde als emancipatie, het gaat verder dan dat. Het is echt kwaliteit van leven. Empowerment gaat eigenlijk over het geven van ruimte, het scheppen van een omgeving waardoor de mensen hun leven leiden zoals ze dat zouden willen. Dat gaat verder dan rechten en plichten. Empowerment gaat ook verder dan gehandicaptenzorg of zorg in het algemeen. Het is afhankelijk van de situatie, de samenleving waarin we leven hé.

Zo begrepen is empowerment niet louter een proces van positieverbetering en zelfversterking, maar ook een zaak van hulpbronnen aanspreken opdat de cliënt zijn “weg kan vinden in de maatschappij zonder al te veel negatieve ervaringen te ontmoeten.” Ook anderen dienen er in te geloven (1), maar dit is niet evident wanneer een aantal zekerheden wegvallen (2):

Jij gaat ook meer in jezelf geloven als je merkt dat anderen ook in jezelf geloven hé. Dat je gaat geloven van zou ik het echt wel kunnen. (1)

Als jij aangeeft dat je wil veranderen. Je omgeving moet dat ten eerste ook aanvaarden, er in meegaan en dat heeft toch het gevolg dat je omgeving ook gaat veranderen, wat op zich terug gevolgen heeft voor jou. Een aantal zekerheden weg hebben. (2)

De cliënt leeft niet alleen. Empowerment wordt daarom als een contextueel begrip opgevat waarbij het essentieel is te bewegen van een professioneel vangnet naar een sociaal netwerk. De achterliggende gedachte is de cliënt bewust te maken van de mogelijkheden die er zijn in de naaste en ruimere omgeving en de samenleving. Dit betekent heel wat bemiddelen en zoeken naar een gemeenschappelijk doel waar men zich wil voor engageren:

Het is in de eerste plaats belangrijk om te luisteren naar wat de cliënt wil en kan, en wat de omgeving wil. Het is belangrijk om alle actoren in het leven van de cliënt een plaats te laten krijgen en gehoord te worden, waardoor je als begeleider alles wat kan in kaart brengen. Om dan te kijken van wat de cliënt wil en hoe we dat zo goed mogelijk kunnen proberen te bereiken. Begeleid Wonen is ook het coördineren van hulpverlening. Om die zorg zo goed mogelijk op elkaar af te stemmen.

Het netwerk (en het sociaal vangnet) hebben echter vaak andere opvattingen omtrent het functioneren van de cliënt. Visies divergeren ook op het vlak van ondersteuning van de cliënt. De begeleider kan vaak vanuit de visie van Begeleid Wonen niet ingaan op de verwachtingen van netwerk (1). Enerzijds heeft de begeleider weliswaar niet alle waarheid in pacht (2), anderzijds kan het netwerk een belemmerend gegeven zijn voor de cliënt (3). Het wordt er daarnaast niet eenvoudiger op wanneer de keuzes die de cliënt wil maken niet gesmaakt worden door het netwerk. Het gevaar is dan dat zaken boven het hoofd van de cliënt geregeld worden (4). De visies afstemmen is vaak een zaak van niet opgeven, geduldig wachten en loyaliteiten erkennen. De hulpverlening dient niet alles op te lossen, maar het handelen soms op te schorten (5):

Moest er een probleem zijn, dan ben je een goede begeleider. Je hebt dan de familie die zegt van je gaat daar wat aan moeten doen hoor. (1)

Ze zien dan ook vooral die grote stappen in het leven hé. Niet zo die kleine stappen. Van kijk hij kan nu al zijn post beheren. Ja ja en hoe zit het dan met zijn fulltime job? En hij geraakt maar aan halftijds? Veelal wordt alleen maar gekeken naar wat er moet gebeuren, wat er verwacht wordt. De lat wordt te hoog gelegd voor de cliënt, dan dat verwacht kan worden.(1)

Je komt aan huis als begeleider van een dienst Begeleid Wonen. Er zijn daar ook andere betrokken partijen die ook aan huis komen of die cliënt kennen. Wij gaan echter vanuit onze visie enkel in op de vragen die de cliënt stelt. Andere partijen hebben dan het gevoel van wat komen jullie daar nu eigenlijk doen? Je komt dan als begeleider in een vervelende situatie terecht. Van het netwerk krijg je dan de vraag wat wij daar doen. Terwijl het uitdrukkelijk de vraag is van de cliënt om je er niet mee te bemoeien. (1)

We moeten niet te veel denken dat we de waarheid in pacht hebben. Soms moet je dingen laten zoals ze zijn voor de goede vrede hé. Sommige cliënten geven dat ook aan, van ik ga daar niet aankomen. Want als er dan ruzie is, wat dan? (2)

Ik denk ook dat de bagage die ze mee hebben, dat dat soms... een extra beperking geeft om aan iets te kunnen werken of om hun mogelijkheden uit te breiden of dingen aan te leren. (3)

De omgeving is niet altijd akkoord met bepaalde keuzes van de cliënt en dan verwachten ze van de begeleiders dat die daar iets aan doen. (4)

Dat is zo echt typisch voor mensen in de hulpverlening. Wij moeten alles oplossen. Soms lossen de dingen zichzelf op. (5)

Wil men streven naar empowerment dan is meerzijdige partijdigheid dus aangewezen. Het komt er niet enkel op aan de visies op elkaar af te stemmen, maar erkenning te geven aan alle partijen alvorens men de visie van Begeleid Wonen kan duiden (1). Men dient hierbij te beseffen dat de begeleider geen neutrale waarnemer is, maar zich in de leefwereld van de cliënt begeeft met bepaalde overtuigingen, waarden en normen (2). Men volgt best het tempo van de cliënt, tracht diens *klankbuis* te zijn en zo nodig te vertalen wanneer het gevoel moeilijk onder woorden te brengen is. Het is geen evidentie vrijmoedig te spreken (Foucault, 2001, 2011) wanneer je naasten al veel voor je hebben gedaan (3):

Je moet de visies op elkaar afstemmen. Je hebt ook het feit dat de ouders niet goed de visie van de dienst Begeleid Wonen mee hebben hé. Dat is ook de visie van de maatschappij, van hun kind moet dat inlossen. En dat ze het gevoel hebben van ik heb gefaald als ouder. (1)

Concreet naar empowerment toe denk ik dat meerzijdige partijdigheid belangrijk is. Je moet verschillende actoren of verschillende visies rond de cliënt in kaart brengen, er mee rekening houden. Maar anderzijds moet je ook bewust zijn van je eigen waarden en normen. Je moet er ook van bewust zijn dat je eigen waarden en normen soms botsen met de waarden van de cliënt. (2)

Als jouw doel niet gelijk is met dat van de cliënt, je mag er nog aan werken, je gaat er toch niet komen. Je moet eigenlijk altijd zoeken naar een gemeenschappelijk doel. (2)

je moet ook dikwijls gaan vertalen en hertalen wat de cliënt eigenlijk wil. (3)

Je probeert je cliënt daarin te stimuleren. Wil je dat tegen je ouders zeggen, ben je daar klaar voor? Het kan zijn dat hij daar nog totaal niet klaar voor is, voor die confrontatie. Je kan dat voorbereiden en al dan niet naast je cliënt zitten en als je cliënt dat echt wil. Ik ging de klankbuis... ja vertalen hé... Dat loopt wel moeilijk. Maar dan zie je die ouders soms zeggen van hij heeft dat nooit tegen mij gezegd. Dan zie je dat dat een hele andere wending neemt. Als ik nu moet zeggen, neem nu dat je een beperking hebt en je moet zeggen tegen je ouders van ik ben daar niet mee akkoord en je weet dat ze al veel hebben gedaan voor jou. Ik kan me inbeelden dat dat je geen makkelijk gevoel geeft. Ten tweede hoe moet je het verwoorden. Ze

weten het veelal niet, zeg je dat indirect, direct? Je moet de verbeelding hebben, de woorden, het kunnen verwoorden. Dat is niet het gemakkelijkste. Ze zitten wel met dat gevoel, maar hoe moet je het overbrengen hé. (3)

De begeleider kan er door middel van meerzijdige partijdigheid toe bijdragen dat de cliënt sterker wordt door diens omgeving. Het netwerk kan de oorzaak zijn dat cliënten niet geleerd hebben om zelf keuzes te maken, maar dat neemt niet weg dat men door anderen gevormd wordt en op zijn beurt zorg draagt voor anderen. De menselijke conditie is er zo één van interafhankelijkheid, waarbij je anderen nodig hebt om tot bepaalde inzichten te komen.

In alles wat je doet ben je afhankelijk van anderen. Sommige mensen zijn meer afhankelijk dan anderen en daar is het een evenwicht vinden. Ik denk dat daar nog werk voor is, om niet afhankelijk, maar meer interafhankelijk te zijn.

Ik denk dat je soms anderen nodig hebt om tot bepaalde inzichten te komen, om bepaalde informatie te bekomen. Ik denk dat het maar is door in gesprek te gaan met anderen dat je keuzes maakt in je leven. Empowerment kan een grondhouding zijn doorheen alles dat je doet. Niet alleen in het werk, maar ook in het eigen leven. Uiteindelijk doe je dat heel vaak. Gaan vragen voor dat je beslissingen neemt of keuzes maakt. Ik denk dat het verschil is met mensen die wij in begeleiding hebben, dat die toch wel extra begeleiding nodig hebben dan wij.

Ja en ik denk ook wat dat het schone is bij een aantal cliënten in Begeleid Wonen dat je ziet dat sommige mensen ook afhankelijk zijn van hen.

Empowerment verschijnt dan als een relationeel concept waarbij niet langer enkel de focus gelegd wordt op het empowerment van de cliënt, maar ook dat van de begeleider (en anderen). Het is een EN-EN verhaal, dat noodzaakt het samen te verwerklijken:

EN EN EN. Empowerment kan op ieder niveau en op elk moment.

En in iedere relatie. Wij als collega's empoweren elkaar ook.

4.2.5 beschrijft de betekenis en implicaties van deze inzichten voor het concept empowerment. Zo wordt eveneens onderzoeksvraag (3) ingeleid.

4.2.5. Het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen

Als empowerment een samen streven naar een verbeterde kwaliteit van bestaan omvat, dan dient dit volgens velen niet langer als een uitkomst begrepen te worden. Het is niet meetbaar. Dit brengt het besef met zich mee dat het een zaak van vallen en opstaan is. Een breekbare vrijheid (Foucault, 1998):

... een proces, ik denk niet dat je direct kan spreken van een uitkomst. Kwaliteit van leven is iets dat je heel je leven... Wat vandaag je kwaliteit van leven is, is het misschien de volgende dag niet meer hé.

... dus hoe kan je nu gaan zeggen van nu is hij sterk genoeg. Dat is een levenslang proces, levenslang ga je er aan moeten werken dat je cliënt kan beslissingen nemen. Want in iedere nieuwe situatie kan het zijn dat hij terug valt op zijn beginsituatie en heeft hij weer niet de mogelijkheid om die beslissing te nemen. Je kan dat niet meten. Hoe ga je meten dat het bereikt is? Het kan dus nooit een resultaat zijn.

De vraag is echter hoe we een veilig en stimulerend klimaat kunnen in het leven roepen en wat nu begrepen wordt onder het streven naar een betere kwaliteit van bestaan? Het interpretatieve karakter van empowerment wordt hiermee geaccentueerd. Het is eerst en vooral een zaak om oog te hebben voor het tempo van de cliënt en diens eigen wens en wil tot verandering:

En dat de groei van binnenuit de cliënt komt. Dus de nood tot verandering, of de nood tot versterking komt van de cliënt, vanuit zijn eigen inzichten.

Wij geven de mogelijkheden en zij maken dan eigenlijk de keuzes. Wij creëren een klimaat die het mogelijk maakt, maar zij maken nog altijd de keuze of ze er effectief willen instappen of niet. We mogen nog zoveel plannen, zoveel voorbereiden met allerlei diensten tezamen, zij hebben het laatste woord. We gaan niets regelen boven hun hoofd.

Ik denk ook dat we de vraag van de cliënt moeten respecteren en niet onze wil... Omdat wat wij belangrijk vinden, is soms voor de cliënt niet zo belangrijk. En hoe wij het leven zien en hoe het uitgebouwd moet worden is soms helemaal anders dan voor de cliënten hé. Dus de vraag van de cliënt ook respecteren.

Zo begrepen is empowerment geen werkwoord, waarbij anderen de cliënt empoweren. Het wordt dan gezien als een permanente opdracht, als een proces en praktijk die gefaciliteerd dient te worden. Alvorens cliënten kunnen groeien als mens, dient echter beseft te worden dat velen dienen te wennen aan het feit dat ze mogen keuzes maken:

Als hij zoiets heeft van ik wil niet empowered worden. Dan is dat op zich al een mening. In mijn definitie van empowerment is het ook luisteren naar die mening van de persoon en er rekening mee houden. Als hij zegt van ik wil dat niet, dan is dat op zich ok, dat is jouw keuze. Je moet er dan ook respect voor hebben en beseffen dat het nu niet het moment is. Dan kan je er later misschien op terugkomen. Je moet het tijd geven. De persoon zelf... die moet het accepteren. Soms een visje werpen en kijken of hij bijt of niet. Soms heb je zelfs geen visje nodig en anders heb je een hele zee nodig.

In diens creatieve pogingen om het concept empowerment te verwerklijken, dient de professional daarom geduld op te brengen en tijd te nemen voor de cliënt. Het is een zoekproces voor beiden. Empowerment wordt dan ook in verband gebracht met medezeggenschap, waarbij de overtuiging leeft dat men niet een bepaalde visie van bovenaf kan opdringen aan de praktijk of de cliënt en zijn leefwereld (netwerk), maar dat empowerment net vertrekt van hetgeen de cliënt zelf aangeeft:

Als je vanuit de dienst zegt van de visie is naar empowerment gericht, maar als de basis niet goed zit... Top down en bottom up, het volledige plaatje.

Je moet ze ook niet overempoweren of constant meer willen... Je mag niet constant overstimuleren tot je zegt dat is het nu voor mij, dat heb ik willen bereiken. De maatschappij wil dit, de ouders willen dat, maar wat willen zij? Dat is de vraag eigenlijk hé.

Ik kan moeilijk kwaliteit van leven zeggen, het woord. Dat is heel ruim hé. Dat is natuurlijk voor iedereen zelf te bepalen. Ik denk dat dat vooral is dat ze kunnen blijven wonen waar ze wonen en hoe ze willen wonen. Zo'n dingen, dat ze daarin gelukkig zijn, contacten met de buitenwereld hebben, dat het goed verloopt, dat ze ook een stuk aanvaard worden. De definitie die zij er aan geven. Datje daar je eigen weg in kan zoeken en je eigen weg in kan vinden.

Begeleiders gaan zo niet enkel zichzelf kritisch in vraag stellen, maar wijzen ook op de noodzaak om te blijven vragen stellen, om van tijd tot tijd af te toetsen wat de cliënt echt wil. Het is evenwel geen zaak van goed of fout op zich:

Het is een kwestie van constant kritisch het in vraag stellen, af te toetsen. Het is ook niet omdat de cliënt dat vorige week wilde, dat ze het nu nog willen.

Je hebt begeleiders die alles aftoetsen. Het is opnieuw dat proces. Merk je op die manier dat de ondersteuning voor de cliënt niet "goed" is. Er is geen goed of fout op zich, het is een proces dat je voor ogen moet houden. Het is een constant aftoetsen bij de cliënt van wat wil jij?

Empowerment is dus bovenal een reflexieve en relationele praktijk. Hierbij dient de professional te weerstaan aan de verleiding om zomaar zaken op te lossen. Anders gaat men voorbij aan het feit dat de cliënt ook zaken kan inbrengen. De begeleider voelt daarnaast de plicht de waarheid te zeggen. Deze waarheid is vaak ook een persoonlijke toetssteen (Foucault, 2001, 2011), die verbonden wordt met de zorg voor zichzelf.

Eigenlijk was het de bedoeling dat je tot een relatie kwam, dat je kon zeggen van dat dat het beste is voor jou, maar dat die persoon dan ook wist dat het het beste was. Dat hij dat niet zag als dwang, dat hij dat zag als de waarheid. Dat hij wist dat dat het beste was voor hem.

Ik vind van heel dat empowerment. Wat vinden jullie daarvan? Wat ik hier nog mankeer is dat het niet enkel over psychische sterkte, maar ook fysieke sterkte gaat. Ik vind dat veel van onze cliënten op een zodanig slechte manier leven, dat ze eigenlijk verzekers geen kracht hebben. Puur fysiek. Slapen, gebrek aan beweging. Het niet voor zichzelf zorgen. Je let er soms toch wel op dat je ook voor jezelf een beetje sterkte hebt, ook fysieke sterkte om dingen aan te kunnen. Ik vind dat ook belangrijk.

Het probleem is dat cliënten soms een haast blind vertrouwen hebben in de begeleider. Hierdoor is de waarheid vertellen vaak dansen op een slappe koord. De ander

overtuigen doe je niet door vast te klampen aan het eigen gelijk en de andere deze eigen waarheid te laten opbiechten:

Via die vertrouwensband is er dan het dunne evenwicht tussen dwang en echt iets doen omdat ze het willen.

Pakt nu dat die cliënt door toedoen van ondersteuning, steeds de goede en de juiste beslissingen maakt maar dat hij ze niet zelf maakt. Dan leert hij niet omgaan met hoe dat de maatschappij in elkaar zit ook, want ja, je hebt altijd wel eens tegenslag. Het is altijd met vallen en opstaan. Als ik bijvoorbeeld een cliënt in een bepaalde richting duw om te antwoorden of een beslissing te nemen, waar ligt dan de verantwoordelijkheid, bij mij of de cliënt? Ja, je zou, ik zou dat ook niet graag hebben, je zit met dat gevoel dat het mislukt.

Om die reden wordt empowerment ook begrepen als een proces van geven en nemen, waarbij het weten een noodzakelijk tegen-weten (Pease, 2002) veronderstelt. De cliënt wordt daarom gestimuleerd om een eigen mening te vormen en voor zichzelf op te komen. In dit veerkrachtige ontmoeten mogen de tegenstellingen bestaan. De cliënt heeft immers het recht om zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen (de begeleider, het netwerk, de samenleving):

Stimuleren van het hebben van een eigen mening en ideeën. Zelfkennis vergroten bij de cliënt.

Ik vind dat ze het recht hebben om weerbaar te zijn. Tegenover de begeleiding dan bijvoorbeeld. Dat is een recht dat ze hebben, een eigen mening.

Men wil de werkelijkheid aangeven, het veld breder maken, de gewoonte doorbreken. Dit veronderstelt dialoog. Een middel om dit noodzakelijk tegen-weten (Pease, 2002) te ontmoeten is ontschuldigen en relativeren (1). Een begeleider wijst er daarnaast op dat we spiegelend te werk kunnen gaan. Dit is een ontmoeten waarbij samen teruggekeken wordt op wat (reeds) voorviel. De begeleider behoedt zich er voor op voorhand een oordeel te vellen, opdat de stem van de cliënt gehoord kan worden. Anderen voegen hier immers aan toe dat echt luisteren, ook rekening houden is met de ander. Dit laat toe dat hij op zijn beurt de waarheid, dit tegen-weten zal delen (2):

In ons leven nemen wij ook beslissingen dat we achteraf zeggen van dat was niet juist. (1)

Als jij nooit eens vraagt wat denk jij? Dan gaan ze het nooit doen. Na verloop van tijd weten ze dat ze hun mening mogen zeggen. (2)

Gehoord en niet alleen gehoord, maar ook rekening mee gehouden worden. Voor mij is dat empowerment, dat is wat je vertelt dat je wil, denkt. (2)

4.3. Onderzoeksvraag (3):

Hierna wordt onderzoeksvraag (2) beantwoord:

Wat betekent het empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk?

4.3.1. Duiding

We geven voorbeelden van goede praktijk die de begeleider helpen de bovenstaande inzichten te verwerkelijken. De vraag wat het betekent empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk dient aldus begrepen te worden als een verdieping van onderzoeksvraag (2). Onderzoeksvraag (3) biedt zodanig handvatten, daar het naast de valkuilen ook creatieve pogingen beschrijft die recht doen aan de werkelijkheid. (Zaken die schuin gedrukt staan zijn uitdrukkingen, uitspraken, citaten van orthopedagogen en begeleiders.)

4.3.2. Als overleven het voornaamste is...

Cliënten trappelen vaak ter plaatse. Het ontbreekt hen veelal aan de nodige kracht om de regie over het eigen leven te herwinnen. Ze worden gegijzeld door wat begeleiders aangeleerde hulpeloosheid noemen. Het zich eigen maken van bepaalde overlevingsstrategieën is dan een façade. Deze cliënten klampen zich dan vast aan het gekende en wentelen zich keer op keer in afhankelijkheidsrelaties. Dit botst met het *hulpverlenersinstinct* (1). De begeleider die, gewapend met goede bedoelingen, verwoede pogingen doet het tij te keren wordt al gauw de deur gewezen daar dit als te bedreigend of ongeloofwaardig ervaren wordt. De begeleider dient dus – vaak tot diens frustratie – rekening te houden met het mandaat dat hem gegund is (2). In Begeleid Wonen is *voorzichtigheid de moeder van de porseleinenwinkel*. De begeleider kan niet zomaar bepalen wanneer iemand klaar is om te veranderen. De cliënt laat dat overigens niet toe. *De drang naar resultaat* zal getemperd dienen te worden (3).

Je hebt dan wel het gevoel als begeleider van wat doe ik hier, die heeft een zodanige overlevingsstrategie ontwikkeld, dat je het gevoel hebt dat je daar niet meer nodig bent terwijl dat helemaal niet waar is. Ze hebben je wel nodig. Het is zo wat een vals signaal. Ze tonen zich sterk en ze doen het, maar ze maken wel veel brokken. (1)

Je hebt cliënten die net het omgekeerde vragen. Hier die papieren, zorg dat dat in orde komt. Ik wil bepamperd worden. Dat botst met je eigen instincten, van ik zou graag krachtiger maken. Dan moet je ook die grenzen respecteren, want dat is ook empowerment. Je komt bij mensen terecht die dat precies niet willen. (1)

Maar het probleem is ook dat wij al uitstippelen wanneer ze er klaar voor zijn en eigenlijk kun je dat niet weten. (2)

Ik merk soms wel dat wij beroepsmisvorming hebben. We kunnen zo echt overdreven belerend zijn. Of zo van komaan, gij kunt dat. Heel erg belerend zijn. Soms betrap ik me daar ook in. Het moet geloofwaardig blijven hé. Op dat moment ben ik

hulpverlener aan het spelen en dat kan helemaal niet pakken. Dat is soms wel confronterend. (2)

We moeten een mandaat hebben van de cliënt om aan bepaalde dingen te gaan werken. (2)

Want ik dacht dat als ik hier buitenvlieg, dan heb ik er helemaal geen zicht meer op. Dus ge ziet dat als je tegenwind gaat geven, je het risico hebt dat je aan de deur staat en dat ze zeggen dat jij niet meer moet komen. Dus eigenlijk is voorzichtigheid de moeder van de porseleinwinkel. Dat is zo een beetje voortdurend dansen op een slappe koord. (3)

Dat is een beetje die drang naar resultaat die bij iedere mens ingebakken zit hé. Die moet beperkt worden. (3)

Wat dan te “doen”? Het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen mag niet opgelegd worden, een verplichting worden. Cliënten moeten er van overtuigd zijn, het willen. Het komt er op aan de cliënt *onbevangen te benaderen*. In de mate dat dit mogelijk is... Dit vergt immers heel wat zelfdiscipline van de begeleider. De asymmetrie in de relatie mag immers niet voelbaar aanwezig zijn. Men is niet gelijk, maar er dient wel gestreefd te worden naar gelijkwaardigheid. De begeleider zal de cliënt eerst dienen te leren kennen, *om te begrijpen waarover het nu gaat*. Hij gaat hierbij op zoek naar *herkenningspunten, aanknopingspunten, een doorgang*. Bovenal dient men te beseffen dat deze persoon *een eigen weg afgelegd heeft* en op de moeilijkheden onderweg een eigen antwoord gevonden heeft. Deze persoon heeft een levensverhaal (1). Het komt er dan ook aan *te kijken vanuit de leefwereld van de persoon zelf*, na te gaan wat de cliënt normaal vindt (2). Er dient sprake te zijn van luisterbereidheid, indien we ook de ervaringsdeskundigheid van de ander willen zien (3). De begeleider gaat geen zaken voor de cliënt invullen, maar stimuleert net het denkproces door hiertoe een aanzet te geven. De begeleiders zal zich dus eerst dienen *in te passen*. Men dient van *mens tot mens bezig te zijn*, opdat men *leert van elkaar en groeit met elkaar* doorheen het zoekproces (4).

...beseffen dat die persoon een eigen weg heeft afgelegd, met zijn eigen waarden, dat hij ook een levensverhaal heeft. (1)

Kijken vanuit de leefwereld van de persoon zelf hé. Van hoe ondergaat hij dat, hoe is hij daarmee opgegroeid? Wat is er voor hem normaal? (2)

Luisterbereidheid. Niet alleen maar luisteren, maar ook luisteren naar wat er achter zit. (3)

Luisteren, met een open houding. Dat je niet hoort wat je wil horen, maar dat je hoort wat de cliënt wil dat je hoort. (3)

De houding is zeker luisterbereidheid. Zeker niet zelf beginnen met zaken te gaan voorop stellen. Van we gaan het zo en zo doen. Dat vraag wat zelfdiscipline. Moesten we dat zo doen, dan neem je het denken voor hen al weg. Ik denk dat het belangrijk

is dat het groeit. Het vermijden van zelf een aantal zaken voor te stellen! Misschien wel lichte tips of een aanzet geven. (3) en (4)

En nu, ik zeg altijd dat we onze normen niet mogen hanteren, want dan zit je er compleet naast. Eigenlijk moet je heel veel door de vingers zien hé. Ja aanpassen of inpassen en zien met wie er voor je zit. (4)

Eerst en vooral luisteren naar de cliënt. Wat wil jij zelf, hoe ziet hij die keuzes en gevolgen? Dus het gehoord hebben, ook het ernstig genomen worden in zijn verhaal. Dat hij ook wordt aangesproken op zijn verantwoordelijkheid en ervaringsdeskundigheid. Hij is uiteindelijk degene die in die situatie zit. Hij weet het het best. (4)

Als begeleider dien je dus het tempo van de cliënt te volgen. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. De begeleider dient zich te oefenen in geduldig afwachten en onvoorwaardelijk aanwezig zijn. Het heeft geen zin om zelf de touwtjes voortdurend in handen te nemen, daar dit op lange termijn de cliënt niet verder helpt. Het leereffect blijft dan immers uit. Samen op weg gaan is een wederzijds aftasten van wat kan en (nog) niet mogelijk is (1). Resultaat halen dient anders begrepen te worden. Het is niet het vooruitgaan, maar stilstaan bij hoe het tot zijn recht kan komen. Het welbevinden van de cliënt is hierbij het uitgangspunt (2).

Ze hebben dat inzicht niet en ik zit met dat ongeduld. Ik wil dat ze iets inzien en iets doen of niet doen... En dan sta je daar met je tempo van de cliënt. Dan kom je daar ook op terug denk ik, of zij gaan daar op terug komen, om daar dan toch weer de eigen weg in te zoeken. (1)

Het zelf in handen nemen kan in vele gevallen wel iets opleveren, maar de vraag is of het iets oplevert op lange termijn. (1)

Omdat het continu op weg gaan is met je cliënt moet je kijken van wat kan er hier en wat kan er hier niet. (1)

Maar ik denk dat het nu niet meer gaat over het resultaat op zich, maar over hoe het tot stand komt. In samenwerking met de mensen. (2)

Ik denk dat je het op een andere manier moet gaan bekijken. Dat je niet die drang naar resultaat moet beperken, maar dat het resultaat het welbevinden van de cliënt is. Niet meer dat volledige resultaat. (2)

Het is vooral een zaak *niet te zitten wachten tot er iets spectaculairs gebeurt*, maar er voortdurend van bewust te zijn dat men een weg bewandelt. Dit vraagt tijd. Dat zal de begeleider dienen te aanvaarden (1). Dit proces dient een open einde te kennen, waarbij de grenzen niet vast gehouden maar net opgezocht worden. De cliënt dient het recht te behouden om te mogen mislukken. In zijn botsen met de werkelijkheid kan hij uiteindelijk de begeleider en belangrijker – zichzelf – verrassen (2). Het is een blijvend werken aan een (open) houding. We willen het soms te goed laten lopen. Toch beseft de begeleider dat ook hij niet de waarheid in pacht heeft en soms in de fout gaat. Missen is immers menselijk... (3)

Je dient het proces te zien hé. Je kan niet verwachten dat je van de ene dag op de andere dag dingen realiseert. (1)

Ik denk dat je het uit de kleine stapjes moet halen, wil je niet gefrustreerd zijn. En dat is soms moeilijk om zo die kleine dingen te zien. (1)

We werken er aan, maar dat vraagt tijd. Misschien moet hij dat niet kunnen en moet je dat aanvaarden. Bij empowerment, vind ik het recht om te mislukken ook wel belangrijk. Het recht en dat die kans blijft. Dat je ook wel mag, dingen probeert, dingen wil doen. Dat de kans er ook wel kan bestaan dat het mislukt en dat het ook aanvaard wordt. Dat je niet zegt van je hebt het eens geprobeerd, het is toch niet gelukt. Nu is het gedaan... (2)

Iedereen kan verkeerde keuzes maken, maar ze moeten wel mogen een keuze maken. (2)

Ik denk dat veel terug gaat naar onze houding. Het mag hier toch niet fout gaan. (3)

Wij hebben ook niet de volledige waarheid in pacht hé. Wij kunnen ook eens de mist in gaan. (3)

4.3.3. Hoe zich open te stellen voor het zoekende?

Het ontmoeten van de ander is soms een confronterende aangelegenheid. De begeleider tracht onvoorwaardelijk aanwezig te zijn, maar botst op bepaalde punten met de waarden en normen van de cliënt. De ondersteuningsrelatie stelt de begeleider immers voor persoonlijke dilemma's (1). Niet alleen de cliënt, maar ook de begeleider heeft *bagage* op zijn schouders rusten. Men dient zich dan ook bewust te worden van de eigen waarden en normen en ze in vraag durven stellen (2). De begeleider streeft naar zelfkennis. Indien men zorg wil dragen voor de ander, dan zal men ook zorg dienen te dragen voor zichzelf. Dit omvat onder andere het beantwoorden van de vraag waarom men gekozen heeft voor dit vak en wat het betekent een kwaliteitsvol bestaan te leiden. Zorg dragen voor de ander betekent echter ook durven die zorg een stuk loslaten. Zo niet vervalt men in reddersgedrag, waarmee veeleer een status quo voor de cliënt dreigt. Het kan dus zelfs een averechts effect hebben, daar te veel zorg willen dragen voor de ander intimiderend kan werken. Wie *te veel kracht uitstraalt* kan dan het ervaringsleren van de cliënt in de weg staan. Begeleiders stellen zich dan ook voortdurend de vraag of ze nog wel voldoende kansen bieden aan de cliënt om te groeien en te mogen verschillen (3). Men verwacht van de cliënt dat hij zich leert *open stellen voor het zoekende*. Maar kan de begeleider op zijn beurt hiervoor openstaan, zeker wanneer de cliënt kiest voor iets anders? Iets dat de begeleider niet echt de beste keuze lijkt? De professional stelt zich de vraag *hoe "het goede" ook goed te doen*. Wat goed is, is echter altijd voor interpretatie vatbaar. Het is een afwegen van heel wat zaken. *Hoe breng je dan bijvoorbeeld iets aan zonder je cliënt te verliezen?* Wanneer stelt men de vertrouwensrelatie voorop en wanneer kan een stap verder gegaan worden (4)?

Je komt jezelf tegen in de relatie met iemand anders... (1)

Uiteindelijk als begeleider heb je zelf bagage. Je moet je bewust zijn van je eigen waarden en normen. Eigenlijk wat gezegd wordt, een waarheid als een koe, is dat je eerst zelf moet zelfkennis hebben. Zelfkennis is het begin van alle wijsheid. Je moet eerst zorg dragen voor jezelf, voor je zorg kan dragen voor iemand anders. En ik vind hoe langer ik hier werk, hoe meer dat opvalt. Dat we zelf eerst deftig moeten in de schoenen staan. Van waar kom ik, wat zijn mijn sterktes, wat zijn mijn waarden en normen. Voor je andere mensen daarin kunt voldoende ondersteunen. (2)

Het is ook een ingesteldheid als hulpverlener. Je kan je afvragen waarom je kiest voor dat beroep als hulpverlener, omdat je graag een stuk zorg opneemt voor iemand anders. En dan stap je in het beroep, en zorg je effectief, maar dan moet je ook een stuk die zorg kunnen loslaten. (3)

Als je juist van de schoolbanken bent, wil je nog alles redden... Dan word je heel rap geconfronteerd met het niet willen veranderen van de cliënt. (3)

We moeten niet enkel naar het netwerk kijken, maar ook naar onszelf. Als je met een cliënt lang op weg gaat, moet je jezelf ook nog in vraag stellen van geef ik hem voldoende kansen en kan ik het nog wel anders zien. (3)

Ja zo nog maar de vraag van doe ik hier nu goed aan. Wat is dat goede? (4)

Wat goed is op hun manier, want goed voor mij is niet per se goed voor hen. (4)

Dat is afwegen tussen wat de cliënt wil, wat goed is voor hem tussen haakjes en wat de omgeving wil. De balans opmaken van alle factoren. Wat dat belangrijk is. Wat is goed voor mij of omgekeerd, dat is iets heel relatiefs hé. Dat is zeer subjectief. Er hangt veel af van de omgevingsfactoren. (4)

Ja, het is altijd balanceren op die koord, van wat gaan we doen. Stellen we de vertrouwensrelatie voorop of gaan we toch verdere stappen zetten? (4)

Het is altijd een samen zoeken naar een manier van leven. Men heeft de ander nodig om tot bepaalde inzichten te komen. Niet alleen leert men veel *uit hetgeen anderen meemaken in bepaalde situaties*, men leert uiteindelijk ook *zichzelf goed kennen in de verschillende relaties* die men heeft met anderen. Men heeft anderen nodig om gevormd te worden. De keuzes die men maakt in het leven zijn tot stand gekomen omwille van wat men bij iemand afgetoetst heeft. Je bent wie je bent door de ander, door het samenleven met deze belangrijke anderen. Voortdurend is er een wisselwerking tussen vormen en gevormd worden. De cliënt wordt niet enkel gevormd, maar vormt ook anderen in het zorg voor de ander. Zo kan hij ook zich bekwamen in de zorg voor zichzelf (1). Ook de begeleider wordt geconfronteerd met dezelfde vragen die de cliënt heeft. Niet alleen de begeleider vormt de cliënt, maar ook de cliënt kan op zijn beurt een voorbeeld zijn voor de begeleider. Beiden hebben elkaar nodig, om de zaken af te toetsen en in vraag te stellen (2).

Het is wel zoeken naar een manier van hoe leven. Je hebt anderen wel nodig. Ook als je wil reflecteren over dat je niet goed bezig bent, heb je anderen nodig... Je kunt

jezelf wel sterker gaan maken, maar om je gedachten te veranderen... Dat kan alleen in relatie tot anderen hé. (1)

Gewoon als mens, als persoon, de keuzes die je maakt in je leven, dat is omwille van wat je getoetst hebt met iemand anders hé. Zonder anderen kan je geen gedacht vormen hé. Je wordt gevormd door je omgeving. Door in gesprek te gaan met iemand. (1)

Want eigenlijk ben je wie je bent door de ander, door de medemens en door mensen die je in je context tegenkomt. Door het samenleven met je vrienden, door je ouders, dus dat ze dat dan eens horen van iemand anders. (1)

Iemand die gekwetst is, die in bepaalde omstandigheden niet 100% functioneert, maar eigenlijk graag en goed zorgt voor de ander, want dat geeft een goed gevoel. Ook die personen kan je aanspreken om een stukje... Ze zijn soms sterker voor een ander, dan voor zichzelf. In de zorg voor... Veel sterker voor de kinderen, dan voor zichzelf. Ik dat je in de zorg voor iemand anders ook je krachten aanspoort. (1)

Uiteindelijk leer je jezelf goed kennen. Ook in relaties hé. Dan kan je soms ook reflecteren op je eigen relaties die je hebt met mensen. Dat je gelijkaardige dingen tegenkomt. (2)

Ik denk dat wij net zoveel kunnen leren van personen met een verstandelijke beperking, als van iedereen. Je leert sowieso bij. Door de situatie op zich moet je gaan uitzoeken... Je moet in overleg gaan met collega's, daar leer je ook uit. (2)

Ja, de cliënt heeft de begeleider nodig en wij hebben die cliënt nodig. Anders kan je niet op een goede manier ten opzichte van de cliënt staan. Dan ben je niet empowerend bezig. We hebben elkaar nodig om het onderling op elkaar af te stemmen en af te toetsen en in vraag te stellen... (2)

Het samen af toetsen is geen evidentie. De vraag blijft dan ook of de ander ontmoeten dan niet een beetje zichzelf verliezen is? Het antwoord dat hierop gegeven wordt is dat de cliënt niet zomaar eender wat dient te aanvaarden. Het gevaar is er steeds dat wanneer een vertrouwensrelatie opgebouwd is, de cliënt de begeleider dan *naar de mond praat en hem blindelings vertrouwt* eerder dan keuzes afweegt. De boodschap is dus dat de cliënt en begeleider van mening mogen verschillen, bijvoorbeeld over wat nu "het goede" is. De cliënt wordt hierin aangemoedigd dit kenbaar te maken. Dit roept echter de vraag op of de begeleider op zijn beurt wel nog de grenzen mag aangeven? Moet men altijd uitgaan van de vraag van de cliënt, ook al betekent dit zichzelf verloochenen (1)? Men meent dat ook de visie van de begeleider belangrijk blijft. De begeleider zal bepaalde situaties dan ook uitdrukkelijk benoemen. Het is belangrijk om dit onbehagen te verwoorden met respect voor de cliënt en het daarnaast af te toetsen in team. Hoewel de verantwoordelijkheid bij de cliënt ligt, *voelt* de begeleider zich in bepaalde situaties evenzeer verantwoordelijk. *Je legt immers geen dossier op tafel.* Het is niet fijn om *brandjes te blussen* en *de cliënt keer op keer met zijn hoofd tegen de muur te zien lopen*. De begeleider krijgt dan vanuit het team de boodschap mee dat hij wel goed bezig is, waarbij veelal de orthopedagoog hem aan het proces herinnert. Er wordt daarna een bepaald advies vanuit directie of het team

meegegeven, waardoor de begeleider zich alsnog kan blijven naast de cliënt begeven. De begeleiding mag dan *wel vrijwillig zijn, het is niet altijd vrijblijvend*. De begeleider dient dan wel bewust te zijn van diens waarden en normen, maar mag wel persoonlijke grenzen hebben. De begeleider dient evenwel het aan te durven hierover een open gesprek aan te gaan. Dit kan soms de aanleiding zijn tot een conflict. Toch leeft de overtuiging dat ruzie maken moet kunnen. Het helpt elkaars intenties te beluisteren (2). De onuitgesproken wetten en codes, de regels die een relatie tussen twee mensen tijdelijk vorm gegeven hebben worden dan bloot gelegd en bevraagd op hun actualiteit. Soms is men te druk bezig met het goede na te streven dat *het werkelijke kunnen* geen plaats gegund is. Cliënten hebben soms het gevoel dat ze hun beste beentje dienen voor te zetten. Wanneer men het bij de cliënt een sterkte beschouwt om hulp te aanvaarden, hoeft de begeleider ook niet te verschijnen als *een rambobegleider, een superwerknemer*. Ook hij moet durven zijn zwaktes, werkpunten toe te geven en hier ook aan willen werken. Men kan dan tot op zekere hoogte bepaalde eigen ervaringen delen, zowel goede als slechte. Dit maakt dat ook de begeleider verschijnt als iemand die twijfelt over zaken, voor- en nadelen afweegt, zoekende is. Het is dan normaal dat iedereen van tijd tot tijd “verkeerde” keuzes maakt (3).

Ik moet daar niet mee akkoord zijn, als dat zijn keuze is, dan is dat zijn keuze. Zij blijven de keuze maken. (1)

Waar zijn mijn grenzen? Mag ik nog mijn grenzen aangeven? Hoe ver mag ik gaan? Je moet jezelf niet te veel verloochenen. (1)

Het gesprek er over openen. Anders is elke begeleiding ok, of je nu belerend bent of te afwachtend. Het zou ok zijn. Het gaat niet over wat dat je bereikt, het gaat vooral over hoe je dat bereikt. Als jij je niet goed voelt bij een situatie, dan is het belangrijk om dat te gaan benoemen, te zeggen dat je dat anders ziet. Maar dat je toch blijft de cliënt respecteren, maar dat je er durft voor uit te komen. (1) en (2)

Als dat uit de dienst komt, is dat een stuk gedragen en kan de begeleider wat naast de cliënt blijven staan. (2)

De cliënt kan een vraag hebben dat je zegt als begeleider: dit is te ver. Ik vind dat dat moet kunnen. Daarom is er een terugkoppeling op het team dan wel nuttig om eens af te toetsen van ben ik hier nog goed bezig. Dan sta je als begeleider op dat moment naast de cliënt en moet je in theorie de cliënt volgen, ook al is dat niet altijd mogelijk en ook wenselijk. Wie moet je dan soms volgen? Daar worstelen wij soms wel mee en dan kan je zeggen: meerzijdige partijdigheid. Maar wie moet je dan soms volgen? De cliënt kan dat misschien wel willen, maar is het ook in zijn belang? De grenzen kan je ook niet afdwingen hé. Dat is het verschil tussen wat de cliënt wil, het netwerk wil en wat wij zien en aanvoelen. (2)

De dingen durven opentrekken. Durven het open trekken van het gesprek. Pas op, het gaat dan wel eens tot een conflict komen van zo'n dingen, maar goed. Ze mogen zij ook eens boos zijn hé. Ik ben ook eens boos. Om de dingen duidelijk te maken en de bedoelingen er achter te vertellen. (2)

Ik vind dat zeker een sterkte, hulp durven vragen. Durven zeggen dat je hulp nodig hebt. Ik vind dat iets waar de gasten trots mogen op zijn, dat ze dat mogen aanvaarden. Ja, dat geef ik dan aan! Dat ze daar zeker niet beschaamd voor moeten zijn! (3)

Het open staan voor het zoekende, wat je ook van hen verwacht hé. Het is niet dat je zegt van nu ben ik er... Voor jezelf ook niet hé. Die onuitgesproken wetten en codes. Ik streef er naar om die bloot te leggen. Als ik het besef natuurlijk. (3)

Misschien willen ze er wel over praten, maar niet als je er over begint als begeleider. Dat die wel zoiets heeft van hij ziet me zoals ik ben en hij blijft toch komen. We moeten niet doen alsof dat een geheim is. Cliënten mogen zichzelf zijn. Soms hebben cliënten het gevoel dat ze hun beste beentje moeten voorzetten. Terwijl je dat ook kan benoemen, van ik zie dat het niet makkelijk is en dat je van daaruit kan inspelen op de vraag. Ze hebben soms het gevoel dat hoe meer je er binnenlaat, hoe meer controle er is. (3)

Maar ik vind ook dat je als begeleider moet kunnen omgaan met je zwaktes en die toegeven en daar willen ook aan werken uiteindelijk. We laten dat nu wel niet aan bod komen in het verhaal van de cliënt. We gaan inderdaad altijd bezig zijn met wat wel goed gaat. (3)

Ik vind ook af en toe eens delen, maar niet te veel van de eigen ervaringen. Zo van ik heb dat ook meegemaakt. Ze kan haar daar in vinden en het blijft ook een voorbeeldfunctie. Waar je in kan zeggen van ik ben ook zoekende en soms een aarzelende mens. Niet alleen die goede dingen, maar ook die slechte dingen. Er zitten dus wel kansen hé in die asymmetrie. (3)

Het verschillen met de cliënt kan echter ook aanleiding geven tot *vertwijfelend handelen*, waarbij men zich kan verliezen in *de discussie om de discussie*. Als begeleider kan je nooit waarborgen dat de cliënt niet “de verkeerde” keuze zal maken. Soms is gewoon aanwezig zijn, dus het handelen verdagen hetgeen de begeleider “slechts” kan doen. Indien de begeleider toch tracht de problemen te blijven vermijden, dan zal de cliënt ook afhankelijk blijven van diens beslissingen (1). Wanneer een cliënt een keuze ter sprake brengt, is het best dit positief te benoemen. Als de cliënt iets echt wil en hij heeft reeds de keuze gemaakt, dan zal het immers heel moeilijk zijn om hen nog op andere gedachten te brengen. *Het ervaren kan dan de beste leerschool zijn* om tot bepaalde inzichten te komen. Het helpt dan om de cliënt net meer los te laten en hem meer zelf te laten doen. Het heeft geen zin om als begeleider telkens *een lang discours af te steken*. Enerzijds wil men de cliënt beschermen, maar misschien dient men niet zomaar de grenzen vast te houden. Anderzijds wil men de cliënt behoeden voor faalervaringen, maar misschien hoeven de grenzen niet zomaar aanvaard worden. Het probleem is dan immers dat het de begeleider is die de cliënt fnuikt in zijn kansen. Hij legt dan de beperking op (2). Het is soms beter achteraf terug te blikken op hoe het de cliënt vergaan is. *Dit is het gevolg. Is dat nu het gevolg dat je had ingeschat of is dat iets anders? Gaan we weer hetzelfde doen of gaan we beslissen om een andere stap te zetten?* Gevolgen inschatten is geen eenvoudige opdracht. Het is voor de cliënt een bewustwordingsproces, maar voor de begeleider een oefening *om zich niet te verantwoordelijk te voelen*. De manier waarop de cliënt dingen oplost kan even goed zijn. De

professional dient niet alle oplossingen aan te reiken, maar te beseffen dat het antwoord en de oplossing bij de cliënt zelf liggen. Het geeft de cliënt een zelfzeker gevoel om eigen antwoorden te vinden, zonder dat al te veel zaken voorgezegd worden (3).

Durven dingen doen of een proces in gang steken. Kritisch zijn is goed, maar het heeft geen zin om bij elke mini stap zich kritisch in vraag te stellen. Je moet ook vooruit willen en dan eens terugblikken. Eens durven aftasten of het een goed idee is. Je moet kunnen en durven in vraag stellen. (1)

Het is maar door het te ervaren dat het misloopt, dat cliënten er uit kunnen leren en dat ze het op een andere manier gaan leren doen. Als je altijd overneemt en de problemen vermijdt als begeleider... Dan wordt hij afhankelijk van jou om de beslissing te nemen. (1)

Als we er niet volledig achter staan, dan zeggen we dat ook wel als begeleider, maar dan zeggen we toch van doe maar, probeer maar zelf. Dan gaan we ze het nog meer zelf laten doen. Dan gaan we het ook niet afkeuren en dan is het aan de gast zelf om zijn ding te doen. Dan zet je een stapje opzij, maar je laat hem niet los hé. Doordat de cliënt er blijft over vertellen, kan je het proces opvolgen. (2)

Ik ga toch wat proberen bij te sturen door ervaring en door mensen niet altijd af te blaffen. Gelijk mensen die zeggen van 't is... Eigenlijk helpen we ze daar niet mee hé. Als begeleider kan je dan ook moeilijk een heel discours gaan afsteken. (2)

Mensen moet je soms laten botsen, soms moet je ze maanden laten de dieperik ingaan. En dan nog met kleine stapjes;.. Neen, we gaan niet zomaar die grenzen aanvaarden of dat beschermende om haar te sparen of niet te proberen. Laat haar maar proberen. In plaats van op voorhand iemand te beperken en te fnuiken in de wensen. (2)

Ja zo de manier waarop zij soms dingen oplossen. Die ook goed zijn hé. Ook de manier waarop dat zij soms in het leven staan. Je moet daar niet meteen willen op springen met duizend en één oplossingen. Laat het eens los. En soms zie je dat het zichzelf oplost. Ik denk dat we soms te veel willen te snel in onze toverdoos springen van wat gaan we nu oplossen en weer recht trekken. Dat we per se alles willen oplossen, terwijl de oplossing eigenlijk bij hen ligt. Het antwoord ligt in henzelf en de oplossing ligt daar ook. (3)

Dat je zelf ontdekt door te doen of tot een oplossing te komen. Het gevoel dat je iets kunt doen en dat je tot een bepaald resultaat komt. Zonder dat het je een aantal keer voorgezegd wordt. (3)

Indien de cliënt nog een beslissing dient te nemen en niet weet wat hij wil, dan heeft de begeleider wel meer keuzemogelijkheden. Het is belangrijk de cliënt de tijd te laten om de zaken te plaatsen en zelf tot een keuze te komen. Dit gunt ook de begeleider wat respijt om de situatie en mogelijke gevolgen en alternatieven goed te schetsen voor de cliënt. Eerst zal de begeleider polsen naar de interesses of voorkeuren van de cliënt. Heeft hij zelf reeds enkele ideeën? Hoe zal hij het aanpakken? Met andere woorden, men laat de cliënt

meedenken. Vervolgens tracht de begeleider de verschillende keuzemogelijkheden *belangeloos te vertellen, op een voor de cliënt begrijpbare manier*. Heb je daar al aan gedacht? Dosereren is belangrijk. Het kan zinvol zijn om een gesprek op te splitsen. Het gesprek zelf dient zo luchtig mogelijk te verlopen door gebruik te maken van humor. Het is dus best niet te formeel. Soms helpt het door eenvoudigweg langer te blijven (1). Deze veilige sfeer helpt de begeleider een antwoord te vinden op de vraag of de cliënt voor het vertrouwde kiest omdat het hem houvast geeft, of omdat hij geen andere mogelijkheden kent. *Het mag echter geen verhaal worden van de begeleider*. De begeleider gaat niet zijn mening opdringen aan de cliënt, door bijvoorbeeld eenzijdig te focussen op de nadelen (omdat hij het niet gepast vindt). Waar cliënten focussen op één punt, dient het net *opengetrokken te worden. Men gaat het bespreekbaar stellen en de cliënt geen gordijnen voorhouden*. Dit betekent ook dat de begeleider niet gaat pleiten voor “meer” kwaliteit. Wat de cliënt goed vindt, kan ook best aanvaardbaar zijn. Het is geen streven naar een vol leven, maar de vraag stellen wat nu een verbeterde kwaliteit van bestaan voor deze cliënt mag betekenen. Nu blijkt het belang van blijven vragen stellen, daar wensen kunnen veranderen doorheen de tijd. Het is een voortdurend aftoetsen (2).

Dat ze de tijd moeten krijgen om zelf keuzes te maken. Met zo weinig mogelijk beïnvloeding. Dus objectief schetsen van mogelijkheden en proberen je eigen denken opzij te schuiven. (1)

De voor- en nadelen schetsen. Daarom vind ik het ook belangrijk om het gesprek op te splitsen. Dat je niet alles in het eerste gesprek er doorjaagt. Maar ook voor jezelf, dat je als begeleider het eens kan laten bezinken. Van wil die dat nu echt? We hebben misschien een beeld van de cliënt in ons hoofd, van waar wij naar toe willen groeien met de cliënt. Het is niet altijd verkeerd als de cliënt zelf een stap zet naar... Dat je tijd hebt om zelf de voor- en nadelen te overdenken. Wij weten ook niet alles. (1)

Soms kan je ook iets zeggen door het wat plezant te maken en ondertussen ligt het daar dan. (1)

Alles bespreekbaar maken, maar ook wel aangeven wat de voordelen en nadelen zijn, dat ze van daaruit beslissen hoe ze wensen gaan verwezenlijken. Het hele plaatje. Dus een realistisch beeld creëren, maar daarvoor geen eigen mening opdringen bij de cliënt. Als ik enkel focus op de nadelen, omdat ik dat niet gepast vind, dan ben ik niet goed bezig hé. Zij focussen op één punt, terwijl je het helemaal moet opentrekken. (2)

Hetgeen de cliënt zegt... van ik vind het zo goed. Dat moet je respecteren. Het is niet dat je zelf gaat pleiten voor nog meer kwaliteit. Als zij vinden dat het zo goed gaat, dan moet je dat respecteren. Dat is het leven dat ik nu wil. Wij moeten daar soms de klik voor maken, dat het ook goed en aanvaardbaar kan zijn. (2)

Men gaat net een waaiertje aan vragen stellen, om de cliënt in een zekere zin te verontzekerden. De keuze wordt gelaten aan de cliënt, maar de begeleider helpt hen door middel van onschuldige, kleine vragen meer stil te staan bij het keuzeprocess. Dit geeft de begeleider soms een heel dubbel gevoel. Men wil alle opties schetsen, maar het moet nog

overzichtelijk blijven. Wanneer men in het eigen leven een keuze maakt, dan tracht men ook op zoek te gaan naar de relevantie keuzemogelijkheden om de “juiste” keuze te kunnen maken (1). Een middel hiertoe is de cliënt beluisteren, het hele verhaal aanhoren, in de hoop er uit te filteren wat de cliënt echt wil. Men weerstaat aan de drang zelf oplossingen naar voren te schuiven. De eigen ideeën worden van de cliënt worden ook niet afgebroken. Men nodigt de cliënt wel uit om ook andere opties te beschouwen. Men schetst vervolgens van alle keuzes de voor- en nadelen. Ook wanneer zij met een bepaald idee in gedachten zitten dat de begeleider niet het meest ideale lijkt. (2). Men maakt het verhaal concreet, door middel van rollenspel in een veilige omgeving of door succeservaringen uit te lokken. Cliënten zien veelal het grote doel, maar dit veronderstelt heel wat deeldoelstellingen. De begeleider is in zijn voorbeeldfunctie, dan *een beetje de maatschappij voor diens cliënt*. Er is dus sprake van een toetsing van de voorbereiding waarbij de vraag gesteld wordt of men de waarheid voldoende toegeëigend heeft opdat hij zich kan wapenen tegen de gebeurtenissen (Foucault, 1998). Toch is het ook hier aanvoelen wat het tempo van de cliënt is. Het tegenweten van de cliënt (Pease, 2002) verschijnt hier terug als noodzakelijk om te streven naar een verbeterde kwaliteit van bestaan. Anderzijds is het een voortdurend herhalen. *Het is geen evidentie om de cliënt te overtuigen van het goede*. Dit betekent niet dat de cliënt zich schikt naar het oordeel van de begeleider. Het heeft alles te maken met het gegeven dat de cliënt een keuze dient te maken omdat hij het echt wil. De cliënt herontdekt die vergeten waarheid, de handelingsregels die toelaten dat hij zich kan oefenen in vrijheid, door keer op keer zich te bekwamen in bepaalde vaardigheden (Foucault, 1998). Ook nu blijkt het interpretatieve, daar kiezen voor iets anders geen falen is van de begeleider, maar net de keuzevrijheid is van de cliënt. Die keuze kan achteraf even goed blijken te zijn (3).

We stellen een waaier aan vragen waar we proberen een antwoord op te vinden. Gewoon om hen te laten nadenken. Dan hebben ze nog altijd de keuze, maar wij zorgen er voor dat ze meer stilstaan bij bepaalde keuzes. Zo van die kleine vragen, waar wij geen oordeel mee vellen, maar hen wel bewust van maken. Hen doen nadenken... Dat ze er mee bezig zijn! (1)

Het is heel dubbel omdat je enerzijds het gevoel hebt dat je je cliënt niets mag ontzeggen. Het is belangrijk dat je de verschillende alternatieven voorstelt. Maar dat je anderzijds ondervindt dat het teveel is en dan moeten we hier een selectie van maken om de juiste keuze te kunnen maken. (1)

Ik denk dat het belangrijk is als ze voor een situatie staan, hen eerst eens te beluisteren. Niet direct beginnen van... ha, je pikt iets op en direct beginnen oplossingen aanbieden. Neen, ik denk dat het goed is om eerst heel het verhaal te aanhoren. Dan stel ik eens vragen wat ze er zelf van denken. Hoe zou jij... Heb je al eens gedacht aan een oplossing? En wat ze willen kunnen ze niet altijd zelf makkelijk verwoorden. Jij probeert het er uit te filteren. Als er geen klaarte in de situatie komt, een aantal voorstellen doen met de voor- en nadelen. Zelf een voorstel dat je misschien denkt dat het niet het ideale is, dat je dan toch probeert gewoon de voor- en nadelen te schetsen. Want als je zoiets hebt van naar mijn gevoel is dat niet de ideale oplossing, maar ze zitten wel met dat idee... Ik probeer dus altijd hun beleving te weten, of hun vragen, hun bezorgdheden. Dat er een beetje uithalen en dan kijken wat de beste antwoorden daarop zijn hé. Geen voorstel van hen afbreken, maar

eerder zeggen: “Heb je daar ook al aan gedacht, aan dat voorstel?” Dat is beter dan wanneer je het afbreekt. We zouden dat zelf ook niet graag hebben hé. (2)

Ik denk dat je dat vooral moet doen door te werken naar een aantal concrete punten hé. Het in contact komen met andere mensen. Weten hoe je in bepaalde situaties moet gedragen. Dat is voortdurend herhalen denk ik. Ok, je ziet er een evolutie in, dat ze meer zelfvertrouwen krijgen. Je kan trainen door voortdurend te oefenen. Ook de vraag stellen van hoe komt het voor een stuk dat je dit of dat niet doet? En dat je van daaruit vertrekt, van wat kan ik er aan doen. Of wat kunnen we er samen aan doen om te zorgen dat het uiteindelijk wel lukt. (3)

De cliënt moet een keuze maken omdat hij het echt wil en niet omdat ze dan misschien zullen stoppen met zagen als ik dat doe. Dan moet je voor jezelf als begeleider daar genoeg mee nemen, met het feit dat de cliënt de keuze maakt voor iets anders dan je aangereikt hebt. Dat dat geen falen is van de begeleider, maar de keuzevrijheid van cliënten. (3)

De begeleider bevestigt de cliënt in diens keuze. Men schetst vervolgens de mogelijke uitkomsten. Was het toch niet de beste keuze, dan zal de begeleider zich niet opstellen als een betweterige meester. Het is een levenslang proces van vallen en opstaan, waarin begeleider en cliënt onderweg zijn. Het vertellen van de waarheid is dan een belangeloos aanhalen van de handelingsregels, opdat de cliënt ze in de toekomst zal herinneren (Foucault, 1998). De cliënt wordt zo voortdurend uitgenodigd om mee te denken over de (eigen) situatie (1). Cliënten hebben het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen. De begeleider maakt de cliënt er van bewust dat de toetssteen een persoonlijke waarheid (Foucault, 2001, 2011) is, waarbij de keuze aan hen gelaten wordt hiermee in te stemmen of het naast zich neer te leggen. Het is een geven en nemen (2). Opdat zij hun waarheid, hun tegen-weten delen streeft de begeleider naar een realistisch zelfbeeld. Opkomen voor zichzelf start met het gevoel dat men gewaardeerd wordt als mens, dat men meer waard is dan men aanvankelijk dacht. De begeleider gaat op zoek naar het kleine weten, de veerkracht van de cliënt en klampt zich zo niet langer vast aan het vanzelfsprekende (3).

Er in meegaan, eigenlijk ook wel positief bevestigen van dat is je keuze. Jij gelooft erin, we gaan er voor kijken dat het lukt. Ook al vind jij als begeleider dat het niet de beste keuze is. Achteraf als het dan mislukt, stel dat het geen goede keuze was... Dan niet zeggen van ik had het toch gezegd, je had toch beter naar me geluisterd. (1)

Als je tien goede ideeën en één slechte bij elkaar steekt en je steekt er heel veel energie in... En de cliënt maakt de keuze voor dat ene slechte idee... De verantwoordelijkheid is dat in kaart te brengen. En als begeleider is het je verantwoordelijkheid om verder te werken met de keuzes die de cliënt dan gemaakt heeft. (1)

Als iemand dan de keuze gemaakt heeft, kan je het weer een beetje concreet schetsen. We hebben gezegd dat dit en dat kon gebeuren. Het is daarom dat je op voorhand objectief die informatie geeft, dat je achteraf kan zeggen van we hebben dat en dat gezegd. (1)

Dan zeg je IK zou dat niet doen. (2)

Opkomen voor zichzelf is, denk ik, dat de cliënten een realistisch zelfbeeld krijgen. Dat ze beseffen dat ze veel meer waard zijn dan ze aanvankelijk soms denken. Sommige cliënten denken soms van ik kan niets en ik ben gehandicapt. Maar als je ze helpt een realistisch zelfbeeld te ontwikkelen, leer je hen op die manier ook opkomen voor zichzelf. Dat ze niet meer met zich op die manier moeten laten sollen. Dat bewustwordingsproces... Altijd de dingen benoemen die goed gaan, niet focussen op de dingen die fout gaan, maar altijd de krachten proberen te zien van de cliënt. Als iets compleet misloopt, en hij blijft positief, of hij ziet het nog wel zitten, of hij heeft er over gebabbeld... Dat je zo in alles probeer het positieve te zien en dat benoemt als begeleider. Die kleine dingen benadrukken en niet enkel kijken naar de grote superbepalingen. Die dingen die vanzelfsprekend zijn.... (3)

5. Discussie:

5.1. Onderzoeksvraag (1A) en (1B)

5.1.1. Duiding:

Alvorens de algemene bevindingen van de drie onderzoeksvragen te weergeven, dienen we onderzoeksvraag (1) op te splitsen in (1A) en (1B). Het levensverhaal als a-theoretische tekst verscheen als een volwaardig antwoord op (1A).

(1A) Welke betekenis kunnen persoonlijke narratieven voor de cliënt hebben en wat kunnen professionals hieruit leren?

Het kan echter ook gelezen worden als een pretheoretische tekst (Atkinson, 1998), waarbij de onderzoeksvraag (1B) zich stelt:

(1B) Vond de vorming van zichzelf tot ethisch subject bij Peter haar basis in een houding van de moed tot waarheid en de zorg voor zichzelf (Foucault, 2011)?

5.1.2. Onderzoeksvraag (1B):

Het beantwoorden van deze onderzoeksvraag zal zich beperken tot een “nawoord” op het levensverhaal van Peter (fictieve naam). We zullen daarom enkel focussen op Peters houding van moed tot waarheid en diens zorg voor zichzelf die toelieten dat hij zich kon vormen tot een ethisch subject. Hier staat niet het vertoog centraal waarin een ander (de auteur of een lezer) de waarheid over het subject kan spreken. Hier werpen wij net een licht op het vertoog van de waarheid die het subject in staat is over zichzelf te spreken (Foucault, 2011). Om die reden nodigden wij de lezer in het voorwoord uit om evenzeer het parrèsiaspeler te spelen (Foucault, 2001, 2011). Het vertellen van het levensverhaal kan dus op zich gezien worden als een vrijmoedig spreken, daar de parrhêsia niet enkel verschijnt als een activiteit op het persoonlijke niveau, maar evenzeer op het sociale en politieke niveau (Foucault, 2001):

First, *Parrhesia* occurs as an activity in the framework of small groups of people, or in the context of community life. Secondly, *parrhesia* can be seen in human relationships occurring in the framework of public life. And finally, *parrhesia* occurs in the context of individual personal relationships. More specifically, we can say that *parrhesia* as a feature of community life was highly regarded by the Epicureans; *parrhesia* as a public activity or public demonstration was a significant aspect of Cynicism, as well as that type of philosophy that was a mixture of Cynicism and Stoicism; and *parrhesia* as an aspect of personal relationships is found more frequently either in Stoicism or in a generalized or common Stoicism characteristic of such writers as Plutarch. (Foucault, 2001, p. 108)

We kiezen er dus bewust voor de aanhalingstekens open te laten, opdat de lezer het parrèsiasische spel onbevangen kan benaderen. Het gaat er hier niet om ware uitspraken op zich te verwerven, maar ons open te stellen voor het levensverhaal waaruit de aandacht blijkt die Peter op zichzelf richtte. Deze zorg voor zichzelf stelde hem in staat een eigen antwoord onderweg te vinden. Zij was echter alleen mogelijk door de houding van de moed tot waarheid (Foucault, 2011).

Ook Peter diende de parrhêsia te durven en leren spreken, indien hij zijn leven vorm wilde geven. Ieder moment vergde moed. Een voorbeeld was het vertellen aan zijn moeder, die hem dierbaar was, dat hij liever wilde werken dan studeren. Daarnaast worden wij doorheen het verhaal van Peter getroffen door tal van momenten waarop hij kracht put uit het voortdurend oefenen en herhalen van bepaalde eenvoudige en meer complexe kennis. In Peters levensverhaal wordt duidelijk hoezeer psychê vevlecht is met de bios (Foucault, 2011). Het liet hem toe zich te wapenen tegen bepaalde gebeurtenissen en anderzijds zich die vergeten waarheid te herinneren, het herontdekken van de handelingsregels (Foucault, 1998).

Vooraleer het een fundamentele houding werd, diende Peter zich evenwel te leren bekommeren om zichzelf. Door zijn moeder en anderen leerde hij zich weerbaar opstellen. Deze bekommernis om zichzelf leidde er hem toe een eigen antwoord te vinden op de vragen die zich stelden doorheen zijn leven. Het is dus de levenswijze die de mogelijksvoorwaarde is voor de uitoefening van de parrhêsia (Foucault, 2011). Het vrijmoedige spreken veronderstelde dat hij zijn leven diende te onderwerpen aan een toetssteen, waarbij voortdurend de vraag gesteld werd wat goed gegaan was en wat hij anders had kunnen doen (Foucault, 2001, 2011). De parrhêsia van zijn moeder is hiervan een voorbeeld, waarbij zij hem er op wees zich permanent te bekommeren om zichzelf. Peter leerde dat hij van tijd tot tijd dient te luisteren naar de raad van anderen. De zorgkundigen, de priester, zijn moeder, Laura van Begeleid wonen, ... Hij weet dat hij anderen nodig heeft om zelfstandig te kunnen wonen. Peter werd echter niet enkel gevormd, maar leerde ook anderen zich te bekommeren om henzelf. Hierbij verschijnt Peters parrhêsia niet enkel als kritiek, maar als middel tot het sterken van anderen. Opdat hij evenwel zijn waarheid kan vertellen wijst hij er op dat anderen zich dienen open te stellen voor het levensverhaal. Een eerste voorbeeld is dat familiehelp dient te weten te komen en te vragen hoe zij kunnen aanwezig zijn en hulp bieden, net door het beluisteren van zijn persoonlijke waarheid. Een ander voorbeeld is het bewust maken van de andere leden van de gebruikersraad dat niet het woord van de directeur doorslaggevend is, maar het al dan niet halen van een meerderheid. In het voorzitten van de vergadering past Peter de Socratische parrhêsia toe. Hij biedt de oplossing niet zelf aan, stemt niet zomaar in met eender welk antwoord en leidt hen naar het zich verantwoorden, opdat zij de oplossing zelf kunnen vinden. Het zorg voor zichzelf dragen laat Peter ook toe zorg te dragen voor anderen. Peters leuze is immers: "hand in hand zijn we sterk."

Het vinden van een eigen antwoord, de eigen toetssteen, verplicht hem dus de waarheid te vertellen aan anderen. Hij vindt het belangrijk dat mensen weet hebben van zijn levensverhaal. Op die manier leert hij ook anderen op hun beurt de aandacht tot zichzelf te richten.

5.2. Algemene bevindingen onderzoek

5.2.1. Antwoord op onderzoeksvraag (1)

5.2.1.1. Onderzoeksvraag (1A)

(1A) Welke betekenis kunnen persoonlijke narratieven voor de cliënt hebben en wat kunnen professionals hieruit leren?

Deze onderzoeksvraag kende twee delen. Peters levensverhaal (fictieve naam) gaf een antwoord op het eerste deel, namelijk welke betekenis persoonlijke narratieven kunnen hebben voor de cliënt. De verkregen informatie uit interviews en focusgroepen beantwoordde het tweede deel van de onderzoeksvraag, namelijk wat professionals kunnen leren uit het levensverhaal, of algemener de levensgeschiedenis van de cliënt. Wij gaven reeds aan dat het levensverhaal van Peter (fictieve naam) op zichzelf kan staan. Het is net hetgeen bij onderzoeksvraag (1A) werd nagestreefd. Om die reden wordt er geen samenvatting van Peters verhaal gegeven, daar het een persoonlijke waarheid betreft. Zijn levensverhaal is net het antwoord op (het eerste deel van) de onderzoeksvraag. Het verhaal kan gelezen worden als een voorbeeld van het vrijmoedige spreken (Foucault, 2001, 2011). Het tweede deel van de onderzoeksvraag noodzaakt ons wel tot een antwoord.

Het kennen van de levensgeschiedenis van de cliënt helpt de professional op zoek te gaan naar *de handleiding van de cliënt*. Zo hoopt men zicht te krijgen op *het breed historische kader* en diens context. De vraag naar het levensverhaal wordt gesteld vanuit een zoeken in het heden, een aftasten van de grenzen. De levensgeschiedenis werkt immers door in de ondersteuningsrelatie. Men hoopt daarom aanknopingspunten te vinden in het levensverhaal om op weg te blijven gaan met de cliënt. In die zin verschijnt het als een aanzet tot verandering, in de hoop dat de geschiedenis van tegenslagen zich niet blijft herhalen. Via creatieve oefeningen verkent men de verschillende levensdomeinen, om samen een antwoord te vinden op de vraag *hoe we het kunnen aanpakken opdat het nu wel lukt*. Het kennen van het levensverhaal is een middel om op zoek te gaan naar de beleving van de cliënt. Het is nooit een doel op zich. De meerwaarde van het kennen van het levensverhaal van de cliënt ligt er in dat het zowel de cliënt als begeleider helpt bewust worden van de weg die reeds afgelegd is. Het helpt relativeren. Het kan een krachtig middel zijn in het leerproces van cliënt en begeleider. De levensgeschiedenis uit zich immers vaak in praktische zaken. Het kennen van het levensverhaal helpt dus bepaalde zaken herkaderen, maar ook bepaalde vragen duiden (naar anderen).

De weg wordt afgelegd met vallen en opstaan. Het is belangrijk hier eerst erkenning aan te geven. Hoewel het roer niet zomaar omgegooid kan worden, dient men toch te proberen om *de rugzak af te leggen*. De begeleider zal zich niet zozeer dienen te spiegelen aan het geschreven verhaal dat opgesteld is door derden, maar zich dienen open te stellen voor wat de cliënt wil delen met hem. Het verslag van iemand anders is slechts de ervaring die de cliënt heeft met die persoon. Het nieuwe hoofdstuk van het levensverhaal wordt samen met de begeleider geschreven. De levensgeschiedenis dient niet van A tot Z gekend te zijn, maar dient te verschijnen als een bron om positieve ervaringen boven te halen die toelaten te bewegen richting nieuwe geslaagde acties.

5.2.1.2. Onderzoeksvraag (1B)

Deze vraag werd gesteld in functie van het schrijven van een nawoord dat op blz. 105-106 kan gelezen worden.

5.2.2. Antwoord op onderzoeksvraag (2)

(2) Is er sprake van vertwijfeling bij de professional en hoe kunnen we door een beter begrip van deze spanningsvelden het concept empowerment verrijken?

Het concept empowerment laat zich niet zo eenvoudig ontsluiten. Het is geen eenduidig concept. Soms is het zelfs een te vrezende woord. De professional blijft achter met ambivalente gevoelens. Het modewoord mag dan wel verschijnen als een kwaliteitsvereiste, het dreigt slechts oude wijn in nieuwe vaten te schenken daar het onderhevig is aan heel wat taalvervuiling (Van Hove en Roets, 2003). Het is nog vaak een zoeken. Het probleem is dat het concept nog zijn doorvertaling naar de praktijk mist, waardoor de diensten Begeleid Wonen zich genoodzaakt zien het concept te *hertalen*. De vraag die de professional zich stelt is wat empowerment teweegbrengt in de ondersteuningsrelatie. Empowerment zou de cliënt geweld aandoen, daar het dreigt voorbij te gaan aan de wensen en vragen van de cliënt. De valkuilen zouden dus nog onvoldoende erkend worden waardoor de professional het gevoel heeft in de kou te blijven staan. Succesverhalen zouden het vanzelfsprekende karakter van empowerment kunnen in vraag stellen.

De professional zijn vrees is niet ongegrond. Het is moeilijk te beschrijven wat empowerment dan wel precies mag omarmen. In de Diensten Begeleid Wonen tracht men de krachten aan te spreken, veeleer dan de zwaktes om te buigen. Hun streven naar een leven zonder al te veel betutteling geraakte echter vervlecht met het dominante discours dat weerspiegeld wordt in de samenleving. Empowerment wordt dan geïnterpreteerd als een verregaand streven naar zelfbeschikking, waarbij eerder de zwaktes weggewerkt dienen te worden. Het ideaal is eenieder een onafhankelijk bestaan te laten leiden. Dit stelt echter hogere verwachtingen. Net zoals Dowse (2009) wordt de vraag gesteld of iedereen hier wel aan kan beantwoorden? De tweedeling lonkt, daar volwaardig burgerschap niet begrepen wordt in termen van een verplichtend engagement (Freire, 1972), maar eerder als meedoen en beantwoorden aan een bepaalde norm. Dit streven naar onafhankelijkheid gaat gepaard met een opvallende paradox. Het zou net beheersing en controle in de hand werken, wat gepaard gaat met het uitblijven van zelfredzaamheid. Hun inzet wordt dan minder gezien. Cliënten willen het nochtans zo goed mogelijk doen, soms zelfs te goed. In hun drang er bij te horen en het hunkeren naar eigenwaarde, worden cliënten dan op de koop toe voortdurend misleid. Nu er zoveel vrijheid is, wordt dan ook de vraag gesteld of zij wel nog zelf echte keuzes kunnen maken. Wat hier aldus verschijnt is het spanningsveld tussen de verwachtingen van de maatschappij en de kwaliteit van bestaan van de cliënt. Zoals van Gennep (2007) aanhaalde is het voor de professional in deze context geen evidentie om het orthopedagogische kader voor ogen te houden. Het vanzelfsprekende loslaten is een lastige onderneming, daar men niet kan zeggen: dit is empowerment! Het concept empowerment zou op gespannen voet met de werkelijkheid staan. Toch zou empowerment net zijn diepgang krijgen door de tegenstellingen die er aan kleven. De voorwaarde is evenwel dat de professional van tijd tot tijd verontzekerd wordt in zijn kijk en uitgenodigd wordt om een ander spoor te bewandelen. De actuele aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling is hiervan een voorbeeld. Naast het kunnen, wordt nu ook de focus gelegd op het aankunnen van de cliënt. De overtuiging leeft immers dat het opleggen van een te hoog gegrepen ideaal er toe kan leiden net de capaciteiten van cliënten te ontkennen. Empowerment is dan geen verhaal dat zomaar beweegt van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid. Empowerment verwerkelijken is een evenwel een zoeken al doende.

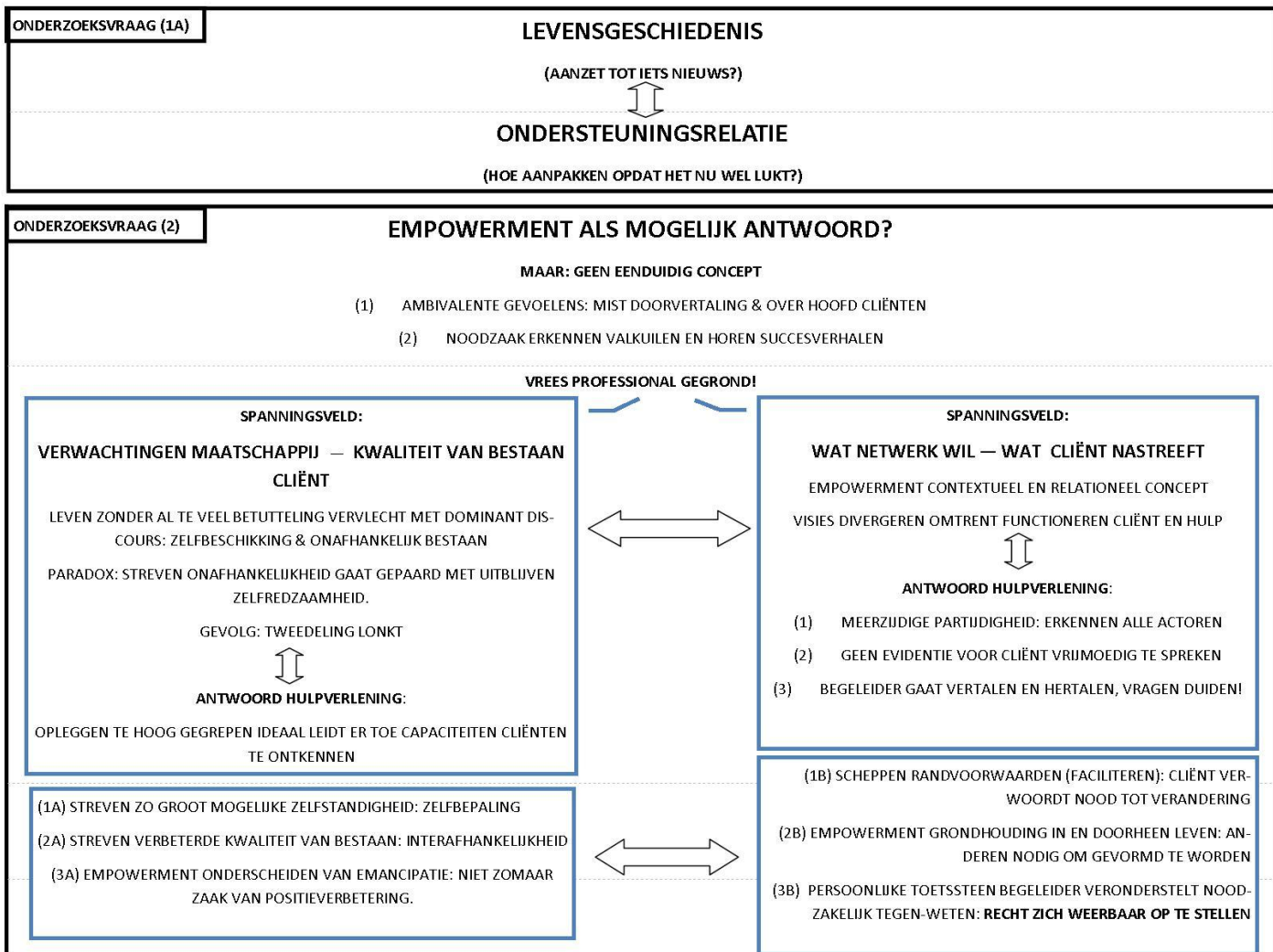
Een eerste antwoord dat gegeven wordt is een streven naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid. De achterliggende gedachte is dat de cliënt dient los te komen van de begeleider en de angst voor het onbekende dient te overwinnen. De professional gaat een niet aflatend geloof uitspreken over het eigen kunnen van de cliënt. Men ziet de kwetsbaarheid, maar evenzeer de ervaringsdeskundigheid van de cliënt. De cliënt dient grip te krijgen op het leven. Het tweede antwoord acht zelfbepaling belangrijk, maar valt er niet mee samen. Het is niet altijd een verhaal van helpen opdat zij zichzelf zouden kunnen helpen. Het streven naar een zo zelfstandig mogelijk leven, is niet per se ook een kwaliteitsvol leven. Empowerment wordt dan begrepen als het streven naar een verbeterde kwaliteit van bestaan. De achterliggende gedachte is de interafhankelijkheid van ons bestaan. Empowerment wordt immers soms verward met het begrip emancipatie. Het is nochtans niet louter een proces van positieverbetering en zelfversterking, maar ook een zaak van hulpbronnen aanspreken opdat de cliënt zijn weg kan vinden in de samenleving.

Het accentueren van de randvoorwaarden, doet empowerment verschijnen als een contextueel en relationeel concept, waarbij het essentieel is om te bewegen van een professioneel vangnet naar een sociaal netwerk. Nu verschijnt het spanningsveld tussen wat

het netwerk wil en wat de cliënt nastreeft. Visies divergeren omtrent het functioneren van de cliënt en diens ondersteuning. Willen de zaken niet boven het hoofd van de cliënt geregeld worden, dan zal de begeleider door middel van meerzijdige partijdigheid de visies op elkaar moeten afstemmen. Ook de begeleider is evenwel geen neutrale waarnemer maar een actor die met eigen waarden en normen in de leefwereld van de cliënt binnentreedt. Hij zal alle actoren dienen te erkennen, maar bovenal het tempo van de cliënt te volgen. Het is voor de cliënt niet vanzelfsprekend om vrijmoedig te spreken, de eigen waarheid te vertellen (Foucault, 2001, 2011), wanneer anderen reeds veel voor je hebben gedaan. De begeleider helpt te vertalen en hertalen, vragen te duiden aan het netwerk. Hierbij wordt opzoek gegaan naar een gemeenschappelijk doel waar men zich voor wil engageren.

Het netwerk kan dan wel belemmerend zijn, dit neemt niet weg dat men door anderen gevormd wordt en op zijn beurt zorg draagt voor anderen. Men heeft de ander nodig om tot bepaalde inzichten te komen. Zo kan men dus spreken over het empowerment van de cliënt en de begeleider. Empowerment wordt dan gezien als een grondhouding doorheen alles dat men doet, ook in en doorheen het eigen leven. Dit betekent dat het streven naar een verbeterde kwaliteit van bestaan niet begrepen dient te worden als een uitkomst. Empowerment is dus niet meetbaar, maar een levenslang streven. De wil tot en nood aan verandering wordt aangegeven door de cliënt, vanuit de eigen inzichten en vragen. Empowerment is dus geen werkwoord, maar een permanente opdracht van faciliteren. De begeleider schept dan wel de randvoorwaarden, maar laat hoe dan ook de keuze aan de cliënt om hier op in te tekenen of iets anders aan te brengen. Dit betekent dat empowerment paradoxaal ook veronderstelt dat de professional de keuze van de cliënt respecteert, ook wanneer die niet "ge-empowered" wil worden. Heel wat cliënten hebben tijd nodig om te wennen aan keuzes mogen maken. Ook dit is een keuze, een mening.

Om die reden wordt empowerment in verband gebracht met medezeggenschap. Een bepaalde visie van bovenaf wordt niet opgedrongen aan de cliënt. Men vertrekt net vanuit hetgeen de cliënt aangeeft. Dit noodzaakt de begeleider om te blijven vragen stellen. Men dient van tijd tot tijd af te toetsen wat de cliënt wil. Toch voelt de begeleider de plicht de waarheid te vertellen. Deze waarheid is ook een persoonlijke toetssteen, die verbonden wordt met de zorg voor zichzelf (Foucault, 2001, 2011). Empowerment nastreven is echter een reflexieve en interpretatieve praktijk. Des te meer omdat cliënt soms een haast blind vertrouwen in de begeleider hebben. De begeleider overtuigt de ander niet door de ander de waarheid te laten opbiechten. Empowerment is net een proces van geven en nemen, dat een noodzakelijk tegen-weten (Pease, 2002) veronderstelt. Zo begrepen is empowerment het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen. Door voor zichzelf op te komen en zich te leren verhouden tot anderen komt de cliënt tot zelfkennis en zelfzorg. De begeleider gaat dit kleine weten aanmoedigen door te ontschuldigen en te relativieren. Spiegelend te werk gaan omvat echt luisteren wat begrepen kan worden als rekening houden met de cliënt, opdat hij zal vertellen wat hij denkt en wil.

5.2.3. Antwoord op onderzoeksvraag (3)

(3) Wat betekent het empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk?

Veranderen doet de cliënt niet zomaar wanneer hij gegijzeld wordt door aangeleerde hulpeloosheid. Het gevaar is er dat hij zich keer op keer zal wentelen in afhankelijkheidsrelaties. Dit botst met het hulpverlenersinstinct. Het heeft geen zin dat de begeleider zich wapent met goede bedoelingen, daar dit als ongeloofwaardig en te bedreigend wordt ervaren. Hij kan niet bepalen wanneer de cliënt klaar is om te veranderen. De drang naar resultaat dient dus getemperd te worden. Het spreekt voor zich dat de cliënt niet gedwongen kan worden zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen. De cliënt dient het zelf te willen. Men dient daarom de cliënt onbevangen te benaderen, wat heel wat zelfdiscipline vergt van de begeleider. Men streeft naar gelijkwaardigheid. De asymmetrie in de relatie mag immers niet voelbaar aanwezig zijn. In deze fase is het een zoeken naar aanknopingspunten, een doorgang. Hierbij beseft de begeleider dat de cliënt onderweg eigen antwoorden gevonden heeft. De begeleider dient dus vanuit de leefwereld van de persoon zelf te kijken. Deze luisterbereidheid laat toe de ervaringsdeskundigheid van de

ander te zien. De begeleider zal eerst zich moeten *inpassen*. De begeleider oefent zich dus in geduldig afwachten en onvoorwaardelijk aanwezig zijn.

Beiden leren en groeien met elkaar in dit zoekproces. Het is een wederzijds aftasten van wat kan en vaststellen wat nog niet mogelijk is. De grenzen worden dus niet vastgehouden, maar net opgezocht. Resultaat halen dient dus anders begrepen te worden. Het is niet zomaar vooruit gaan, maar stilstaan bij hoe het zoekproces tot zijn recht kan komen. Het welbevinden van de cliënt is hierbij het uitgangspunt. Hierbij dient de cliënt het recht te behouden om te mogen mislukken. In zijn botsen met de werkelijkheid kan hij uiteindelijk zichzelf en de begeleider verrassen. De begeleider maakt soms de fout dat hij het te goed wil laten verlopen.

Hoewel de begeleider niet de volledige waarheid in pacht heeft, is de ander ontmoeten een confronterende aangelegenheid. Men botst immers met elkaar op het vlak van waarden en normen. Zoals Reinders (2000) menen professionals dat er dient gestreefd te worden naar zelfkennis. Men onderschrijft ook de vaststelling van Foucault (1998, 2001, 2011) dat indien men zorg wil dragen voor de ander, men ook zorg zal dienen te dragen voor zichzelf. Men dient ook de zorg voor de ander een stuk los te laten, zo niet vervalt men in reddersgedrag en blijft ervaringsleren bij de cliënt uit. Zoals men hoopt dat de cliënt zich open zal stellen voor het zoekende, zal ook de begeleider zich de vraag dienen te stellen hoe “het goede” ook goed te doen. Dit is immers voor interpretatie vatbaar. De centrale vraag is hoe iets aan te brengen zonder dat de cliënt afhaakt.

Een eerste antwoord hierop is dat het altijd een samen zoeken is naar hoe te leven. Men heeft hierbij de ander nodig om tot bepaalde inzichten te komen. De keuzes die men maakt in het leven zijn tot stand gekomen omwille van wat men bij iemand afgetoetst heeft. Je bent wie je bent door het samenleven met (belangrijke) anderen. Men heeft dus anderen nodig om gevormd te worden, maar vormt op zijn beurt ook anderen. Zo bekwaamt men zich in de zorg voor zichzelf. Dit is in overeenstemming met de inzichten van Foucault (1998, 2001, 2011). Dit betekent dat cliënt en begeleider elkaar nodig hebben om zaken af te toetsen en in vraag te stellen. De cliënt hoeft niet zomaar eender wat te aanvaarden, maar mag omtrent het goede van mening verschillen met de begeleider. Dit stelt de begeleider evenwel voor het dilemma of hij wel nog grenzen kan aangeven. De vraag die centraal staat is hoe ver men meegaat in de vraag van de cliënt zonder zichzelf te verloochenen.

Een tweede antwoord is dat de visie van de begeleider dus belangrijk blijft. In bepaalde situaties zal de begeleider bepaalde zaken benoemen. De begeleiding is dan wel vrijwillig, het is niet vrijblijvend. Hij mag persoonlijke grenzen hebben. Het is dan niet zozeer enkel een zaak van mogen verschillen, maar ook durven hierover een open gesprek aangaan. Het conflict mag bestaan, daar dit helpt de intenties van de andere te beluisteren. De onuitgesproken codes en regels die een relatie tussen twee mensen tijdelijk vorm geven worden dan bloot gelegd en bevraagd op hun actualiteit. Terug is het de vaststelling dat beiden soms te druk bezig zijn met het goede na te streven, dat het werkelijke kunnen geen plaats gegund wordt. Het wordt voor de cliënt als een sterkte beschouwd wanneer hij hulp aanvaardt, maar de begeleider moet ook durven zijn werkpunten toe te geven en hier aan te willen werken. Dit laat toe dat niet enkel de cliënt, maar ook de begeleider verschijnt als iemand die twijfelt over zaken, de voor- en nadelen dient af te wegen, zoekende is. Het is dan normaal dat iedereen van tijd tot tijd “verkeerde” keuzes maakt.

Het komt er dus op aan om voorbij het vertwijfelend handelen te bewegen. Paradoxaal kan net het handelen verdagen hierbij helpen. Grenzen hoeven dus niet per se vastgehouden te worden, daar ook ervaring als leermeester inzichten kan bijbrengen. De begeleider dient te voorkomen dat het altijd hij is die de beperking oplegt. Het is voor de begeleiding een oefening zich niet te verantwoordelijk te voelen, opdat hij de cliënt niet fnuikt in zijn kansen. De begeleider blijft dan niet hameren op bepaalde beslissingen, maar beseft dat het antwoord en de oplossing bij de cliënt ligt. Het eigen antwoord van de cliënt kan even goed zijn. Zo begrepen gaat de begeleider niet zelf pleiten voor “meer” kwaliteit. Het is geen streven naar een vol leven, maar de vraag stellen wat nu een verbeterde kwaliteit van bestaan voor deze cliënt mag betekenen. Daarom is het belangrijk om te blijven vragen stellen. Het is een voortdurend aftoetsen van de wensen. Men gaat een waaier aan vragen stellen om de cliënt te verontzekerden. Men laat de cliënt dus meedenken. De begeleider vertelt de keuzemogelijkheden belangeloos, op een voor de cliënt begrijpbare manier. Het helpt dit gesprek op te splitsen. Het is dus nooit enkel een verhaal van de begeleider. Men gaat de cliënt geen gordijnen voorhouden, maar trachten de zaken bespreekbaar te stellen. De keuze wordt gelaten aan de cliënt.

Vervolgens wordt het verhaal enerzijds concreet gemaakt door middel van rollenspel in een veilige omgeving of door succeservaringen uit te lokken. Er is sprake van een toetsing van de voorbereiding waarbij de vraag gesteld wordt of men de waarheid voldoende toegeëigend heeft opdat de cliënt zich kan wapenen tegen de gebeurtenissen (Foucault, 1998). Ook hier verschijnt het tegen-weten (Pease, 2002) van de cliënt als noodzakelijk. Anderzijds is het een voortdurend herhalen. Het is geen evidentie de cliënt te overtuigen van het goede. Dit overtuigen dient in verband gebracht te worden met het gegeven dat de cliënt weliswaar een keuze dient te maken omdat hij het echt wil. Ook nu blijkt het interpretatieve, daar kiezen voor iets anders geen falen is van de begeleider, maar net de keuzevrijheid van de cliënt. Een keuze die achteraf even goed kan blijken te zijn. Was het toch niet de beste keuze, dan zal de begeleider zich niet opstellen als een betweterige meester, maar de handelingsregels belangeloos aanhalen. De begeleider maakt de cliënt er daarom van bewust dat de toetssteen een persoonlijke waarheid is, waarbij hij zowel positieve als negatieve ervaringen deelt (Foucault, 2001, 2011). De cliënt herontdekt die vergeten waarheid, de handelingsregels die hem toelaten zich te kunnen oefenen in vrijheid, door keer op keer zich te bekwamen in bepaalde vaardigheden (Foucault, 1998). De begeleider gaat zodanig op zoek naar het kleine weten van de cliënt. Het streven naar een realistisch zelfbeeld, het bekomen van zelfkennis, laat toe dat zij hun tegen-weten (Pease, 2002) zullen delen met de begeleider en zorg zullen dragen voor zichzelf. Het is een geven en nemen.

ONDERZOEKSVRAAG (1A)	LEVENSGESCHIEDENIS (AANZET TOT IETS NIEUWS?)
ONDERSTEUNINGSRELATIE (HOE AANPAKKEN OPDAT HET NU WEL LUKT?)	

ONDERZOEKSVRAAG (2)	EMPOWERMENT ALS MOGELIJK ANTWOORD?
HET RECHT ZICH WEERBAAR OP TE STELLEN	

ONDERZOEKSVRAAG (3)	EEN INTERPRETATIEVE VRIJHEIDSPRAKTIJK: HET VEERKRACHTIGE ONTMOETEN	
EEN PROCES VAN GEVEN EN NEMEN		
DRANG NAAR RESULTAAT TEMPEREN: VRAAGT ZELFSDISCIPLINE (1A) LUISTERBEREIDHEID EN ZIEN EIGEN ANTWOORDEN CLIËNT: RESULTAAT BEGRIPEN ALS RECHT DOEN AAN ZOEKPROCES (2A) STREVEN NAAR GELIJKWAARDIGHEID DOOR ONBEVANGEN BENADEREN CLIËNT (INPASSEN): GRENZEN NIET VASTHOUDEN, MAAR OPZOEKEN (3A) ZICH OEFENEN IN GEDULDIG AFWACHTEN & ONVOORWAARDELIJK AANWEZIG ZIJN: BLIJVEND RECHT OM TE MISLUKKEN (4A) HET HANDELEN VERDAGEN: VOORKOMEN DAT BEGELEIDER ALTIJD BEPERKING OPLEGT		BOTSENDE WAARDEN EN NORMEN: VRAAGT ZELFKENNIS (1B) OPENSTELLEN VOOR HET ZOEKENDE: GOEDE IS VOOR INTERPRETATIE VATBAAR (2B) ZORG DRAGEN VOOR DE ANDER BETEKENT ZORG DRAGEN VOOR ZICHZELF, INDIEN BEGELEIDER ZORG WIL DURVEN LOSLATEN (3B) SAMEN ZOEKEN NAAR HOE TE LEVEN: MEN HEEFT DE ANDER NODIG OM TOT INZICHT TE KOMEN (VOOR BEIDEN VORMEN EN GEVORMD WORDEN) (4B) ZICH NIET TE VERANTWOORDELIJK VOELLEN: CLIËNT NIET FNUIKEN IN WENSEN. ANTWOORD EN OPLOSSING LIGT BIJ CLIËNT
VISIE BEGELEIDER BLIJFT BELANGRIJK CENTRALE VRAAG: HOE IETS AANBRENGEN ZONDER DAT CLIËNT AFHAAKT? NOG MOGEN GRENZEN AANGEVEN? (1) BEGELEIDER MAG PERSOONLIJKE GRENZEN HEBBEN: OPEN GESPREK AANGAAN EN ONUITGESPROKEN REGELS DIE RELATIE VORM GAVEN OP HUN ACTUALITEIT BEVRAGEN (2) WERKELIJKE KUNNEN PLAATS GUNNEN: HULP AANVAARDEN (CLIËNT) & TOEGEVEN WERKPUNTEN (BEGELEIDER), BEIDEN ZIJN ZOEKENDE (3) VOORTDUREND AFTOETSEN VAN DE WENSEN & CLIËNT VERONTZEKEREN: MEE LATEN DENKEN (4) SUCCESERVARINGEN UITLOKKEN (WAARHEID TOE-EIGENEN) & VOORTDUREND OEFENEN (HERINNEREN HANDELINGSREGELS) (Foucault, 1998) TOETSSTEEN BEGELEIDER PERSOONLIJKE WAARHEID: STREVEN NAAR REALISTISCH ZELFBEELD & KLEINE WETEN CLIËNT		

5.3. Beperkingen en meerwaarde onderzoek

5.3.1. De beperkingen van het onderzoek

Ieder werk heeft zijn beperkingen. Hoewel *active waiting* (Hunt, 2010) in de mate van het mogelijke nagestreefd werd, was er steeds de schaduw van de masterproefdeadline. Zo was er een tweede ronde nodig om voldoende diverse participanten te laten deelnemen aan dit onderzoek. Om pragmatische redenen werd één Dienst Begeleid Wonen geweigerd, daar ingeschat werd dat hierdoor tijdsnood zou ontstaan. Hoewel dit me toeliet de stem van de deelnemende Diensten tot hun recht te laten komen, ontglipten mij zo waarschijnlijk bepaalde wetenswaardigheden. Daarnaast was er telkens een kennismakingsgesprek ingepland bij alle deelnemende Diensten Begeleid wonen vooraleer het eigenlijke onderzoek werkelijk van start kon gaan. Alvorens iedere geïnteresseerde kon aanwezig zijn, was er dus al heel wat tijd verstreken. Om die reden vonden alle interviews en focusgroepen in de maanden maart en april plaats. Gezien het “geringe” aantal deelnemers was dit op zich geen probleem. Het plannen van de focusgroepen was gezien de paasvakantie wel geen evidentie. Hoewel het aanvankelijk de bedoeling was om nog voor het tweede interview de uitgeschreven versie van het eerste interview door te sturen, diende deze doelstelling al gauw verlaten te worden. De achterliggende gedachte was om mensen te laten terugblikken op hetgeen zijn hadden verhaald, om zo bij het tweede interview in te pikken op waar we

gebleven waren. Dankzij het nemen van notities was het mogelijk hier alsnog op terug te komen.

Dit brengt mij bij de tweede beperking van het onderzoek. Hoewel via de focusgroepen en interviews de nodige diepgang verkregen werd, is het toch mogelijk dat enkele deelnemers van tijd tot tijd sociaal wenselijk geantwoord hebben. Hoewel dit tegengegaan werd door het afnemen van twee interviews, waarbij er tijd genomen werd voor het persoonlijke verhaal van de ander, was er toch enige wantrouw te bespeuren. Hen aanmoedigen om hun bezorgdheden te delen, tijd te nemen voor introductievragen en meevoelen, en aanhalen dat de gegevens met respect verwerkt zouden worden, droeg bij tot een meer informele stemming en daardoor ook betere resultaten. De eerste interviews werden ervaren als een al doende aftasten hoe in te spelen op onvoorziene situaties. Het was ook een oefenen om te veel “sturing” te voorkomen. Actief luisteren vergt dus naast zelfreflectie ook heel wat zelfdiscipline. Soms diende aangehaald te worden deze masterproef op zoek ging naar eigen voorbeelden. Dan werden de participanten er aan herinnerd dat het geen evaluatie van hun handelen betrof, maar net het eigen antwoord onderweg centraal gesteld werd. In de focusgroep werd benadrukt dat het normaal is dat meningen verschillen en dat het niet per se de bedoeling is te streven naar consensus, maar net op zoek te gaan naar nieuwe inzichten. Ook het peilen naar andermans mening of net op zoek gaan naar andere antwoorden hielp om deze beperking enigszins op te vangen.

Er is gepoogd om alle genomen stappen in het onderzoek zo transparant mogelijk te weergeven. Betrokkenheid kwam het onderzoeksproces ten goede en zo indirect de resultaten. Er werd evenwel op gelet dat de aanbevelingen van Baarda et al. (2005) nauwgezet opgevolgd werden om de data voor zich te laten spreken. Subjectiviteit valt niet te voorkomen, maar kon wel ingedamd worden door een reflexieve houding na te streven. Het was dus steeds “slechts” een bewust streven naar geldige resultaten. Bij de resultaten was er daarom voldoende ruimte voor de citaten van alle participanten. Ook was het een bewuste keuze om het levensverhaal voor zich te laten spreken. Wie anders dan de persoon zelf is de expert over het eigen leven?

Dit brengt mij bij een laatste beperking. We kunnen de vraag stellen voor wie het mogelijk was vrijmoedig te kunnen spreken (Foucault, 2001, 2011)? Peter (fictieve naam) werd uitgekozen na overleg op team (waar de onderzoeker bij aanwezig was). Hierbij werd naast vermeende bereidwilligheid, bovenal de draagkracht van de cliënt ingebracht. Enerzijds wilde men de persoon geen pijnlijke momenten laten herleven, anderzijds wilde men de vertrouwensrelatie niet in gevaar brengen. Dit zijn twee terechte argumenten. Een ander criterium was dat de persoon kon schrijven en lezen. In onderzoek dienen we er ons evenwel voor te behoeden dat de meest mondige personen “het steeds voor het zeggen hebben”, waar “moeilijkere” cliënten zo indirect de stem ontzegd worden.

5.3.2. De meerwaarde van het onderzoek

Zowel in de literatuurstudie als in het onderzoek van deze masterproef werd de grenservaring opgezocht (Freire, 1972).

In de literatuurstudie werd dankzij een situatie-analyse gewezen op de identiteitscrisis die het concept doormaakt. De huidige gevaren in het ondersteunen van personen met een (verstandelijke) beperking werden in de diepte beschreven. Door het concept empowerment op te vatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk werd echter ook een wezenlijk ander perspectief aangereikt die het werkveld helpt bewust te worden van en leert omgaan met de effecten van de neoliberale bestuurlijkheid (Foucault, 1978, 1982, 1983, 1993, 1998, 2001,

2008, 2011). Meer bepaald hielp deze interpretatieve diagnose van onze samenleving om de huidige problemen in een ander daglicht te stellen en de voorheen gegeven antwoorden op hun actualiteit te bevragen (Dreyfus en Rabinow, 1983).

In het onderzoek werden eerst de spanningsvelden in de diepte beschreven. Dit liet toe de “utopische” verhaallijn met de bijhorende normatieve blauwdruk in vraag te stellen en ruimte te laten voor “dissidente” geluiden (Cornwall en Brock, 2005). Vervolgens werd een aanzet gegeven om de voorwaarden te beschrijven opdat mensen terug controle kunnen verwerven over het eigen leven (Rappaport, 1984, in De Ree, 1998).

- Een belangrijke meerwaarde hierbij is de focus op het veranderen zonder dat mensen een strak keurslijf opgespeld krijgen. Dit werd mogelijk door tegemoet te komen aan de veelgehoorde opmerking dat het concept zijn doorvertaling naar de praktijk mist.
- Hier biedt zich meteen een andere belangrijke meerwaarde van dit onderzoek aan. De focus werd niet eenzijdig gelegd op empowerment van de cliënt, maar had dus ook aandacht voor het vele harde werk dat de begeleider dient te verrichten (Reinders, 2000). Zorg dragen voor de ander is onlosmakelijk verbonden met de zorg voor zichzelf (Foucault, 1998, 2001, 2011). Het was geen zaak van pasklare antwoorden geven, maar handvatten aanbieden opdat het werkveld creatieve pogingen kan ondernemen in hun zoektocht al doende. Door de situatie-analyse met (sprekende) voorbeelden van goede praktijken te verbinden, hopen wij alvast de tegenstelling theorie-praktijk ietwat te hebben opgevangen. Zij hebben elkaar nodig om recht te doen aan een werkelijkheid die ons allen dierbaar is.
- Een laatste belangrijke meerwaarde is dat het concept empowerment niet langer in een vacuüm beschouwd werd. Hierdoor werd het relationele en contextuele karakter van het concept extra in de verf gezet. Op deze manier is getracht gevolg te geven aan het besef dat concepten verregaande gevolgen kunnen hebben voor zij wiens leefwereld het binnendringt (Carlson, 2009). De “vervelende voetnoten” van dit lastig te verwerklijken begrip werden dus verwoord. Het concept hoeft zo niet langer enkel als een pamflet gescandeerd te worden (lees: louter als een starre en vage kwaliteitsvereiste door het leven gaan).

In deze masterproef werd aldus de inhoud van het concept kritisch op zijn inhoud bevraagd. Dit deden we door “alle” actoren aan het woord te laten. Via *multi-situated understandings* (Simmons et al., 2008) wordt het werkveld nu uitgenodigd om afscheid te nemen van de historische werkelijkheid die pretendeert als noodzakelijk te verschijnen (Foucault, 1993). Dit was slechts mogelijk door een ethische reflectie (Reinders, 2000) op het burgerschapsparadigma (van Gennep, 2000). Empowerment opvatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk laat toe in de praktijk de gegeven antwoorden steeds op hun actualiteit te bevragen. Hierbij kan niet voorbijgegaan worden aan het ethische probleem van de vrijheidspraktijk oftewel de vraag hoe het leven in vrijheid vorm te geven in het volle besef dat in iedere situatie overheersing blijft lonken (Fornet-Betancourt et al., 1998). Daar empowerment onze manier van kijken, denken en handelen stuurt (Van Regenmortel, 2009) kan het hier gegeven antwoord ons helpen als *reflective practitioner* te verschijnen, wat evenwel hard werken aan zichzelf veronderstelt (Reinders, 2000).

5.4. Theorie en praktijk ontmoeten elkaar

Nu het concept empowerment in neoliberale tijden een identiteitscrisis doormaakt, zagen wij ons genoodzaakt om het terug te verbeelden opdat het recht zou doen aan de werkelijkheid. Daar het vervlecht geraakte met een retoriek van “het goede” (Hardy en Leiba-O’Sullivan, 1998), leek het ons niet zinvol om zomaar oplossingen en mogelijke alternatieven aan te reiken (Foucault, 1983). Wij zagen ons evenwel verplicht tot het geven van een antwoord dat zich niet laat vangen in termen van binnen of buiten, maar voortdurend flirt met en speelt op de grens (Devos, 2004), dus durft ontgrenzen (Freire, 1972). We konden niet streven naar universele waarheden, maar dienden net aandacht te hebben voor het particuliere (Perkins, 1995) en de alteriteit (Renders en Meininger, 2011, 2012). Empowerment is immers geen methodiek, maar een metaparadigma. Er zijn geen pasklare antwoorden (Van Regenmortel, 2009). We wilden bovenal behoeden dat empowerment een *technique trap* werd (Lord en Hutchison, 1993). Om die reden gingen we op zoek naar een ander perspectief op onze actuele problemen. Het was ons streven via een interpretatieve diagnose van de huidige samenleving te verwoorden waar verandering wenselijk was (Dreyfus en Rabinow, 1983). De spanningen en botsingen als vertrekpunt nemen, liet toe op zoek te gaan naar creatieve en bruikbare pogingen om het concept empowerment te verwerklijken (Jacobs, 2005).

We hebben het concept empowerment opgevat als een interpretatieve vrijheidspraktijk. Hiermee stelden we de vraag centraal hoe te bewegen van een te verantwoorden vrijheid naar een welbegrepen vrijheid. Daardoor wordt meteen het belang van het interpretatieve aangegeven. Dit is de noodzaak historisch gegeven antwoorden steeds op hun actualiteit te bevragen en hierbij op zoek te gaan naar hoe we weerstand kunnen bieden in situaties waar overheersing lonkt (Dreyfus en Rabinow, 1983). We hebben die bestuurstechnologieën geproblematiseerd die het individu belemmeren de zorg voor zichzelf op te nemen en te streven naar deze welbegrepen vrijheid. Hiermee hebben wij dit andere perspectief verwoord. Het ethische probleem van de vrijheidspraktijk stelt immers de vraag centraal hoe we vrijheid in praktijk kunnen brengen, met het volle besef dat situaties van overheersing blijven lonken. Om wisselingen in vormen en gevormd toe te laten (Fornet-Betancourt, 1998), hebben wij hier een aanzet gegeven om niet langer in te gaan op het vertoog waarin een ander de waarheid over het subject kan spreken. Wij hebben veeleer het vertoog van de waarheid centraal gesteld dat een subject in staat is over zichzelf te spreken. Dit vrijmoedige spreken wordt immers net mogelijk gemaakt door de zorg voor zichzelf (Foucault, 2011).

Deze ethiek van de vrijheid stelt de relatie tussen mens en wet telkens op het spel. De hele dynamiek van besturen en bestuurd worden wordt zo verbreed in een ethos dat ons toelaat de heersende mensbeelden in vraag te stellen (ten Kate en Manschot, 1998). Wij hebben met andere woorden hun inherente normativiteit in vraag gesteld. Eerder dan als een standaardbeeld verschijnt het nu als een sociale constructie (Roovers, 2004). De confrontatie met dit heden, het gegeven dat tallozen in de periferie vastklampen aan en verstrengelen met de norm, is voor Foucault de aanleiding om afscheid te nemen van deze waarheidssystemen. Het wentelen in het nieuwe en onverwachte betekent niet langer systemen opwerpen, maar recht doen aan persoonlijke ervaringen (ten Kate en Manschot, 1998). Daar Foucaults kritiek niet leidt tot een metafysica, maar tot het verbeelden van een praktijk (Devos, 2004), hebben wij gesproken over het werken aan empowerment door de

cliënt én begeleider. Het is een levenslang streven naar levenskunst (Foucault, 1983) en een dagelijks werken aan een grondhouding. Wij gaven hiermee gehoor aan wat Reinders (2000) het onteigeningsregime van de marktwerking noemt, oftewel het problematische gegeven dat de persoonlijke verbondenheid, het belang van de geschiedenis en de confrontatie met de eigen grenzen uitgegomd worden. Daar het ondersteunen van de ander *everyday ethics* is en ethiek goed zijn is in je vak, kan het ondersteunen van mensen met een (verstandelijke) beperking niet gedaan worden zonder verbeeldingskracht of morele sensibiliteit. Wij hebben aldus willen wijzen op de positieve kant van tekort schieten, daar dit steeds de bereidheid uitdrukt de ander ondanks alles als mens te willen vinden.

Dit uitte zich in de plicht de waarheid te vertellen teneinde de ander als zichzelf te helpen (Foucault, 2001) waarbij de gesprekspartner niet losgelaten wordt tot hij een bepaald punt bereikt heeft waarop hij zichzelf kan verantwoorden. Het gaat hier niet om een techniek, maar over de manier waarop je leeft en in het verleden geleefd hebt. Het interpretatieve uit zich in het gegeven dat de Socratische toetssteen voortdurend vernieuwd dient te worden, daar het je leven lang als organisatieprincipe en vorming van je levenswijze geldt. Dit leidt naar een praktijk van het ware, open en vrijmoedige spreken (Foucault, 2011). Daar er voortdurend wisselingen in vormen en gevormd worden kunnen voorvallen (ten Kate en Manschot, 1998), zal het parrèsiasisch spel (het ware, open en vrijmoedige spreken) toelaten dat de toebehoorder op gelijk welk moment de parrèsiasist wordt (Foucault, 2011). Ook de leidsman zal getest worden (Foucault, 2001). De ander leiden naar het punt waarop hij zich kan verantwoorden is slechts mogelijk wanneer de leidsman het eigen leven onderwerpt aan een toetssteen, die het mogelijk maakt het onderscheid te vinden tussen wat je goed hebt gedaan en wat je anders had kunnen doen (Foucault, 2011). Men richt zich immers niet zozeer op wat er gezegd wordt, maar gaat na of er al dan niet overeenstemming bestaat tussen wat de spreker zegt en wat hij is (Foucault, 2011). De begeleider zal zich dus moeten bekwamen in deze karaktereigenschappen tot ze een gewoonte worden, wat net de grondbetekenis van een ethos is (Reinders, 2000).

De zorg voor zichzelf zal het hele bestaan doordringen en een levenshouding worden. De nadruk ligt nu op de zwakheid van het individu (Devos, 2004). Dit geldt zowel voor de begeleider als de cliënt. Foucault (1998, 2001, 2011; ten Kate en Manschot, 1998) laat ons zo toe te bewegen voorbij de dichotomie macht-machteloos (Pease, 2002) en maakt hiermee tegelijkertijd komaf met het naïeve geloof in zelfbevrijding. Wat speelt is de kwestie van eindigheid die het hart van de zorg voor zichzelf in de vormgeving van het leven raakt (Fornet-Betancourt et al., 1998). Wij hebben met dit perspectief het concept empowerment willen laten uitdrukking geven aan de kwetsbaarheid en interafhankelijkheid van ons bestaan (Riger, 1993; Van Hove, 2007; Van Hove en Roets, 2003). Wordt dit ook onderkend in de praktijk? Laten we daarom de onderzoeksresultaten kritisch beschouwen.

We dienden vast te stellen hoe het streven naar een leven zonder al te veel betutteling vervlecht geraakte met het dominante discours dat onafhankelijkheid hoog in het vaandel draagt. De professional blijft zo achter met ambivalente gevoelens. Hoe het goede goed te doen (Roovers, 2004)? Krachtgerichte hulpverlening kan toch niet tot doel hebben de zwaktes uit te gommen? Hoewel de begeleider een beetje de maatschappij is voor de cliënt, komt het er op aan dat de cliënt zijn weg zonder al te veel moeilijkheden kan vinden in deze samenleving. In deze masterproef hebben wij daarom getracht niet hetgeen uit te gommen dat ons tot mensen maakt: de kwetsbaarheid, eindigheid en interafhankelijkheid

van ons bestaan. We hebben daarom gewezen op de noodzaak van hulpbronnen. Het komt er voor de begeleider op aan ook naar het netwerk en de ruimere samenleving (samen met de cliënt) via meerszijdige partijdigheid *te verwoorden wat we weigeren te zijn* (Foucault, 2001, 2011). Goodley (2011) hecht veel belang aan het ons bewust maken van dit onverwoorde onbehagen:

For Oliver (2007, 349) ambivalent inconsistent cultural responses to impairment can be understood as an 'uncanny encounter with another' (Goodley, 2011, p.723)

Met het vrijmoedige spreken (Foucault, 2001, 2011) hebben wij dus willen een aanzet geven tot het bewegen naar een samenleving waarin mensen mogen *normally different* of *differently normal* zijn. Net het onderhandelen, het werken aan de norm maakt het mogelijk vraagtekens te plaatsen bij het wurgcontract met de samenleving (Winance, 2007). De begeleider wordt immers geconfronteerd met de paradox dat het streven naar onafhankelijkheid net de zelfredzaamheid doet uitblijven daar dit te hoog gegrepen ideaal er toe kan leiden de capaciteiten van cliënten te ontkennen. En toch vraagt het gegeven van aangeleerde hulpeloosheid een antwoord van de begeleider, al dienen we hier op te merken dat het dan vaak eerder een botsen is met het hulpverlenersinstinct. Wat te "doen" als de drang naar resultaat getemperd dient te worden? We willen hier aandacht geven voor het feit dat de professional soms de fout maakt dat hij het te goed wil laten lopen. Het recht te mogen mislukken (het ervaringsleren) wordt hierdoor een een breekbaar gegeven. Kan het anders?

We dienen te beseffen dat het altijd een samen zoeken is naar hoe te leven. Dat is echter voor interpretatie vatbaar, wat het bemoeilijkt zich open te stellen voor dit zoekende en onverwachte. Men heeft evenwel de ander nodig om tot bepaalde inzichten te komen. Begeleider en cliënt hebben elkaar nodig. De keuzes die gemaakt worden in de begeleidingsrelatie zijn immers, zoals in het leven, tot stand gekomen omwille van wat men bij de ander afgetoetst heeft. De begeleider vormt niet enkel de cliënt, maar wordt ook gevormd door de cliënt. Als het ontmoeten van de ander soms een beetje zichzelf verliezen is, staat de begeleider hier dan wel voor open? Zal hij het parrèsiasische spel spelen en wisselingen in vormen en gevormd worden toelaten (Foucault, 2011)? De cliënt mag dus wat betreft het goede verschillen van de begeleider, maar hij mag op zijn beurt ook persoonlijke grenzen hebben. Het wederzijds aftasten van wat kan en vaststellen wat nog niet mogelijk is kan slechts tot zijn recht komen wanneer beiden hierover durven een open gesprek aan te gaan. Waarom worden de grenzen in bepaalde situaties dan eerder vastgehouden, dan opgezocht?

Misschien ligt het antwoord er wel in te erkennen dat we vaak te druk bezig zijn met het goede na te streven, waardoor het werkelijke kunnen geen plaats meer gegund wordt. Nu de focus zodanig ligt op de autonomie van de cliënt, kunnen we de vraag stellen of we gaandeweg de professional uit het oog verloren zijn? Ook hij dient herinnerd te worden aan de eigen kwetsbaarheid (Felton, 2004). We hebben verwoord hoe spiegelend te werk gaan, inpassen en ontschuldigen, onbevangen beluisteren, het belangeloos aanhalen van de keuzemogelijkheden en het verdagen van het handelen ons kunnen oefenen in het onthaasten, in het tijd nemen voor zichzelf, om te beantwoorden aan de oproep dat men zorg voor zichzelf moeten dragen (Foucault, 1998, 2001, 2011). In deze masterproef hebben we er op gewezen dat resultaat halen ook anders begrepen kan worden. Het is niet zomaar vooruitgaan, maar ook stilstaan bij hoe het zoekproces met vallen en opstaan tot zijn recht

kan komen. Ook de begeleider mag en kan verschijnen als iemand die twijfelt over zaken, die de voor- en nadelen dient af te wegen, die zoekende is. Het is een oefening in het zich niet te verantwoordelijk, maar net op zoek gaan naar die ander. Het is beseffen dat empowerment niet zozeer enkel een proces van positieverbetering (Den Dulk, 1998) of zelfversterking (Wiese, 2006) inhoudt. Net in het continue machtsspel, dat voortdurende wisselingen in vormen en gevormd worden toelaat, kan men zich oefenen in vrijheid. Dit is een vrijheid-in-verbondenheid. Men oefent geen macht uit om vrij te zijn van de ander, maar net om zich te leren verhouden tot de ander (ten Kate en Manschot, 1998). Uit deze masterproef blijkt hoezeer we het concept empowerment als een contextueel en relationeel concept dienen op te vatten. Uit de onderzoeksresultaten blijkt immers dat je bent wie je bent door het samenleven met belangrijke anderen. Empowerment werd om die reden in verband gebracht met medezeggenschap. Het veronderstelt steeds een noodzakelijk tegen-weten (Pease, 2002), waarbij we deze kritiek niet dienen te begrijpen als een weigeren van hulp, maar net als een uitnodiging om een ander spoor te bewandelen, van perspectief te veranderen. Het concept empowerment opvatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk betekent daarom het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen serieus nemen. Het is dit vrijmoedige spreken (Foucault, 2001, 2011) dat ons herinnert aan die vergeten handelingsregels, maar er ons evenzeer op wijst hoezeer het een breekbare vrijheid is (Foucault, 1998). Slechts in het ontmoeten van de ander kan men de ander en zichzelf verbeteren. Hoe zal de professional dan antwoorden: met een weigeren of een ontmoeten?

We kunnen niet langer ontkennen dat over empowerment nagedacht wordt vanwege het bestaan van beperkingen (Friele, 1998). In tijden dat theorieën van maakbaarheid met volle slagkracht inbeuken op ons kwetsbare leven, is het daarom des te belangrijker om niet zomaar te streven naar een zo zelfstandig mogelijk leven voor iedereen, maar de vraag te stellen wat een kwaliteitsvol leven dan wel mag omarmen voor deze cliënt. Het gewicht van ademen hoeft daarnaast niet alleen gedragen te worden, maar veronderstelt net de aanwezigheid van belangrijke anderen. Het laat de aanhalingstekens open, daar we steeds de onuitgesproken regels die een relatie tussen twee personen tijdelijk vorm geven dienen te bevragen op hun actualiteit. Wij hebben empowerment zo laten verschijnen als een streven naar levenskunst (Foucault, 1983), maar het is ook een oefenen in samenleven. Zo kunnen we de zorg voor zichzelf en anderen begrijpen (Fornet-Betancourt et al., 1998).

5.5. Aanbevelingen voor theorie en praktijk

We hebben reeds enkele implicaties opgesomd in 5.4 Kritische bemerkingen: eigen interpretaties. Hier zullen we ons beperken tot het opsommen van enkele aanbevelingen voor verder onderzoek en de praktijk.

1. Het zou interessant zijn om na te gaan in welke mate de cliënt (en professional) in staat zijn de parrhêsia te spreken op het persoonlijke, sociale en politieke niveau (Foucault, 2001). Empowerment is immers een multidimensioneel en gelaagd concept (Jacobs, 2005).
2. Om de tweedeling tegen te gaan is het daarom van groot belang om ook andere contexten te beschrijven waarin empowerment zich manifesteert, opdat recht gedaan kan worden aan het particuliere (Perkins, 1995) en de alteriteit (Renders

en Meininger, 2011, 2012). Empowerment is immers een intersubjectief en contextafhankelijk nomadisch concept (Jacobs, 2005).

3. Veeleer dan bepaalde methoden en technieken toe te dichten aan het concept empowerment, dienen we op zoek te blijven gaan naar andere perspectieven die het niet in een vacuüm beschouwen en net de wisselwerking tussen het politieke en persoonlijke in acht nemen. Dit is belangrijk daar het concept onlosmakelijk verbonden is met burgerschap.
4. Het is belangrijk de spanningsvelden als uitgangspunt te nemen daar ze ons wijzen op de betekenis van het concept empowerment. Het concept is immers doorheen de tijd onderhevig aan veranderingen (Zimmerman, 1990a). Er zijn slechts twee grote spanningsvelden beschreven. De laatste jaren worden in de Diensten Begeleid Wonen steeds meer cliënten met kinderen ondersteund. De aanwezigheid van kinderen zou de vertrouwensrelatie onder druk zetten, evenals het aanhouden van een empowerende kijk. Het zou interessant zijn in te gaan op dit spanningsveld, daar het door iedere participant aangehaald werd.
5. In theorie en praktijk zou het zinvol zijn na te gaan hoe meerzijdige partijdigheid en kwaliteit van bestaan zich verhouden tot een concept als empowerment. Uit de onderzoeksresultaten bleek immers dat empowerment in verband wordt gebracht met medezeggenschap. De cliënt heeft het recht zich weerbaar op te stellen ten aanzien van de begeleider, het netwerk en de samenleving. Dit betekent ook een veelheid aan actoren betrekken bij het onderzoek (zoals het netwerk, reguliere organisaties, coördinatoren, orthopedagogen, begeleiders, cliënten, ...) opdat het concept zich verwerkelijkt op een zinvolle manier. Empowerment werd immers begrepen als een streven naar levenskunst (Foucault, 1983) en een oefenen in samenleven (Fornet-Betancourt et al., 1998).
6. Ten slotte dient de relatie tussen kwetsbaarheid en empowerment meer in de diepte verkend te worden. Het erkennen dat de menselijke conditie interafhankelijkheid in de armen sluit heeft verre gaande implicaties voor een concept als empowerment. Om die reden dient er meer onderzoek uit te gaan naar het empowerment van de cliënt en de begeleider. Hoe kan kwetsbaarheid een plaats gegund worden in de ondersteuningsrelatie?

5.6. Conclusie

Het concept empowerment is nog te vaak een te vrezende woord. Hier hebben wij beschreven hoe het modewoord niet louter als een starre kwaliteitsvereiste door het leven kan gaan, maar ook kan verschijnen als een nomadisch concept. We hebben de spanningsvelden en valkuilen in de praktijk erkend. Ook gaven we gehoor aan de ambivalente gevoelens van de begeleider. Het onbehagen van de professional is terecht daar het streven naar een leven zonder al te veel betutteling vervlecht geraakte met theorieën van maakbaarheid. Wat dan te “doen” als de drang naar resultaat getemperd dient te worden? We zijn soms te druk bezig het goede na te streven. Hierdoor vergeten we onderweg het werkelijke kunnen een plaats te gunnen. Om die reden is het belangrijk empowerment te verbinden met medezeggenschap, daar het een noodzakelijk tegen-weten (Pease, 2002) veronderstelt. Deze kritiek is geen weigeren, maar een uitnodiging om wanneer dat nodig is een ander spoor te bewandelen en van perspectief te veranderen. Het concept empowerment opvatten als een interpretatieve vrijheidspraktijk betekent dat men het recht heeft zich weerbaar op te stellen ten aanzien van anderen. Het is een breekbare vrijheid, een kwetsbaar bestaan (Foucault, 1998). We denken over empowerment na vanwege het bestaan van beperkingen (Friele, 1998). Om die reden werden vraagtekens geplaatst bij het streven naar een “vanzelfsprekende” norm, maar is het uitgangspunt voortaan wat een kwaliteitsvol leven dan wel mag omarmen voor deze cliënt. Empowerment verscheen zo als een streven naar levenskunst (Foucault, 1983), maar is ook een oefenen in samenleven. Zo kunnen we de zorg voor zichzelf en anderen begrijpen (Fornet-Betancourt et al., 1998).

Nu we weten hoe we zijn geworden wie we zijn (Verhaeghe, 2011) en we beseffen dat we moeten werk maken van die norm (Winance, 2007), nodigt de vraag wat wij weigeren te zijn ons uit te ontdekken (Foucault, 1982) wie wij willen worden en kunnen zijn (Freire, 1972)? Vermoedelijk is net het samen onderweg blijven gaan, geraakt worden door de ander en de ander raken, hetgeen ons helpt bewust worden van wat we kunnen en willen worden. Het vanzelfsprekende loslaten is dan ook waarschijnlijk een wennen aan wat onontkoombaar is, namelijk de verplichting zich met zichzelf bezig te houden en zichzelf in verhouding tot de ander te oefenen in vrijheid (Foucault, 1998).

Als nomadisch concept zal empowerment steeds de grenservaring dienen op te zoeken en het gegeven antwoord onderweg durven in vraag te stellen. Dit omvat in alle waarschijnlijkheid ook nagaan hoe we voorbij die rijke traditie aan kritische denkers (waaronder Michel Foucault) kunnen bewegen.

6. Referenties

- Abberley, P. (1987). The concept of Oppression and the Development of a social Theory of Disability. *Disability, Handicap en Society*, 2(1), 1987.
- Askheim, O. (2003). Empowerment as guidance for professional social work: an act of balancing on a slack rope. *European Journal of Social Work*, 6(3), 229-240.
- Atkinson, R. (1998). *The life story interview. Qualitative Research Methods Series, No. 44*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Atkinson, R. (2007). The Life Story Interview as a Bridge in Narrative Inquiry. In D. J. Clandinin (red.). *Handbook of Narrative Inquiry. Mapping a Methodology* (pp. 224-246). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Billiet en Waege (2001). *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij nv.
- Baarda, D., de Goede, M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff VB.
- Barnett, C.; Clarke, N.; Cloke, P.; & Malpass, A. (2008). The elusive subjects of neo-liberalism. *Cultural Studies*, 22(5), 624-653.
- Booth, T., & Booth, W. (1996). Sounds of Silence: narrative research with inarticulate subjects. *Disability & Society*, 11(1), 55-69.
- Buntinx, W. (2007). Professionaliteit in de zorg voor mensen met verstandelijke beperkingen. In W.H.E. Buntinx & A. Th. G. van Genneep (red.). *Professionaliteit in de hulpverlening aan mensen met verstandelijke beperkingen* (pp. 9-28). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Carlson, L. (2009). Philosophers of Intellectual Disability: A Taxonomy. *Metaphilosophy*, 40, 552-566.
- Carlson, L., & Kittay, E. (2009). Introduction: rethinking philosophical presumptions in the light of cognitive disability. *Metaphilosophy*, 40, 307-330.
- Chamberlin, J. (1997). A Working Definition of Empowerment. *Psychiatric rehabilitation journal*, 20(4), 43-46.
- Chambers, D., & Thompson, S. (2009). Empowerment and its application in health promotion in acute care settings: nurses' perceptions. *Journal of Advanced Nursing*, 65(1), 130-138.
- Chavasse, J. (1992). Guest editorial. *Journal of Advanced Nursing*, 17, 1-2.

- Clandinin, D., & Rosiek, J. (2007). Mapping a Landscape of Narrative Inquiry: Borderland Spaces and Tensions. In D. J. Clandinin (red.). *Handbook of Narrative Inquiry. Mapping a Methodology* (pp. 35-76). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Clarke, J. (2004). Dissolving the Public Realm? The Logics and Limits of Neo-Liberalism. *Journal of Social Policy*, 33(1), 27-48.
- Cornwall, A., & Brock, K. (2005). What do Buzzwords do for Development Policy? A critical look at 'Participation', 'empowerment' and 'poverty reduction'. *Third World Quarterly*, 26(7), 1043-1060.
- Danieli, A., & Wheeler, P. (2006). Employment policy and disabled people: old wine in new glasses? *Disability & Society*, 21(5), 485-498.
- Deacon, R. (2002). An analytics of power relations: Foucault on the history of discipline. *History of the human sciences*, 15(1), 89-117.
- Dean, M. (1993). Social Security Practices, Self-formation, and the Active Society. In P. Saunders, & S. Shaver (red.), *Theory and Practice in Australian Social Policy: Rethinking the Fundamentals. Volume 2: Contributed Papers* (pp. 99-110). Kensington: University of New South Wales.
- De Coster, T., Simon, F., & Depaepe, M. (2009). "Alternative' education in Flanders, 1960-2000: transformation of knowledge in a neo-liberal context. *Paedagogica Historica*, 45(4), 645-671.
- De Corte, K. (2010). *Het Emancipatorisch Methodisch Kader. Houvast voor hulpverleners in het burgerschapsmodel*. Uitgegeven in eigen beheer.
- Den Dulk (1998). Empowerment van cliënten met een verstandelijke beperking. In T. Royers, L. De Ree, & G. Verbeek (red.), *Empowerment. Eigenmachtig worden in de hulpverlening* (pp. 11-20). Utrecht: NIZW Uitgeverij.
- Dempsey, I., & Foreman, P. (1997). Toward a clarification of Empowerment as an Outcome of Disability Service Provision. *International Journal of Disability*, 44(4), 287-303.
- De Ree, L. (1998). Empowerment in de hulpverlening: een introductie. In T. Royers, L. De Ree, & G. Verbeek (red.), *Empowerment. Eigenmachtig worden in de hulpverlening* (pp. 11-20). Utrecht: NIZW Uitgeverij.
- Devos, R. (2004). *Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault*. Kapellen: Uitgeverij Pelckmans.
- Dowse, L. (2009). 'Some people are never going to be able to do that.' Challenges for people with intellectual disability in the 21st century. *Disability & Society*, 24(5), 571-584.

Dreyfus, H. & Rabinow, P. (1983). Foucault's Interpretative Analytic of Ethics. In H. Dreyfus & P. Rabinow (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (pp. 253-264). Chicago: The University of Chicago Press.

Federatie Diensten Begeleid Wonen (2011). Geraadpleegd op 2 mei 2011 via <http://www.fdbw.be/2007/>

Felton, A., & Stickley, T. (2004). Pedagogy, power and service user involvement. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 11, 89-98.

Feste, C., & Anderson, R. (1995). Empowerment: from philosophy to practice. *Patient Education and Counseling*, 26, 139-144.

Finch, H., & Lewis, J. (2003). Focus Groups. In J. Ritchie, & J. Lewis (red.) *Qualitative Research Practice. A guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 170-198). London, SAGE Publications Inc.

Fisher, P. (2007). Experiential knowledge challenges 'normality' and individualized citizenship: towards 'another way of being'. *Disability & Society*, 22(3), 283-298.

Fornet-Betancourt, R., Becker, H., & Gomez-Müller, A. (1998). De ethiek van de zorg voor zichzelf als vrijheidspraktijk. Een interview met Michel Foucault. In M. Foucault (1998). *Breekbare vrijheid* (pp. 7-37). Amsterdam: Boom/Parrèsia.

Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality. Volume I: an Introduction*. New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.

Foucault, M. (1983). On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress. In H. Dreyfus & P. Rabinow (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (pp. 229-252). Chicago: The University of Chicago Press.

Foucault, M. (1993). About the Beginning of the Hermeneutics of the Self: Two Lectures at Dartmouth. *Political Theory*, 21(2), 198-227.

Foucault, M. (1998). *Breekbare vrijheid*. Amsterdam: Boom/Parrèsia.

Foucault, M. (1998a). Individualisering door politieke technologieën. In M. Foucault (1998). *Breekbare vrijheid* (pp. 69-84). Amsterdam: Boom/Parrèsia.

Foucault, M. (1998b). Zelftechnieken. In M. Foucault (1998). *Breekbare vrijheid* (pp. 38-68). Amsterdam: Boom/Parrèsia.

Foucault, M. (2001). *Fearless Speech*. Los Angeles: Semiotext(e).

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978-79*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2011). *De moed tot waarheid. Het bestuur van zichzelf en de anderen II*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.

Freire, P. (1972). *Pedagogie van de onderdrukten*. Baarn: Uitgeverij In den Toren.

Friele, R. (1998). Voorwoord. In T. Royers, L. De Ree, & G. Verbeek (red.), *Empowerment. Eigenmachtig worden in de hulpverlening* (pp. 11-20). Utrecht: NIZW Uitgeverij.

Ghequière, P., Staessens, K. (1999). Kwalitatieve gevalstudies. In B. Levering, & Smeyers, P. (red.), *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatieve onderzoek* (pp. 192-213). Amsterdam: Boom.

Gibson, C. (1991). A concept analysis of empowerment. *Journal of Advanced Nursing*, 16, 354-361.

Goodley, D. (1997). Locating Self-advocacy in Models of Disability: Understanding disability in the support of self-advocates with learning difficulties, *Disability & Society*, 12(3), 367-379.

Goodley, D. (2011). Social psychoanalytic disability studies. *Disability & Society*, 26(6), 715-728.

Hardy, C., & Leiba-O'Sullivan, S. (1998). The Power Behind Empowerment: Implications for Research and Practice. *Human Relations*, 51(4), 451-483.

Hartman, A. (1992). In Search of Subjugated Knowledge. *Social Work*, 37(6), 483-484.

Hunt, M. (2010). "Active Waiting": Habits and the Practice of Conducting Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 9(1), 69-76.

Hurst, R. (1995). Choice and Empowerment – lessons from Europe. *Disability & Society*, 10(4), 529-534.

Isaac, R., Raja, B., & Ramanan, M. (2010). Integrating people with disabilities: their right – our responsibility. *Disability & Society*, 25(5), 627-630.

Israel, B., Checkoway, B., Schulz, A., & Zimmerman, M. (1994). Health Education and Community Empowerment: Conceptualizing and Measuring Perceptions of Individual, Organizational, and Community Control. *Health Education Quarterly*, 21(2), 149-170.

Jacobs, G. (2005). Participatie en empowerment in de gezondheidsbevordering. Professionals in de knel tussen ideaal en praktijk? *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 14(4), 29-39.

Jingree, T., Finlay, W.M.L. and Antaki, C. (2006), Empowering words, disempowering actions: an analysis of interactions between staff members and people with learning disabilities in residents' meetings. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(3), 212–226.

- Josselson, R. (2007). The Ethical Attitude in Narrative Research: Principles and Practicalities. In D. J. Clandinin (red.). *Handbook of Narrative Inquiry. Mapping a Methodology* (pp. 537-566). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Kittay, E. (2009). The personal is philosophical is political: a philosopher and mother of a cognitively disabled person sends notes from the battlefield. *Metaphilosophy*, 40, 606-627.
- Koelen, M., & Lindström, B. (2005). *European Journal of Clinical Nutrition*, 59(1), 10-16.
- Krueger, R., & Casey, M. (2009). *Focus Groups. A Practical Guide for Applied Research. 4th edition*. Thousand Oaks: Sage publications, Inc.
- Lazzarato, M. (2009). Neoliberalism in Action: Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social. *Theory, Culture & Society*, 26(6), 109-133.
- Lawy, R., & Biesta, G. (2006). Citizenship-as-practice: the educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54(1), 34-50.
- Lemke, T. (2001). 'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190-207.
- Lesseliers, J., Van Hove, G., & Vandevelde, S. (2009). Regranting identity to the outgraced – narratives of persons with learning disabilities: methodological considerations. *Disability & Society*, 24(4), 411-423.
- Levering, B. & Smeyers, P. (2000). *Opvoeding en onderwijs leren zien: Een inleiding in interpretatief onderzoek*. Amsterdam: Boom.
- Lord, J., & Hutchison, P. (1993). The Process of Empowerment: Implications for Theory and Practice. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 12(1), 5-22.
- Martin, R. (2006). A real life- a real community: The empowerment and full participation of people with an intellectual disability in their community. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 31(2), 125-127.
- Maso, I., & Smaling, A. (2004). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Mays, N., & Pope, C. (2000). Assessing quality in qualitative research. *BMJ*, 320, 50-52.
- McCabe, J., & Holmes, D. (2009). Reflexivity, critical qualitative research and emancipation: a Foucauldian perspective. *Journal of Advanced Nursing*, 65(7), 1518-1526.
- McKee, K. (2009). Post-Foucauldian governmentality: What does it offer critical social policy analysis? *Critical Social Policy*, 29(3), 465-486.

- McKee, K. (2011). Sceptical, Disorderly and Paradoxical Subjects: Problematizing the “will to empower” in Social Housing Governance. *Housing, Theory and Society*, 28(1), 1-18.
- Newman, J. (2010). Towards a pedagogical state? Summoning the ‘empowered’ citizen. *Citizenship studies*, 14(6), 711-723.
- Nierse, C., & Abma, T. (2011). Developing voice and empowerment: the first step towards a broad consultation in research agenda setting. *Journal of Intellectual Disability Research*, 55(4), 411-421.
- Owens, J. (2007). Liberating voices through narrative methods: the case for an interpretive research approach. *Disability & Society*, 22(3), 299-313.
- Patton, M. (1997). Toward Distinguishing Empowerment Evaluation and Placing It In A Larger Context. *American Journal of Evaluation*, 18, 147-163.
- Pavey, B. (2006). Human capital, social capital, entrepreneurship and disability: an examination of some current educational trends in the UK. *Disability & Society*, 21(3), 217-229.
- Pease, B. (2002). Rethinking Empowerment: A Postmodern Reappraisal for Emancipatory Practice. *British Journal of Social Work*, 32, 135-147.
- Perkins, D. (1995). Speaking Truth to Power: Empowerment Ideology as Social Intervention and Policy. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 765-794.
- Perkins, D., & Zimmerman, M. (1995). Empowerment Theory, Research and Application. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 569-579.
- Pinnegar, S., & Daynes, J. (2007). Locating Narrative Inquiry Historically: Thematics in the Turn to Narrative. In D. J. Clandinin (red.). *Handbook of Narrative Inquiry. Mapping a Methodology* (pp. 3-34). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Price, R. (1990). Wither Participation and Empowerment? *American Journal of Community Psychology*, 18(1), 163-167.
- Rallis, S., & Rossman, G. (2010). Caring reflexivity. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 23(4), 495-499.
- Rappaport, J. (1995). Empowerment Meets Narrative: Listening to Stories and Creating Settings. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 795-807.
- Redley, M. (2009). Understanding the social exclusion and stalled welfare of citizens with learning disabilities. *Disability & Society*, 24(4), 489-501.
- Redley, M., & Weinberg, D. (2007). Learning disability and the limits of liberal citizenship: interactional impediments to political empowerment. *Sociology of Health & Illness*, 29(5), 767-786.

- Reindal, S. (1999). Independence, Dependence, Interdependence: some reflections on the subject and personal autonomy. *Disability & Society*, 14(3), 353-367.
- Reinders, J. (2000). *Ethiek in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.
- Renders, F., & Meininger, H. (2011). Afscheid van het burgerschapsparadigma? *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 37(3), 147-167.
- Renders, F., & meininger, H. (2012). Erkenning van verschil: een repliek. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 38(1), 34-40.
- Riger, S. (1993). What's Wrong with Empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 21(3), 279-292.
- Ritchie, J. (2003). The Applications of Qualitative Methods for Social Research. In J. Ritchie, & J. Lewis (red.) *Qualitative Research Practice. A guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 24-46). London, SAGE Publications Inc.
- Rodwell, C. (1996). An analysis of the concept of empowerment. *Journal of Advanced Nursing*, 23, 305-313.
- Roets, G., Roose, R., Claes, L., Vandekinderen, C., Van Hove, G., & Vanderplasschen, W. (2012). Reinventing the Employable Citizen: A Perspective for Social Work. *British Journal of Social Work*, 42(1), 94-110.
- Roovers, M. (2004). *Mensbeelden en moreel handelen in de zorg voor verstandelijk gehandicapten. Een empirisch-ethisch onderzoek*. Antwerpen: Maklu Distributie.
- Rose, N. (1996). The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society*, 25(3), 327-356.
- Rose, N. (2000). Government and Control. *British Journal of Criminology*, 40, 321-339.
- Rose, N. (2001). The Politics of Life Itself. *Theory, Culture & Society*, 18(6), 1-30.
- Rose, N., & Miller, P. (1992). Political power beyond the State: problematics of government. *The British Journal of Sociology*, 43(2), 173-205.
- Rowlands, J. (1995). Empowerment examined. *Development in Practice*, 5(2), 101-107.
- Russell, C., & Gregory, D. (2003). Evaluation of qualitative research studies. *Journal of Evidence Based Nursing*, 8, 36-40.
- Shakespeare, T. (1993). Disabled People's Self-organisation: a new social movement? *Disability, Handicap and Society*, 8(3), 249-264.

- Shippers, M., Wehman, D., & Hermans, J. (2005). Empowerment in de hulpverlening. Een onderzoek naar gedrag van hulpverleners en empowermentbeleving van cliënten. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 2, 60-71.
- Shor, I., & Freire, P. (1987). *Journal of Education*, 169(3), 11-31.
- Smet, D., & Van Hove, G. (2009). *Ouders met een verstandelijke beperking. 7 verhalen*. Gent: Academia Press.
- Simmons, B., Blackmore, T., & Bayliss, P. (2008). Postmodern synergistic knowledge creation: extending the boundaries of disability studies. *Disability & Society*, 23(7), 733-745.
- Speer, P., & Hughey, J. (1995). Community Organizing: An Ecological Route to Empowerment and Power. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 729-748.
- Tanner, D. (1997). Empowerment and care management: swimming against the tide. *Health and Social Care in the Community*, 6(6), 447-457.
- Ten Kate, L., & Manschot, H. (1998). Kan ik 'mijzelf' scheppen. In M. Foucault (1998). *Breekbare vrijheid* (pp. 7-37). Amsterdam: Boom/Parrèsia.
- Van den Hoonaard, W. (1997). *Working with sensitizing concepts. Qualitative Research Methods Series, No. 44*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Van Gennep (1980). *Naar een kritische orthopedagogiek. In het bijzonder van de zwakzinnige mens*. Meppel: Druk Boompers drukkerijen bv.
- Van Gennep, A. (2000). *Emancipatie van de zwaksten in de samenleving. Over paradigma's van verstandelijke handicap*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Van Gennep (2003a). De tweedeling. Verstandelijke handicap tussen wetenschap en samenleving. In A. van Gennep, G. Van Hove & J. van Loon (red.), *Voor & Tegen. Vernieuwingen in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap* (pp. 37-50). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Van Gennep (2003b). Deinstitutionalisatie en 'community care'. In A. van Gennep, G. Van Hove & J. van Loon (red.), *Voor & Tegen. Vernieuwingen in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap* (pp. 37-50). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Van Gennep, A. (2007). Professionaliteit van de orthopedagoog. Over de nieuwe professionaliteit in de hulpverlening aan mensen met beperkte verstandelijke mogelijkheden. In W.H.E. Buntinx & A. Th. G. van Gennep (red.). *Professionaliteit in de hulpverlening aan mensen met verstandelijke beperkingen* (pp. 77-100). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Van Gennep, A. (2012). Burgerschapsparadigma: een perspectief. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 38(1), 16-22.

Van Houten, D., & Jacobs, G. (2005). The empowerment of marginals: strategic paradoxes. *Disability & Society*, 20(6), 641-654.

Van Hove, V. (2007). *De begeleider als bruggebouwer*. Drongen: Beschutte Werkplaats Nevelland.

Van Hove, G., & Roets, G. (2003). 'Empowerment' en volwassenen met een verstandelijke beperking. In M. Bouverne-De Bie, A. Claeys, A. De Cock & J. Vanhee (red.), *Armoede & Participatie* (pp. 229-243). Gent: Academia Press.

Van Loon, J., & Van Hove, G. (2001). Emancipation and Self-determination of People with Learning Disabilities and Down-sizing Institutional Care. *Disability & Society*, 16(2), 233-254.

Van Hove, G. & van Loon, J. (2003). Komen we er ooit achter wat 'cliënten' echt willen? In A. van Genneep, G. Van Hove & J. van Loon (red.), *Voor & Tegen. Vernieuwingen in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap* (pp. 51-70). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Van Loon, J., & Van Hove, G. (2007). Professionaliteit van de Support Werker: van kwaliteit van de zorg naar kwaliteit van het bestaan. In W.H.E. Buntinx & A. Th. G. van Genneep (red.), *Professionaliteit in de hulpverlening aan mensen met verstandelijke beperkingen* (pp. 9-28). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Van Regenmortel (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(4), 22-42.

Verhaeghe, P. (2011). De effecten van een neoliberale meritocratie op identiteit en interpersoonlijke verhoudingen. *Oikos*, 56(1), 4-21.

Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (2012). Geraadpleegd op 27 juni 2012 via <http://www.vaph.be/vlafo/view/nl/20502-Begeleid+wonen.html>

Wallerstein, N. (2002). Empowerment to reduce health disparities. *Scandinavian Journal of Public Health*, 20, 72-77.

Weeks, L., Shane, C., MacDonald, F., & Hart, C. (2006). Learning from the experts: people with learning difficulties training and learning from each other. *British Journal of Learning Disabilities*, 34, 49-55.

Wiese, A. (2006). *Vraaggestuurde ondersteuning van mensen met een verstandelijke beperking. 31 thema's voor de supportmedewerker*. Soest: Uitgeverij Nelissen.

Wilson, E. (2007). Fetishes of "empowerment": the arguments, the confusions in contemporary feminist theory (doctoral dissertation). Geraadpleegd via <http://repository.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/ETD-TAMU-1602/WILSON-DISSERTATION.pdf?sequence=1>

Winance, M. (2007). Being normally different? Changes to normalization processes: from alignment to work on the norm. *Disability & Society*, 22(6), 625-638.

Zimmerman, M. (1990a). Taking Aim on Empowerment Research: On the Distinction Between Individual and Psychological Conceptions. *American Journal of Community Psychology*, 18(1), 169-177.

Zimmerman, M. (1990b). Toward a Theory of Learned Hopefulness: A structural Model Analysis of Participation and Empowerment. *Journal of Research in Personality*, 24, 71-86.

7. Bijlagen

Bijlage I: contactbrief

Geachte mevrouw/heer,

Ik ben Niels Heynderick en studeer pedagogische wetenschappen aan de Universiteit Gent. In het kader van het succesvol afronden van de opleiding wordt een masterproef verwacht.

De voorbije decennia kwamen concepten als empowerment en ondersteuning op maat centraal te staan. Dit betekende niet alleen een paradigmaverandering. Ook de positie van de professional was onderhevig aan verschuivingen. Meer dan ooit wordt de autonomie van de cliënt geaccentueerd. Dit stelt de begeleider echter voor dilemma's en confronteert hem/haar met de spanningsvelden die eigen zijn in het ondersteunen van mensen met een verstandelijke beperking. Dit vergt heel wat creatief denkwerk van de begeleider, orthopedagoog, coördinator, andere medewerkers.

De masterproef vertrekt van de vaststelling dat het concept empowerment een grote populariteit geniet. Dit betekent echter dat het concept in diverse omgevingen ook een andere invulling zal krijgen. Het is dan ook mijn opzet om na te gaan hoe we de vertaalslag van het concept empowerment kunnen maken naar de context van begeleid wonen, in functie van mensen met een verstandelijke beperking. Ik wil voorbeelden van goede praktijken vinden, teneinde concrete handvatten aan te reiken voor de praktijk van begeleid wonen. Het concept heeft nood aan tastbare gronden en bovenal intervisie, indien we het willen verrijken en vertalen naar de, (voor u), (hoogst)eigen praktijk. Hoezeer de aandacht ook mag liggen bij het individu, als begeleider, orthopedagoog en medewerker bevinden we ons in een relatie met dit individu. Daarom wil ik dan ook oog hebben voor de visie van de orthopedagogen, begeleiders en andere medewerkers. Een concept van dergelijk belang ontleent dan net zijn betekenis aan hetgeen alle actoren er over te zeggen hebben.

Er wordt dus niet gezocht naar kookboekvoorbeelden, maar naar de hoogsteigen ervaringen en visie. Het specifieke karakter, de eigenheid van de praktijk, kan niet aan ons beeld onttrokken worden, willen we dit complexe concept vormgeven. Ik wil de invulling van empowerment dan ook kritisch bevragen in de context van begeleid wonen. Dit kan helpen om de tegenstelling tussen de academische wereld en de dagelijkse werkelijkheid enigszins op te vangen.

Mijn vraag is of u geïnteresseerd bent om mee te stappen in dit onderzoek. Concreet betreft het in de eerste plaats één focusgroep met de begeleiders en/of orthopedagoog/psycholoog én daarnaast twee interviews met de orthopedagoog/coördinator. Ik zou met dit proces rond

einde februari 2012 van start gaan en het beëindigen einde april 2012. In deze periode kunnen de interviews en focusgroep plaatsvinden.

Bent u geïnteresseerd of heeft u nog vragen en wilt u meer informatie, dan mag u mij altijd contacteren.

Alvast bedankt voor het lezen van deze brief.

Met vriendelijke groeten,
Niels Heynderick

Niels.Heynderick@UGent.be

gezocht: jouw levensverhaal!

Hallo daar,

Ik zal me even kort voorstellen. **Ik ben Niels.** Ik woon in Roeselare en studeer aan de universiteit in Gent. Op de foto in het midden zie je waar ik les volg. Dit jaar zal ik er afstuderen. Mijn laatste opdracht is meteen ook mijn belangrijkste. Ik wil een werk maken over een levensverhaal. Dit doe ik omdat ik de betekenis van een levensverhaal wil nagaan.

Maar wat is een levensverhaal? **Een levensverhaal is een verhaal over jouw leven! Jij krijgt dus de kans om een verhaal te vertellen over jezelf.** Je kan hierin vertellen wat voor jou belangrijk is, met wie het klikt, wat je graag doet. Je kan vertellen over dingen die je al hebt beleefd, maar je kan ook vertellen waarvan jij droomt. **Jij kiest dus zelf wat je wil vertellen!** Dat bepaal jij zelf!

Samen zoeken we uit hoe we jouw levensverhaal kunnen maken. Jouw levensverhaal kan een tekst zijn, maar mag, indien jij dat wil, ook foto's bevatten. Je vertelt dus wat je wil, maar ook hoe je het wil vertellen is jouw keuze. **Je verhaal wordt in jouw woorden verteld!**

De dingen die jij vertelt helpen mij om mijn taak tot een goed einde te brengen. **De dingen die jij aan mij vertelt, kunnen in deze taak komen. Maar voor ik dit doe, vraag ik jou natuurlijk of ik dit van jou mag doen. Uit respect voor jou, zal ik dit anoniem voorstellen. Jouw persoonlijke levensverhaal is jouw bezit!**

In de maanden maart en april 2012 kom ik ongeveer tien keer langs. Dit om te komen tot wat jij wil: jouw eigen levensverhaal! Ik waardeer de tijd die je vrij neemt om mij te helpen bij mijn taak. Naast je eigen levensverhaal, wil ik je **per uur een vrijwilligersbijdrage van 3 euro** geven.

Spreek dit je wel aan? Laat dan zeker iets van je horen! **Ik kijk er naar uit om jou te ontmoeten en ben benieuwd naar wat jij te vertellen hebt!** Dan bespreken we, alvorens we jouw levensverhaal maken, hoe jij het graag wil aanpakken!

Hopelijk tot gauw,
Niels

Opmerking: Op vraag van Peter (fictieve naam) werd geen vrijwilligersbijdrage uitbetaald.

**Vakgroep orthopedagogiek Universiteit Gent
Gent, maart 2012**

Informed consent begeleid(st)ers en orthopedagogen interviews

Meer dan ooit wordt de autonomie van de cliënt geaccentueerd. Dit stelt de begeleid(st)er echter voor dilemma's en confronteert hem/haar met de spanningsvelden die eigen zijn in het ondersteunen van mensen met een verstandelijke beperking. Dit vergt heel wat creatief denkwerk van de begeleid(st)er, orthopedagoog, coördinator, andere medewerkers. Het is mijn opzet om na te gaan hoe we de vertaalslag van het concept empowerment kunnen maken naar de context van begeleid wonen, in functie van mensen met een verstandelijke beperking. Er wordt niet gezocht naar kookboekvoorbeelden, maar naar de hoogsteigen ervaringen en visie. Het specifieke karakter, de eigenheid van de praktijk, kan niet aan ons beeld onttrokken worden, willen we dit complexe concept vormgeven. Ik wil de invulling van empowerment dan ook kritisch bevragen in de context van begeleid wonen. Door mee te werken aan deze masterproef helpt u de tegenstelling tussen de academische wereld en de dagelijkse werkelijkheid enigszins op te vangen. Door mee te stappen in dit onderzoek helpt u de vertaalslag te maken naar de (hoogst)eigen praktijk.

Lees eerst het onderstaande rustig door.

- Ik heb voldoende informatie gekregen. Ik kon bijkomende vragen stellen indien iets niet duidelijk was. Mijn vragen zijn beantwoord.
- Ik had voldoende tijd om te beslissen of ik meedoe aan de masterproef van de student in de 2de master orthopedagogiek, Niels Heynderick. Dit houdt concreet in dat hij twee keer 1.5 uur een interview afneemt in een door mij bepaalde omgeving. In deze interviews wordt ingegaan op mijn visie en ervaringen in de praktijk. Ik kan zelf zaken aanhalen die mij belangrijk lijken. Ik ben niet verplicht om op alle vragen een antwoord te geven.
- Ik weet dat dit interview wordt opgenomen, maar beseft dat ik anoniem blijf. De gegevens worden vertrouwelijk verwerkt, dit enkel in functie van de masterproef.
- Ik weet dat mijn deelname helemaal vrijwillig is. Ik ontvang geen vergoeding. Ik weet dat ik op ieder moment kan beslissen om niet meer mee te doen. Ik hoef hier geen reden voor te geven.
- Ik geef toestemming om mijn gegevens te gebruiken, voor het omschreven doel.

Indien u akkoord bent met het bovenstaande, schrijf dan uw volledige naam in drukletters en onderteken op de voorziene plaats. U verklaart dan vrijwillig deel te nemen aan de masterproef en hierover voldoende informatie verkregen te hebben.

Ik,

Datum:
Handtekening deelnemer

Datum:
handtekening student

Informed consent begeleid(st)ers en orthopedagogen focusgroep

Meer dan ooit wordt de autonomie van de cliënt geaccentueerd. Dit stelt de begeleid(st)er echter voor dilemma's en confronteert hem/haar met de spanningsvelden die eigen zijn in het ondersteunen van mensen met een verstandelijke beperking. Dit vergt heel wat creatief denkwerk van de begeleid(st)er, orthopedagoog, coördinator, andere medewerkers. Het is mijn opzet om na te gaan hoe we de vertaalslag van het concept empowerment kunnen maken naar de context van begeleid wonen, in functie van mensen met een verstandelijke beperking. Er wordt niet gezocht naar kookboekvoorbeelden, maar naar de hoogsteigen ervaringen en visie. Het specifieke karakter, de eigenheid van de praktijk, kan niet aan ons beeld onttrokken worden, willen we dit complexe concept vormgeven. Ik wil de invulling van empowerment dan ook kritisch bevragen in de context van begeleid wonen. Door mee te werken aan deze masterproef helpt u de tegenstelling tussen de academische wereld en de dagelijkse werkelijkheid enigszins op te vangen. Door mee te stappen in dit onderzoek helpt u de vertaalslag te maken naar de (hoogst)eigen praktijk.

Lees eerst het onderstaande rustig door.

- Ik heb voldoende informatie gekregen. Ik kon bijkomende vragen stellen indien iets niet duidelijk was. Mijn vragen zijn beantwoord.
- Ik had voldoende tijd om te beslissen of ik meedoe aan de masterproef van de student in de 2de master orthopedagogiek, Niels Heynderick. Dit houdt concreet in dat hij een focusgroep modereert die 1.5 uur duurt. Een focusgroep is een constructieve, gestructureerde discussie waarbij een kleine groep mensen, begeleid door een moderator, praten over één specifiek onderwerp in een veilige omgeving. Een focusgroep is interactief: meningen, visies en gedachten worden uitgewisseld. Ik ben niet verplicht om op alle vragen een antwoord te geven.
- Ik weet dat deze focusgroep wordt opgenomen, maar besef dat ik anoniem blijf. De gegevens worden vertrouwelijk verwerkt, dit enkel in functie van de masterproef.
- Ik weet dat mijn deelname helemaal vrijwillig is. Ik ontvang geen vergoeding. Ik weet dat ik op ieder moment kan beslissen om niet meer mee te doen. Ik hoef hier geen reden voor te geven.
- Ik geef toestemming om mijn gegevens te gebruiken, voor het omschreven doel.

Indien u akkoord bent met het bovenstaande, schrijf dan uw volledige naam in drukletters en onderteken op de voorziene plaats. U verklaart dan vrijwillig deel te nemen aan de masterproef en hierover voldoende informatie verkregen te hebben.

Ik,

Datum:
Handtekening deelnemer

Datum:
handtekening student

Toestemming om een levensverhaal te maken:

Beste

Een woordje uitleg:

Mijn naam is Niels Heynderick. Ik studeer dit jaar af aan de universiteit Gent. Mijn laatste schoolopdracht is een werk te maken over een levensverhaal. Dit is een opdracht die ik zelf gekozen heb. **Ik wil de betekenis van een levensverhaal nagaan.** Een levensverhaal is een verhaal over jouw leven. Jij krijgt de kans om een verhaal te vertellen over jezelf. Je kan hierin vertellen wat voor jou belangrijk is, met wie het klikt, wat je graag doet. Je kan dingen vertellen die je al beleefde, maar ook waarvan jij droomt of wat je wenst.

Er zijn enkele belangrijke dingen die je eerst dient te weten, alvorens het pas echt van start gaat. **Naast deze belangrijke dingen, kan je zelf ook vertellen wat jij belangrijk vindt.**

Dit is belangrijk om te weten:

- Niels Heynderick komt tien keer langs in de maanden maart en april 2012. Enkele bezoeken zullen we met elkaar praten over wat jij wil vertellen over je leven. In de laatste bezoeken maken we samen jouw levensverhaal.
- Je kan je begeleid(st)er of mij vragen stellen over het maken van je levensverhaal. Je mag hem/haar ook vertellen over je levensverhaal. Je bent hier vrij in. Je begeleid(st)er is je vertrouwenspersoon.
- Je bepaalt zelf hoe lang de bezoeken duren en wanneer ze doorgaan. Dat spreken we samen af. Per uur krijg je een vrijwilligersbijdrage van 3 euro.
- Jij kiest zelf wat je wil vertellen. De gesprekken worden op een bandrecorder opgenomen. Waarover we spreken, blijft tussen ons. Enkel wat in het levensverhaal staat kan, na jouw toestemming, in mijn eindwerk komen te staan. We gaan op het einde afspreken wat wel en niet in dit eindwerk kan komen. Anderen kunnen dit lezen.
- Uit respect voor jou, zal ik daarom je levensverhaal anoniem voorstellen. Je vertelt ook best niet tegen iedereen dat je een levensverhaal maakt. Je wacht hier best mee tot je tevreden bent over je levensverhaal en nagegaan hebt wat je wil delen met anderen.

- Na ieder bezoek zal ik ons gesprek uittypen/uitschrijven. Wat ik heb uitgeschreven, zal ik altijd aan jou en enkel aan jou persoonlijk geven. Wat jij mij vertelt is immers jouw persoonlijke eigendom. Je mag steeds dingen weglaten of aanvullen indien je dat wil.
- Je moet niet op een vraag antwoorden indien je dat niet wil. Wanneer je bepaalde dingen niet goed vindt of over bepaalde dingen niet wil spreken, dan mag je dit steeds zeggen.
- We zoeken samen uit hoe we jouw levensverhaal kunnen maken. Jouw levensverhaal kan een tekst zijn, maar mag indien jij dat wil, ook foto's bevatten. Jij kiest dus wat je wil vertellen, maar ook hoe je het vertelt. Jouw levensverhaal wordt dus enkel in jouw woorden verteld. Jouw levensverhaal is jouw eigendom. Je levensverhaal is van jou.
- Ook tijdens het maken van het levensverhaal kan je nog steeds dingen weglaten, anders vertellen of aanvullen. Zolang jij geen toestemming geeft om je levensverhaal of een deel er van in mijn taak op te nemen, mag niemand dit levensverhaal lezen.
- De dingen die jij mij vertelt, helpen mij om mijn taak tot een goed einde te brengen. Mijn taak is na te gaan wat de betekenis kan zijn van een levensverhaal. De dingen die jij aan mij vertelt, kunnen in dus deze taak komen. Maar voor ik dit doe, zal ik natuurlijk vragen of ik dit van jou mag doen. Ik mag niets doen met jouw levensverhaal, zonder dat jij dat weet.

Dit vind ik, ook belangrijk en hebben ik samen met Niels Heynderick afgesproken:

-
-
-
-

Ook al heb ik deze afspraken gemaakt, ik weet dat ik ze op ieder moment kan veranderen. Ik hoef dit enkel maar te zeggen. Ik heb alle belangrijke dingen gelezen. Ik weet dat mijn deelname vrijwillig is.

Ik geef nu enkel toestemming aan Niels Heynderick om te praten over mijn levensverhaal. Pas op het einde, na mijn levensverhaal gelezen en goedgekeurd te hebben, geef ik hem ook toestemming om mijn levensverhaal of delen er uit in zijn taak op te nemen.

Gelezen en goedgekeurd,

Handtekening:

Datum:

Gelezen en goedgekeurd, Niels Heynderick.

Handtekening:

Datum:

Toestemming om het eigen levensverhaal in de taak op te nemen:

Beste

Een woordje uitleg:

Je maakte samen met Niels Heynderick jouw levensverhaal. Je kon dit verhaal in je eigen woorden vertellen. Je kon dus aangeven wat je wilde vertellen, maar ook hoe het verteld werd. Zoals je wel weet wil ik de betekenis van een levensverhaal nagaan. Je kreeg de kans om een levensverhaal te vertellen over jouw leven. Jouw levensverhaal is je eigendom. De dingen die je mij vertelde, helpen mij om mijn taak tot een goed einde te brengen. De dingen die jij aan mij vertelde kunnen in deze taak komen. Maar voor ik dit doe, dien ik jou te vragen of ik dit van jou mag doen.

Er zijn enkele belangrijke dingen die je eerst dient te weten, alvorens het levensverhaal in mijn taak opgenomen wordt.

Naast deze belangrijke dingen, kan je zelf ook vertellen wat jij belangrijk vindt. Je kan bijvoorbeeld aangeven wat mag worden opgenomen in de taak en wat niet wordt opgenomen.

Dit is belangrijk om te weten of na te gaan:

- Je kreeg de kans om een levensverhaal te vertellen zoals jij dat wilde. Niels Heynderick luisterde naar mijn verhaal en had respect voor mij. Hij verplichtte mij niet om in te gaan op onderwerpen waar ik niet over wilde vertellen. Hij kwam de gemaakte afspraken na.
- Je kreeg de kans om op het einde ook zelf aan te geven hoe je terugkijkt op deze ervaring. Je kon aangeven wat je er van vond, wat je belangrijk vond, ... Je ontving de gepaste vergoeding.
- Nu is het dus belangrijk dat je aangeeft wat van je persoonlijke levensverhaal in mijn taak opgenomen mag worden. Enkel wat in het levensverhaal staat kan, na jouw toestemming, in mijn eindwerk komen te staan. Anderen kunnen dit lezen. Onze gesprekken zullen dus niet in dit werk aan bod komen, enkel wat in het levensverhaal staat.
- Uit respect voor jou, zal ik daarom je levensverhaal anoniem voorstellen.
- Wat jij mij vertelde is immers jouw persoonlijke eigendom. Je mag dus dingen weglaten indien je dat wil. Zolang jij geen toestemming geeft om je levensverhaal of een deel er van in mijn taak op te nemen, mag niemand dit levensverhaal lezen.

- Je had voldoende tijd om te beslissen wat je in het levensverhaal wil opnemen en wat niet. Je kon, indien je dat wilde, met je begeleid(st)er hier een gesprek over hebben.
- De dingen die jij mij vertelde, helpen mij om mijn taak tot een goed einde te brengen. Mijn taak is na te gaan wat de betekenis kan zijn van een levensverhaal.
- Het is belangrijk om te weten dat hoewel jij toestemming kan geven jouw gehele levensverhaal op te nemen in mijn taak, ik kan beslissen om een deel voor te stellen in mijn taak. Alles uit je levensverhaal is interessant, maar bepaalde thema's zullen meer aandacht krijgen dan andere in mijn taak.

Dit vind ik, ook belangrijk alvorens mijn levensverhaal in Niels heynderick zijn taak op te nemen en hebben ik samen met hem afgesproken:

-
-
-
-

Ook al heb ik deze afspraken gemaakt, ik weet dat ik ze op ieder moment kan veranderen. Ik hoef dit enkel maar te zeggen. Ik heb alle belangrijke dingen gelezen en ga akkoord met wat ik las.

Ik heb mijn levensverhaal gelezen en goedgekeurd.
Ik geef nu toestemming aan Niels Heynderick om mijn levensverhaal/bepaalde delen uit mijn levensverhaal in zijn taak op te nemen.
 (schrappen waar je niet voor kiest.)

Gelezen en goedgekeurd,
 Handtekening: Datum:

Gelezen en goedgekeurd, Niels Heynderick.
 Handtekening: Datum: